

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»

Факультет економіки і управління

(повне найменування інституту, назва факультету)

Кафедра «Менеджменту»

(повна назва кафедри)

Пояснювальна записка

до дипломного проекту (роботи)

Магістр

(ступінь вищої освіти)

на тему Державна регіональна політика формування та збереження людського капіталу в умовах військового стану

Виконав: студент 2-го курсу
магістратури, групи ФЕУз – 312м
Спеціальності

281 – “Публічне управління та адміністрування”

(код і найменування спеціальності)

Освітня програма (спеціалізація)
“Регіональне управління”

Павлюченко В.В.

(прізвище та ініціали)

Керівник Корольков В.В.

(прізвище та ініціали)

Рецензент

(прізвище та ініціали)

2023 рік

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»
(повне найменування закладу вищої освіти)

Інститут, факультет Факультет економіки та управління
Кафедра Менеджменту
Ступінь вищої освіти Магістр
Спеціальність 281 Публічне управління та адміністрування
(код і найменування)
Освітня програма (спеціалізація) Регіональне управління
(назва освітньої програми (спеціалізації))

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри Менеджменту
Пуліна Т.В.
«_____» _____ 2023 року

З А В Д А Н Н Я
НА ДИПЛОМНИЙ ПРОЕКТ (РОБОТУ) СТУДЕНТА(КИ)

Павлюченко Владислав Вадимович

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема проекту (роботи) Державна регіональна політика формування та збереження людського капіталу в умовах військового стану

керівник проекту (роботи) Корольков Владислав Васильович, к.е.н., професор,
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом закладу вищої освіти від «_____» _____ 20____ року №_____

2. Строк подання студентом проекту (роботи) _____

3. Вихідні дані до проекту (роботи) Законодавча база України, Статистична інформація держкомстату, інформація Мін регіону, Наукові публікації дослідників за темою дослідження

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) Теоретичні основи визначення державної регіональної політики формування та збереження людського капіталу. Стан державної регіональної політики та аналіз динаміки змін людського капіталу в умовах війни. Шляхи оновлення державної регіональної політики формування та збереження людського капіталу в умовах військового стану

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

6. Консультанти розділів проекту (роботи)

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	прийняв виконане завдання
I	Корольков В.В., проф. каф. менеджменту	02.03.2023	30.05.2023
II	Корольков В.В., проф. каф. менеджменту	02.03.2023	02.10.2023
III	Корольков В.В., проф. каф. менеджменту	02.03.2023	21.10.2023
Нормоконтроль	ШИТІКОВА Л.В., доцент кафедри «Менеджмент»	02.03.2023	30.10.2023

7. Дата видачі завдання « 02 » 03 2023 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломного проекту (роботи)	Строк виконання етапів проекту (роботи)	Примітка
1	Організаційне зібрання щодо термінів подання кваліфікаційної роботи та методики її виконання	02.03.2023	02.03.2023
2	Вибір теми	16.03.2023	16.03.2023
3	Затвердження переліку кваліфікаційних робіт на кафедрі	20.03.2023	20.03.2023
4	Огляд та опрацювання наукової та спеціальної літератури з теми	постійно	постійно
5	Наказ Ректора НУ «Запорізька політехніка» про затвердження тем кваліфікаційних робіт		
6	Видача завдання до кваліфікаційної роботи	20.03.2023	20.03.2023
7	Розробка робочого плану кваліфікаційної роботи за узгодженням з науковим керівником	06.04.2023	06.04.2023
8	Написання 1 розділу та представлення його на кафедру в друкованому вигляді	30.05.2023	30.05.2023
9	Написання 2 розділу та представлення його на кафедру в друкованому вигляді	02.10.2023	02.10.2023
10	Написання 3 розділу та представлення їх на кафедру в друкованому вигляді та чорнового варіанту роботи в цілому	21.10.2023	21.10.2023
11	Нормоконтроль	30.10.2023	30.10.2023
12	Попередній захист кваліфікаційної роботи	14.11.2023	14.11.2023
13	Подання роботи на кафедру в остаточному чистовому оформленні	29.11.2023	29.11.2023
14	Захист кваліфікаційної роботи перед ЕК	11.12.2023-14.12.2023	11.12.2023-14.12.2023

Студент(ка)

_____ Владислав ПАВЛЮЧЕНКО
(підпис) (Ім'я ПРИЗВИЩЕ)

Керівник проекту (роботи)

_____ Владислав КОРОЛЬКОВ
(підпис) (Ім'я ПРИЗВИЩЕ)

РЕФЕРАТ

Магістерська робота “Державна регіональна політика формування та збереження людського капіталу в умовах військового стану”: с. 128, рис. 28, табл. 5, 119 джерел.

Об’єктом дослідження є процес визначення державної регіональної політики формування та збереження людського капіталу в умовах військового стану. **Предметом дослідження** є методи визначення завдань, механізмів і очікуваних результатів державної регіональної політики формування та збереження людського капіталу в умовах військового стану. **Мета роботи** – визначення державної регіональної політики формування та збереження людського капіталу в умовах військового стану.

Методи дослідження: узагальнення й аналіз літератури з даної теми; метод системного підходу; метод порівнянь; абстрактно-логічні методи, метод побудови концептуальних моделей.

Результати та їх новизна. Проведено аналіз динаміки змін трудового потенціалу і скорочення людського капіталу під впливом російської агресії. Визначено завдання, механізми і очікувані результати державної політики формування і збереження людського капіталу під впливом російської агресії.

Основні положення роботи. Розглянуті теоретичні основи визначення державної політики формування людського капіталу. Досліджено нові фактори впливу на динаміку змін людського капіталу. Побудовано модель державної регіональної політики формування та збереження людського капіталу в умовах воєнного стану.

Значимість роботи та висновки. Рекомендації, що надані роботі, дозволять визначити державну регіональну політику збереження людського потенціалу під впливом російської агресії.

Ключові слова: ДЕРЖАВНА РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА, ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ, ЛЮДСЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ, РОСІЙСЬКА АГРЕСІЯ.

ANNOTATION

Master's work: “ State regional policy of formation and preservation of human capital under martial law.”; 126 p., figures 28, tables 5, list of references - 119 titles.

The object of study - the process of determining the state regional policy for the formation and preservation of human capital in the conditions of martial law.

Subject - the methods of determining tasks, mechanisms and expected results of the state regional policy of human capital formation and preservation in the conditions of martial law. **Purpose** - to determine the state regional policy for the formation and preservation of human capital in the conditions of martial law.

Research methods: generalization and analysis of the literature on this topic; system approach method; method of comparisons; abstract logical methods, the method of building conceptual models.

Results and their novelty. An analysis of the changes dynamics in the labor potential and the reduction of human capital under the influence of Russian aggression was carried out. The tasks, mechanisms and expected results of human capital formation and preservation state policy under the influence of Russian aggression are defined.

The main provisions of the work. The theoretical foundations of determining the state policy of human capital formation are considered. New factors influencing the dynamics of changes in human capital were studied. A model of the state regional policy for the human capital formation and preservation in the conditions of martial law has been built.

Significance of the work and conclusions. The recommendations given to the work will allow to determine the state regional policy of preserving human potential under the influence of Russian aggression.

Keywords: STATE REGIONAL POLICY, HUMAN CAPITAL, HUMAN POTENTIAL, RUSSIAN AGGRESSION.

ЗМІСТ

ЗАВДАННЯ НА МАГІСТЕРСЬКУ РОБОТУ

РЕФЕРАТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВСТУП.....	9
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ФОРМУВАННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ	15
1.1 Основні аспекти формування і реалізації державної регіональної політики.....	15
1.2 Державна політика як основа державного управління.....	23
1.3 Людський капітал як основний стратегічний ресурс розвитку регіонів.....	31
Висновки до розділу 1	48
РОЗДІЛ 2. СТАН ДЕРЖАВНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ТА АНАЛІЗ ДИНАМІКИ ЗМІН ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	50
2.1 Динаміка змін людського потенціалу і формування людського капіталу до початку війни.....	50
2.2 Основні аспекти державної регіональної політики розвитку людського капіталу до початку війни.....	67
2.3 Вплив війни на зміни людського потенціалу та нові завдання формування людського капіталу.....	81
Висновки до розділу 2	89
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ОНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ФОРМУВАННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ.....	91
3.1 Нові завдання формування та збереження людського капіталу регіонів в умовах війни.....	91

3.2 Визначення очікуваних результатів державної регіональної політики в умовах війни.....	97
3.3 Оновлення державної регіональної політики формування та збереження людського капіталу в умовах війни.....	101
Висновки до розділу 3.....	108
ВИСНОВКИ.....	111
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	115

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

Слово/словосполучення/	Скорочення	Умови використання
Інтелектуальний капітал	ІК	у тексті
Суб'єкт національної економіки	СНЕ	у тексті
Кабінет міністрів	КМ	у тексті
Верховна рада	ВР	у тексті
Центр надання адміністративних послуг	ЦНАП	у тексті
Інформаційно-комунікаційні технології	ІКТ	у тексті
Теорія людського капіталу	ТЛК	у тексті
Особа, що приймає рішення	ОПР	у тексті
Науково-дослідні та дослідницько-конструкторські роботи	НДДКР	у тексті
Валовий внутрішній продукт	ВВП	у тексті
Національний банк України	НБУ	у тексті
Державну інноваційну фінансово-кредитну установу	ДФКУ	у тексті
Глобальний індекс інновацій	ГП	у тексті
Індекс людського розвитку	ІЛР	у тексті
Організація об'єднаних націй	ООН	у тексті
Сполучені штати Америки	США	у тексті
Європейський союз	ЄС	у тексті
Заклад вищої освіти	ЗВО	у тексті
Національне агентство забезпечення якості освіти	НАЗЯВО	у тексті
Національний мультидисциплінарний тест	НМТ	

ВСТУП

Актуальність теми. Людський потенціал є найважливішим стратегічним ресурсом економічного та соціального розвитку будь-якого регіону. А в умовах війни і знаходження регіону в зоні бойових дій – навіть існування регіону у складі України. Накопичення людського потенціалу та створення умов для формування людського капіталу є тривалим процесом. Для його забезпечення необхідним є створення відповідних умов з боку держави. Якщо в мирний час це відбувається відповідно стратегії розвитку регіону, послідовно, за визначеним напрямом та на протязі тривалого часу, то, під час війни, зміни проходять майже миттєво. Людський потенціал змінюється під впливом вимушених міграцій. Особливо стрімкі зміни відбуваються в регіонах бойових дій та окупації. Якщо на підконтрольній Україні території є можливість впливати на процеси підтримки та збереження людського капіталу, то на окупованих територіях населення підпадає під повний вплив окупантів і немає можливості їх підтримки державою. В умовах війни змінюються у негативному напрямку також умови реалізації людського потенціалу, що значно погіршує якість накопиченого людського капіталу. Все це потребує державної підтримки. Як наслідок, державна регіональна політика в умовах війни має набувати суттєвих змін.

Де окупація регіонів потребує оцінювання людського потенціалу, що залишився після окупації, визначення шляхів його відновлення і створення умов для повернення населення, яке, за різними причинами, вимушено мігрувало з зони бойових дій у небезпечні регіони України і навіть за кордон. Всі ці процеси потребують державного регіонального управління відповідно за визначеною державною регіональною політикою. Саме це є завданням магістерського дослідження.

Людський капітал, як трудові ресурси розглядався в працях класиків: Г. Беккера, М. Блауга, Х. Боуєна, К. Маркса, Дж. Міля, В. Петті, Д. Рікардо, А. Сміта та інших. Особливості трудових ресурсів і визначення поняття

людського капіталу містяться в публікаціях таких вчених, як В. Антонюк, В. Близнюк, О. Бородіна, О. Грішнова, Т. Кір'ян, А. Колот, Е. Лібанова, Л. Лісогор, С. Пухир, О. Макарова, Д. Мельничук, Г. Назарова, О. Новікова, І. Петрова, М. Романюк, У. Садова, М. Семикіна, Л. Семів, Л. Шаульська, Л. Шевчук та інші.

Дослідженням особливостей формування та розвитку людського капіталу присвячені публікації таких вчених, як О. Пищуліна, Т. Юрочко, М. Міщенко, Я. Жаліло та інших.

Проблематика збереження та розвитку людського потенціалу розглядається в роботах О. Амоши, В. Антонюка, Л. Безтелесной, В. Бизнюка, Е., Дж. М. Бремена, О. Грішновой, Х. Горбова, Д. Делвеса, М. Карп'яка, Е. Лібановой, С. Мочерного, О. Новікова, В. Никифоренко, С. Пирожкова, В. Приймака, Л. Семіва, О. Стефанишина, С. Трубича, О. Томчука та інших.

Аналіз загроз національній безпеці міститься в публікаціях таких вчених як В. Горбулін, А. Качинський, О. Резнікова, А. Сухоруков, В. Потапенко, В. Нагірний, І. Павленко, Є. Малярєвський.

Теоретичні аспекти формування державної регіональної політики та її реалізації містяться в публікаціях таких вчених, як М. Бутко, З. Варналій, В. Вакуленко, О. Власюк, В. Воронін, В. Геєць, Б. Данилишин, М. Долішній, Я. Жаліло, В. Кравців, В. Куйбіда, І. Лукінов, А. Мельник, С. Пухир, С. Романюк, В. Симоненко, А. Ткачук, Л. Федулова, В. Чужиков, М. Чумаченко, С. Шульц та інших.

Не зважаючи на велику кількість публікацій за окремими напрямками дослідження визначеної теми, нові умови, що почали виникати під час війни формують нові завдання щодо збереження і розвитку людського капіталу. Для системного вирішення цих питань на державному рівні потребується визначення нової державної регіональної політики, яка буде основою прийняття управлінських рішень з державного управління.

Війна породила явища, що не спостерігались раніше, тому навіть теоретичні основи вирішення завдань збереження та формування людського

капіталу в умовах війни потребують змін. Це породжує необхідність побудови принципово нової моделі державної регіональної політики, та застосування нових механізмів для досягнення визначених в нових умовах очікуваних результатів.

Поняття людський капітал безпосередньо пов'язано з поняттями трудові ресурси і людський потенціал. Також людський капітал є складовою інтелектуального капіталу. Якщо людський капітал є характеристикою будь-якого суб'єкту господарювання, то поняття людський потенціал скоріше є характеристикою територіального угруповання и поєднує все населення такого угруповання з його здібностями. З цих позицій людський потенціал є основою для формування людського капіталу будь-якого суб'єкту господарювання. Характеристики людського капіталу і людського потенціалу пов'язані між собою. Якщо потенціал визначає можливості населення, то людський капітал суб'єкту господарювання є сукупністю знань і вмінь працівників такого суб'єкту. Відповідно таки знання і вміння формуються і розвиваються суб'єктом господарювання для забезпечення виконання технологічних процесів відповідного суб'єкту. Разом із тим де які можливості працівників, які складають людський потенціал, можуть бути не реалізовані.

Всі ці процеси під впливом війни насамперед потребують забезпечення збереження людського потенціалу і населення, яке є володарем цього потенціалу. Таки завдання потребують державного регіонального управління і визначення відповідної державної політики.

Мета і завдання магістерської роботи. Мета роботи – визначення державної регіональної політики формування та збереження людського капіталу в умовах військового стану.

Об'єктом дослідження є процес визначення державної регіональної політики формування та збереження людського капіталу в умовах військового стану.

Предметом дослідження є методи визначення завдань, механізмів і очікуваних результатів державної регіональної політики формування та збереження людського капіталу в умовах військового стану.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність вирішення таких **завдань:**

- узагальнити вітчизняний та закордонний досвід у вивченні суті понять “людський капітал”, “людський потенціал” “інтелектуальний капітал”, “трудові ресурси” регіону;
- провести дослідження процесів формування і розвитку трудових ресурсів регіону та можливості забезпечення державного регіонального управління;
- провести дослідження існуючої державної регіональної політики формування та розвитку людського капіталу;
- визначити завдання державної регіональної політики збереження та розвитку людського капіталу в особливих умовах наближення до фронту та поновлення після де окупації;
- визначити механізми, які можуть дозволити вирішити завдання збереження та розвитку людського капіталу;
- сформулювати очікувані результати від реалізації державної регіональної політики збереження та розвитку людського капіталу;
- розробити концептуальну модель державної регіональної політики збереження та розвитку людського капіталу в умовах війни;
- надати пропозиції щодо здійснення державного управління на регіональному рівні процесами збереження та розвитку людського капіталу.

Методи дослідження. Для вирішення завдань дослідження застосовувались наступні методи проведення досліджень: метод систематизації і системного аналізу; метод аналізу і синтезу; метод

системного підходу; метод порівнянь; історико-логічний метод; методи збирання та обробки інформації, графічний метод, метод побудови сценаріїв і прогнозування.

Інформаційною базою дослідження є законодавчі та нормативні акти України, Стратегії розвитку регіонів і інші матеріали визначення збалансованого розвитку людського капіталу, фундаментальні роботи вітчизняних та зарубіжних вчених, матеріали наукових періодичних видань та науково-практичних конференцій, дані ресурсів мережі Інтернет, офіційні матеріали Державного комітету статистики України й органів статистики Запорізької області, звітно-статистичні дані машинобудівних підприємств.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в поглибленому аналізі понять сутності людського капіталу, закономірностей його формування й розвитку та змін процесів в умовах війни, що потребують державного регіонального управління та визначення відповідної державної політики, а саме:

удосконалено:

- визначення нових факторів впливу на людський капітал і нових процесів в умовах війни, що дозволили сформулювати нові завдання державної регіональної політики;

- систематизація понять “людський капітал”, “людський потенціал”, “трудові ресурси” та особливості їх застосування;

- механізми вирішення нових завдань збереження та розвитку людського капіталу в умовах війни, що дозволило визначити напрями державної регіональної політики розвитку та збереження людського капіталу в умовах війни;

- концептуальну модель державної регіональної політики збереження, розвитку та відновлення людського капіталу в умовах війни;

дістали подальшого розвитку:

- історико-логічний аналіз формування поняття “людський капітал”, “людський потенціал”, “трудові ресурси” та особливості факторів впливу під

час військових дій, окупації і де окупації, що дозволило визначити необхідність державного регіонального управління процесами збереження, розвитку та відновлення людського капіталу суб'єктів господарювання після де окупації регіонів.

Апробація результатів магістерської роботи. За результатами проведеного дослідження було підготовлено і опубліковано тези доповіді за темою “Державна регіональна політика формування та збереження людського капіталу в умовах військового стану” та прийнято участь в роботі IV міжнародній науково-практичній конференції «Інновації для відродження: національний, регіональний, міжнародний контекст».

Результати дослідження можуть бути рекомендовані для визначення державної регіональної політики і використання при внесенні змін в стратегію розвитку регіону щодо забезпечення збереження, розвитку та відновлення людського капіталу суб'єктів господарювання в регіонах, які знаходяться під впливом бойових дій, наближених до них, а також для де окупованих регіонів.

Структура і обсяг роботи. Магістерська робота містить вступ, три розділі, висновки, список використаної літератури, додатки. Повний обсяг роботи – 126 сторінок, включаючи 5 таблиць, 28 рисунків. Список використаних джерел (119 найменувань) – 13 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ФОРМУВАННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

1.1. Основні аспекти формування і реалізації державної регіональної політики

Початком розвитку державної політики як окремої сфери наукового дослідження загалом можна вважати 50-ті роки XX ст. Першопроходьцями вважаються Герольд Ласвел (Harold Lasswell), Ч.Ліндблом (C.Lindblom), Е.Дрор (E.Dror) та інші дослідники із США та Великобританії. Аналіз політики, який А.Вілдавскі назвав повідомленням правди владі, привернув увагу до соціальних наук як засобу зробити кращим людське суспільство [26, с.3].

Поняття “політика”, з англійської мови “policy”, визначає план дій або напрям дій, тобто траєкторію обраною владою, керівником, політичною партією у визначеній предметній галузі [26, с.4]. В залежності визначеної галузі може розглядатися “політика безпеки”, “політика зовнішньоекономічна” та інші.

Поняття “Public policy” перекладається, як державна політика. Державна політика – курс дій (або утримання від дій – бездій), обраний органами влади для розв’язання певної суспільної проблеми або сукупності взаємно пов’язаних проблем [26, с.5]. Отже, якщо суб’єктом політики визначається держава, то політика має визначення як “державна політика”. У свою чергу державна політика в залежності від галузі також може конкретизуватися як “державна монетарна політика”, “державна політика підтримки підприємництва”, “державна податкова політика” і інші. Також державна політика може конкретизуватися рівнем застосування як державна

регіональна політика. Тобто державна політика з врахуванням особливостей регіону.

Відповідно до теми дослідження ми маємо розглядати державну регіональну політику формування та збереження людського капіталу в умовах військового стану. Це означає, що ми маємо визначити основні орієнтири для прийняття державних управлінських рішень для визначеного регіону. Виходячи з цього для кожного регіону застосовуватись своя державна регіональна політика. Але така політика має бути конкретизацією загальнодержавної політики. Також вона має використовувати положення типової державної регіональної політики та уточнювати і конкретизувати їх виходячи з особливостей визначеного регіону.

Державна політика це основа для прийняття державних рішень. Державна політика може визначатися як результат дослідження і узагальнення процесу прийняття державних рішень. У такому разі державна політика є характеристикою результатів прийняття управлінських рішень державного рівня. Аналіз державної політики здійснюється через дослідження комплексу аналітичних процедур вироблення рекомендацій щодо найкращого з можливих курсів дії або бездіяльності влади відповідно до визначених суспільних цінностей. У такому варіанті державна політика є узагальненою характеристикою дій або бездіяльності влади.

Визначений таким чином зміст державної політики є характеристикою (оцінюванням) дії влади для вирішення проблем, варіантів їх розв'язання для визначення, до яких дій слід вдаватися органам влади, а також визначення ступеня успішності цих дій. У такому разі державна політика є узагальненою оцінкою ступеню успішності дій влади. Аналіз визначеної державної політики у цьому випадку дозволяє визначити позитивні і негативні приклади і відкоригувати державну політику.

З іншого боку державна політика є основою для прийняття державних управлінських рішень. В цьому випадку державна політика визначає обмеження множини управлінських рішень. При цьому державні управлінські

рішення що не відповідають визначеної державної політики не можуть бути прийняті.

При визначенні державної політики мають розглядатися наступні три складові:

- Підготовка суспільної думки і готовність суспільства до розв’язання визначеного завдання;
- Вивчення варіантів розв’язання проблеми, можливі сценарії, ризики;
- Оцінювання рішень на ступень досягнення очікуваних результатів.

Об’єкти формування державної політики визначаються за напрямом її спрямованості. Державна політика може бути спрямована як на суспільство загалом, так і на окремі соціальні групи, чи групи інтересів в межах суспільства. Державна політика може бути спрямована як на вирішення загальнодержавних проблем, так і на вирішення регіональних, або місцевих проблем.

При виробленні державної політики важливим є наявність політичної волі влади щодо вирішення завдань та концентрація суспільної уваги на необхідності її вирішення.

Суб’єктами формування державної політики є органи державної влади – вищі посадові особи держави. Також можуть бути колективні органи, які представлені парламентськими політичними партіями. Суб’єктами державної регіональної політики є місцеві органи влади.

Влада може делегувати свої права з визначення та формування державної політики позапарламентським політичним партіям і неурядовим організаціям.

Моделі державної політики з окремих питань можуть бути визначені і запропоновані науковцями як пропозиції. Прийняття конкретної державної політики здійснюється органами влади, або іншими уповноваженими органами.

Цикл формування державної політики починається з політичної декларації і завершується формуванням інституційної системи (рис.1.1). Зі змінами зовнішнього середовища виникає потреба або в модифікації державної політики, або в формуванні нової державної політики відповідно до нових умов зовнішнього середовища.

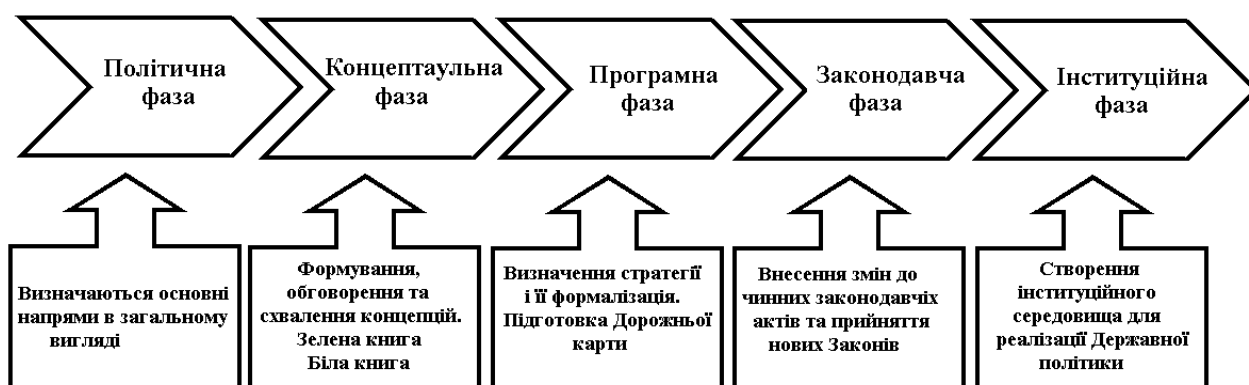

Рис.1.1. Цикл формування державної політики: основні фази (етапи) [101]

Формування державної політики проходить через здійснення наступних фаз (рис.1.2):

- політична;
- концептуальна;
- програмна;
- законодавча;
- інституційна.

Початок формування державної політики декларується у політичній фазі, в якій визначаються основні напрями в загальному вигляді. Після цього проводиться формалізація політичних декларацій та заяв: щорічне посилення Президента України до ВР України; Програма діяльності КМ України; передвиборча програма політичної партії, тощо.

** Побудовано автором*

Рис.1.2. Фази формування державної політики

Наступним етапом є концептуальна фаза, яка передбачає формування концепцій, обговорення концепцій та схвалення концепцій. Формування концепцій розглядає основні питання, які вирішуються державною політикою, а також визначається мета і завдання. При обговоренні концепції розглядаються очікувані результати і ризики. Концептуальна фаза завершується схваленням концепції і досягненням консенсусу зацікавлених сторін. Інструментами концептуальної фази за європейською практикою організації взаємодії між громадськістю, бізнесом, органами державної влади та місцевого самоврядування, є “Зелена книга” і “Біла книга”.

Зелена книга [34] є попереднім результатом дослідження або обстеження стану визначеної галузі соціально-економічної діяльності, в якому детально описані проблеми, на вирішення яких рекомендується спрямувати державну політику. Зелена книга є аналітичним та систематизованим матеріалом для обговорення проблем з предмету дослідження. Зелена книга поєднує огляд передумов виникнення проблеми та її складових, а також розгляд можливих

варіантів вирішення проблеми, очікуваних результатів і ризиків. Обговорення зеленої книги відбувається шляхом проведення круглих столів та опрацювання письмових пропозицій. Після обговорення зеленої книги та на її основі створюються концепція державної політики та проекти нормативно-правових актів. Якщо проблеми та пропозиції цієї зеленої книги виявляться не пріоритетними для Верховної Ради України та/або Кабінету Міністрів України, але пріоритетними для стейкхолдерів, на основі зеленої книги здійснюється підготовка білої книги (White Paper).

Біла книга [8] надає виклад оптимального варіанту й плану вирішення проблеми та огляд відповідних пропозицій (Рис.1.3).

Рис.1.3. Біла книга та її структура [8]

Біла книга («White Paper») – аналітичний документ, що описує завдання та логіку дій Уряду в певній галузі державної політики (policy), створений для публічного обговорення із громадськістю і стейкхолдерами (заінтересованими сторонами) та подальшого впровадження органами виконавчої влади. Білі Книжки публікуються як розпорядчі документи та можуть включати коротку

версію законопроекту, який планується прийняти. Ці документи слугують для розуміння проблеми та прийняття рішення щодо подальших дій, а також дозволяють Уряду представити пріоритети законодавчої діяльності та визначити відмінні позиції стейкхолдерів із спірних питань для оцінки ймовірного впливу запропонованої політики. За результатами проведення публічних консультацій з експертами та стейкхолдерами Біла Книга корегується та затверджується Урядом до офіційного подання законопроекту в Парламент.

Після затвердження Білої Книги Урядом, з відповідними органами узгоджується кількість примірників для розповсюдження в Парламенті. Білі книги повинні бути широко розповсюджені, для досягнення високого рівня поінформованості, публічного обговорення та отримання зворотної інформації. Як правило, вони поширюються серед всіх підрозділів уряду, судових органів (у разі необхідності) та всіх стейкхолдерів (приміром об'єднання роботодавців та працівників, професійні організації тощо). Вкрай важливо, щоб Уряд отримав відверті та лаконічні коментарі стосовно Білих книг. Аналіз консультаційного процесу повинен містити кількісні показники підтримки (або навпаки) пропозиції, викладеної в Білій Книзі, а також якісні судження стосовно опублікованих матеріалів. Підготовку Білої книги можна здійснювати:

- за допомогою зовнішніх експертів (на перших етапах впровадження);
- завдяки попередній підготовці працівників щодо складання (в уряді) та оцінки / аналізу (у профільному комітеті парламенту) Білих Книг;
- залучення до роботи та розвиток вже наявних структур з питань дослідження і аналізу.

Білі книги фокусуються на конкретній сфері та створюються з метою:

- зменшення і усунення копіювання і повторних дискусій між різними рівнями влади (тобто, нераціонального, непродуктивного використання часу);
- спрощення взаємодії між різними рівнями влади, приватним і державним сектором;
- кращого розуміння та оцінки процесу прийняття рішень населенням країни, особливо під час проведення реформ;
- більш чіткого розподілу функцій і обов'язків між різними рівнями влади;
- підсилення урядової автономії, гнучкості і політичної відповідальності.

Біла книга має включати наступні структурні елементи:

Резюме, або короткий зміст, якій доводить інформацію про поточний стан політики, переваги і недоліки впровадження конкретних змін, надає рекомендації та висновки. Резюме висвітлює питання чому обирається така тема, який практичний, теоретичний або інший аспект вирішується, які методи використовуються для отримання результатів і які рекомендації можна надати за результатом проведеного аналізу. Обсяг резюме має складати близько 5% від загального обсягу документу;

Вступ визначає контекст питання, мету проведення дослідження, постановку проблеми та визначення чітких рамок політики;

Методологія надає обґрунтування використання тих чи інших даних та підходів до аналізу проведення дослідження. В розділі обов'язково визначаються критерії для оцінки даних, та прогнози їх змін, встановлюється пріоритетність використання критеріїв для оцінки альтернатив;

Огляд джерел та літератури;

Вибір альтернатив та обґрунтування їх вибору для вирішення проблеми;

Аналіз результатів;

Практичні приклади та передові практики;

Рекомендації;

Імплементація рішення і наступні кроки;

Висновки;

Додатки до проведеного дослідження, які містять графіки, діаграми, таблиці.

Програмна фаза передбачає визначення стратегії та її формалізацію, розробку державної національної або регіональної програми, підготовку плану дій у вигляді дорожньої карти.

Все це здійснюється на основі матеріалу, що викладений в Білій книзі. Заключним етапом є затвердження результатів, або введення в дію актом відповідного державного органу влади, який визначається суб'єктом формування державної політики. Таким актом може бути Закон, Указ Президента, урядова постанова.

Наступна законодавча фаза передбачає внесення змін до чинних законодавчих актів, розробку та прийняття нових актів законодавства. Зміни законодавства України ґрунтується на положеннях програмних документів та створює правову основу для реалізації державної політики у визначеній сфері.

Інституційна фаза передбачає делегування певних повноважень або функцій визначеному органу державної влади, перегляд діючого переліку повноважень або функцій існуючого державного органу і навіть створення нового державного органу на який покладаються функції управління, що визначені в положеннях державної політики. Фактично створюється інституційне середовище проведення державної політики.

1.2. Державна політика як основа державного управління

Після обговорення і затвердження державна політика починає впроваджуватись в життя. Для успішного впровадження державної політики має бути розроблене відповідне правове, інституційне, організаційне та інформаційне забезпечення. Також важливим є забезпечення моніторингу процесу дотримання визначеної державної політики при прийнятті рішень. Ці

завдання є складовими політичного процесу реалізації державної політики (рис.1.4).

Державна політика набуває постійних змін. Її розвиток визначається циклом від політичної фази визнання необхідності і завдань державної політики до створення умов її реалізації в інституційному середовищі.

Рис. 1.4. Політичний процес: реалізація державної політики [101]

Саме за такою послідовністю відбувається вплив державної політики на розвиток суспільства. А моніторинг реалізації державної політики дозволяє визнати якість впливу державної політики на суспільство та ефект управлінських рішень. У такому сенсі під ефектом управлінського рішення розуміється ступень наближення до визначеного результату після виконання прийнятого рішення.

Для забезпечення ефективного державного управління важливим є проведення аналізу застосування визначеної державної політики. Проведення такого аналізу дозволяє своєчасно виявити слабкі елементи державної політики і виконати її коригування для усунення недоліків.

Аналіз державної політики одними науковцями визначається як спосіб синтезу інформації, який разом з результатами досліджень є основою для формування політичних рішень і визначення майбутніх потреб в інформації.

Інші науковці розглядають аналіз як підготовку до формування державних рішень, що орієнтовані на клієнта і базуються на суспільних цінностях.

Результатами аналізу застосування положень державної політики є рекомендації. Ці рекомендації стосуються державних рішень, орієнтуються на певну групу інтересів, ґрунтуються на результатах досліджень, формуються виходячи із суспільних цінностей.

При проведенні аналізу вивчаються і враховуються всі можливі альтернативи розв'язання ситуації що потребує рішення. Результат аналізу дозволяє обрати оптимальний варіант прийняття рішення виходячи з доступних ресурсів і засобів.

При проведенні дослідження розглядаються наступні питання і виконується перевірка того, як державна політика враховує всі аспекти існуючої проблеми. Як сформульована мета і завдання визначення державної політики, чи є вони послідовними. Як враховує державна політика можливі загрози та ризики і яки нейтралізатори й запобіжники пропонує державна політика через механізми реалізації. Розглядається забезпеченість державної політики потрібними ресурсами. Визначається як розподілена відповідальність між учасниками відповідно до їх статусу. Яку послідовність етапів реалізації державної політики виконано при вирішенні проблеми. Також проводиться оцінка часу очікування на кожному етапі. При аналізі також треба з'ясувати як враховуються і використовуються всі можливості і переваги.

При оцінюванні рішень відповідно державної політики також слід враховувати досвід збору, упорядкування, обробки і аналізу інформації та вміння розглядати проблему і завдання політики у певному середовищі і контексті.

Державна політика реалізується через суб'єктів управління. Важливим є визначення навичок такого суб'єкту. Суб'єкту треба мати здатність оцінювати та прогнозувати можливі ризики і наслідки політичних альтернатив, передбачати політичні реакції окремих спільнот і навіть індивідів. Також

треба мати спроможність визначати та оцінювати системні взаємозв'язки між учасниками політичного процесу та визначати взаємозалежність між ними.

Прийняття управлінських рішень має передувати збір та опрацювання даних офіційної статистики, опитування за допомогою анкетування або в інший спосіб представників цільових груп, узагальнення тематики звернень (скарг, судових рішень) а також проведення експертних опитувань фокус-групи.

Отримана інформація має проходити якісний і кількісний аналіз. За результатами якісного аналізу проводиться оцінка структури, якості та зрозумілості формулювань, чіткості визначення планових показників і очікувань. За результатами використання методів кількісного аналізу можна відстежувати динаміку змін показників та порівняння з плановими. В деяких випадках співвідношення планових і фактичних значень показників також може мати якісну оцінку.

За визначення [101] при проведенні аналізу державної політики можуть виникати наступні основні методологічні проблеми:

- виокремлення програми з-поміж інших подібних програм, які мають схожі мету і завдання, з точки зору досягнутих результатів та наслідків;
- встановлення причинних зв'язків між завданнями програми і наслідками та впливами політики (певна зміна стосовно проблеми не обов'язково означає, що вона є результатом даної програми);
- вимірювання реального впливу програми з точки зору множинності факторів, що впливають на реалізацію державної політики.

Відповідно теорії державного управління під державною політикою слід розуміти сукупність ціннісних цілей, державно-управлінських заходів, рішень і дій, порядок реалізації державно-політичних рішень (поставлених державною владою цілей) і системи державного управління розвитком [27]. Топологію формування та реалізації державної політики наведено на рис. 1.5.

Державна політика характеризується ефектом та ефективністю. Якщо ефект визначається як результативність політики або ступінь досягнення проголошених цілей політики, то ефективність - це співвідношення між досягнутими результатами та витратами на проведення політики.

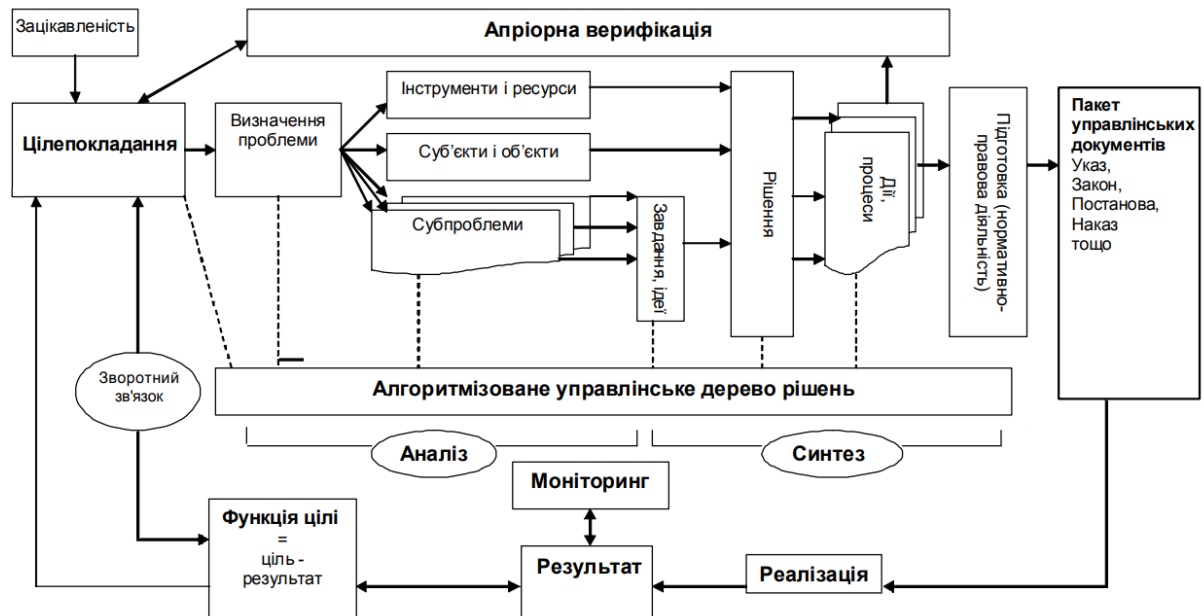

Рис. 1.5. Топологія формування та реалізації державної політики [27, с.10]

Для досягнення цілей державної політики застосовуються методи, які визначають способи організуючого і регулюючого впливу соціальних суб'єктів та інститутів політики на керовані об'єкти, визначення умов їх оптимального функціонування й розвитку, приведення до стану відповідності вимог, притаманним їм закономірностям.

“Методи поділяються на загальні та галузеві. До загальних методів належать: організаційно-адміністративні; економічні; соціально-психологічні; морального стимулювання. Так, організаційно-адміністративні методи передбачають застосування примусу, а економічні - матеріального стимулювання. До складу галузевих, наприклад, входить програмно-цільовий метод, що дає можливість об'єднати в єдиний комплекс засоби й ресурси

(фінансові, матеріальні, організаційні та ін.) для вирішення актуальних економічних, соціальних, а також інших завдань” [27].

Механізм реалізації державної політики включає комплекс відповідних організаційно-управлінських, нормативно-правових, фінансово-економічних, соціально-психологічних заходів[27].

Державне управління є реалізацією державної політики. Державне управління базується на визначенні організаційної структури суб’єкту або системи суб’єктів управління. На рис. 1.6 наведено приклад організаційної структури системи державного управління у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності.

Наступною складовою системи державного управління є визначення цілей, яке відбувається відповідно обраної державної політики.

Для проведення контролю і аналізу ступеня досягнення цілей важливим є наявність відповідних органів збору, обліку інформації, а також її кількісного і якісного аналізу з використання відповідних методів. Центрами збору інформації є сукупність органів статистики, а також державні реєстри і бази даних, ведення яких підтримується через центри надання адміністративних послуг (ЦНАП).

За результатами аналізу співвідношення поточного стану з визначеними державною політикою цілями виконується підготовка управлінських рішень, які здійснюються через державні організаційно-розпорядчі і нормативні документи. Підготовка таких рішень здійснюється відповідними суб’єктами державного управління. Обов’язковим є аналіз очікуваних результатів з визначенням їх ефекту і ефективності.

Важливим етапом є порівняння кількох варіантів з використанням різних механізмів. За результатами порівняння обирається найкращий варіант. Слід мати на увазі, що акт прийняття рішення це програма послідовних дій у напрямку наближення до визначеної мети. Тому виконання програми потребує часу, протягом якого ситуація може змінюватися.

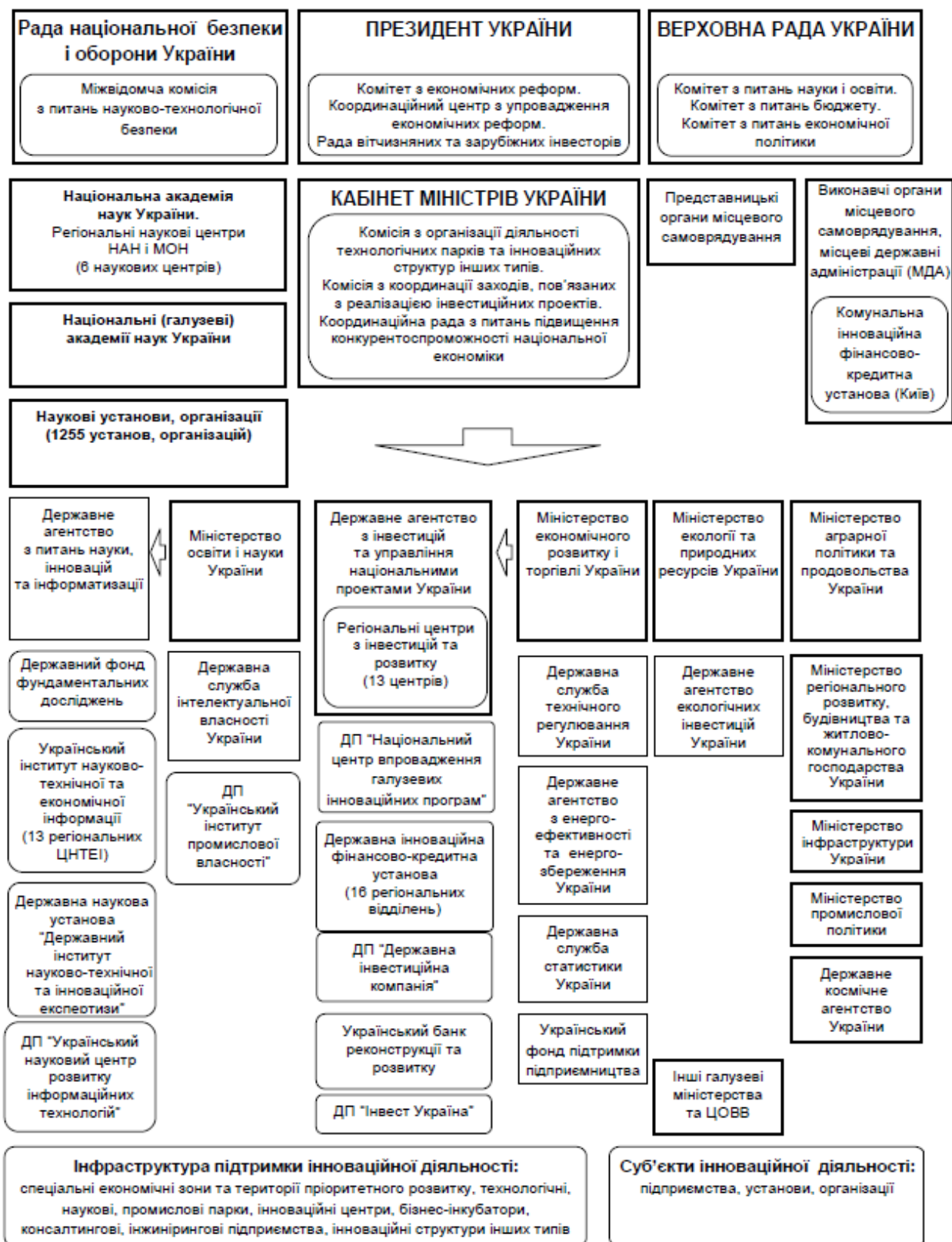

Рис. 1.6. Організаційна структура системи державного управління у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності[27, с.204].

Отже, державна політика визначає мету, задачі, очікувані результати та механізми які можуть бути використані при державному управлінні. При чому

ефект і ефективність державної політики визначаються діями суб'єктів державного управління.

Виходячи з цього державна політика формування і збереження людського капіталу має бути направлена на покращення не тільки складових людського капіталу, а і усього середовища, включаючи інституційну сферу, розвиток бізнесу, розвиток внутрішнього ринку і покращення інфраструктури (ІКТ) для вирішення багатьох задач [39, с.130].

За результатами проведеного дослідження державної політики як основи державного управління можна дійти до наступних висновків.

Побіжний аналіз державної політики щодо різних сфер дає можливість зробити висновок, що здебільшого в Україні політичні ініціативи не проходять повного політичного циклу реалізації, а отже, не призводять до реальної зміни ситуації в державі та суспільстві.

Можна стверджувати, що найдійовішими є ті ініціативи, що реалізуються не як складові комплексної державної політики (переважно вони є імітацією певної діяльності), а в межах різноманітних політичних кампаній здебільшого популістського характеру (переважно адресовані певним електоральним групам напередодні виборів).

Державна регіональна політика і регіональне управління базуються на місцевих органах влади і місцевого самоврядування, які мають свою специфіку і організаційну структуру. Відповідно акти прийняття рішень, а також механізми, методи, організаційно-розпорядчі і нормативні документи мають уточнювати відповідні документи державного рівня. Тобто державна регіональна політика не може визначати те, що протидіє державної політики. Державна регіональна політика тільки конкретизує державну політику виходячи зі специфіки регіону. Відповідно державне регіональне управління також проводиться в межах, що визначені на загальнодержавному рівні.

Державна регіональна політика формування та збереження людського капіталу має визначати сутність поняття людського капіталу, його зв'язок з економічним розвитком регіону і методи його оцінювання.

1.3. Людський капітал як основний стратегічний ресурс розвитку регіонів

Поняття людський капітал, людський потенціал і трудові ресурси тісно пов'язані між собою і є різними характеристиками населення регіону або трудового колективу суб'єкту господарювання. Багато хто з науковців ототожнює поняття людський потенціал і людський капітал. Навіть можна спостерігати дефініції цих понять у наукових публікаціях.

Заслуговує уваги дослідження А. Карпенко, який пов'язує концепцію розвитку людського потенціалу з концепціями соціального й інтелектуального капіталів, сталого розвитку, економіки знань, поведінкової економіки, нової економіки [38, с.15] (рис.1.7).

Рис. 1.7. Концептуальне середовище формування та розвитку концепції людського потенціалу [41]

Визначаючи складність структури людського потенціалу та складність його вимірювання А. Карпенко враховує різні рівні його формування (рис.1.8) [41, с.30].

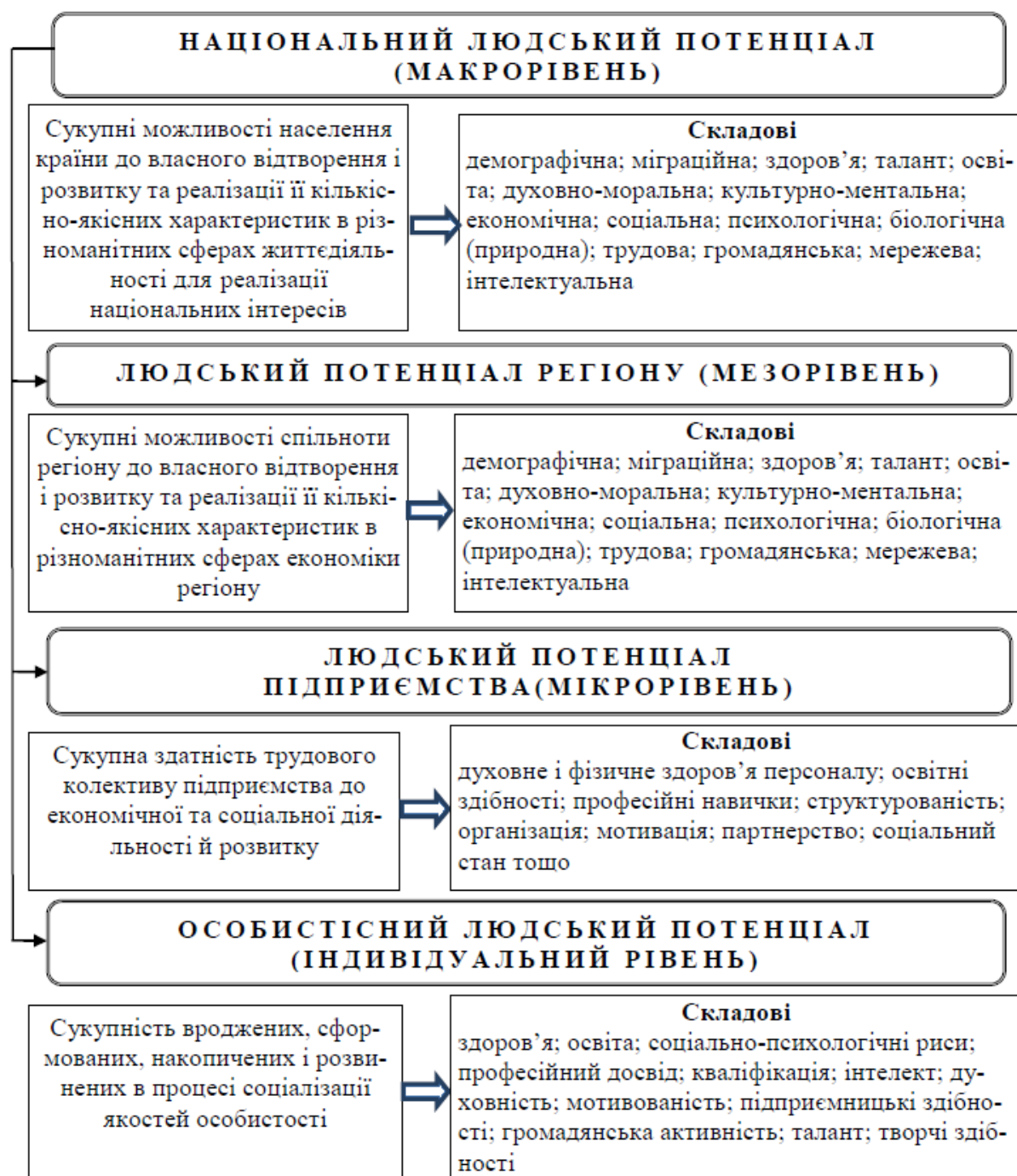

Рис. 1.8. Візуалізація архітектури багаторівневої структури людського потенціалу [41, с.30]

Відповідно цього людський капітал, як реалізація людського потенціалу, також розкладається по цім рівням.

За поглядами І. Фішера людський капітал може розглядатись, як різновид капіталу у виробничій функції. В своїх публікаціях він узагальнив поняття капіталу і розумів під цим поняттям все те, що протягом певного часу спроможне приносити дохід. Базуючись на теорії корисності, він вводив людину до складу капіталу нарівні з іншими матеріальними об'єктами [107]. Теорія І. Фішера стала теоретичною основою розвитку альтернативних концепцій людського капіталу, згідно з якими до цього поняття відносять не лише знання та вміння людей, а й здатність до праці, психологічні особливості, суспільні і культурні якості людини. Подальші теоретичні розробки розглядали людський капітал як фактор відмінностей у заробітках, рівнях продуктивності праці. На пострадянському просторі концепція людського капіталу має важливе значення для вивчення комплексу питань ефективного функціонування ринку праці.

У трактуванні Л. Туроу людський капітал являє собою «продуктивні здібності, обдарування і знання» [117].

Для західної економічної науки XIX – початку XX століття характерними є спроби вчених трактувати людину або її знання і здібності до праці як капітал. «У цей час виділились два основні підходи до визначення зв'язку людини, її знань і здібностей з капіталом» (Рис.1.9) [22, с. 178]

Т. Шульц зводить людський капітал до розвитку знань і здібностей, які людям надають «шкільна освіта, навчання на робочому місці, зміцнення здоров'я і зростаючий запас економічної інформації» [116].

Найчастіше під людським капіталом розуміють сукупність усіх продуктивних рис працівника. У визначенні Г. Боуена людський капітал «складається з набутих знань, навичок, мотивацій й енергії, якими наділені людські істоти і які можуть використовуватися протягом певного часу з метою виробництва товарів та послуг» [106].

Українські вчені В.Куценко та Г.Євтушенко визначають людський капітал як «сукупність знань, здібностей і кваліфікації, як здатність кваліфікованої робочої сили створювати власний дохід у вигляді частини заробітної плати та дохід підприємства» [55, с.137].

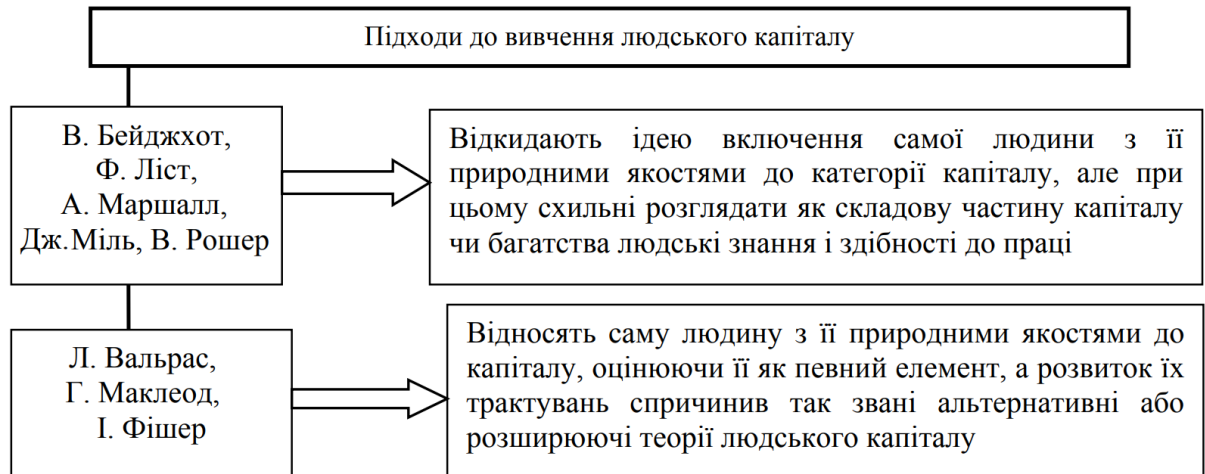

Рис. 1.9. Підходи вчених-економістів до вивчення сутності людського капіталу [22, с. 178]

Найширшу характеристику людського капіталу представлено в роботах Д. Богині, О. Грішної [10], С. Дятлова, які розглядають людський капітал через якісні характеристики працівника, що ефективно використовуються з метою зростання продуктивності праці та відповідно впливають на зростання доходів власника.

Отже, людський капітал – це система характеристик, які визначають здатність людини до творчої праці з метою створення товару, послуг, доданої вартості, тобто якість робочої сили індивідуума, сукупного працівника підприємства, фірми, корпорації, регіону, країни, що знаходить прояв у процесі розширеного відтворення. Виходячи з такого визначення, можна висловити узагальнену думку, що термін «людський капітал» використовується як «синонім освітньо-кваліфікаційного потенціалу національної економіки»[56].

Зростання ролі людського капіталу пов'язано з посиленням значення освіти на сучасному етапі людського розвитку. На відміну від економічних відносин часів А.Сміта та К.Маркса, коли основною продуктивною силою виступала проста праця некваліфікованого працівника, «ключова роль у сучасній економіці відводиться кваліфікованим працівникам із високим творчим потенціалом» [56].

Дане припущення закладено в основу теорії людського капіталу (ТЛК), яка була сформульована А. Смітом та в другій половині XX ст. розширена американськими вченими Т. Шульцем і Г. Беккером. Згідно з їхніми дослідженнями, ТЛК відображає залежність доходів окремих індивідів, підприємств та суспільства в цілому як від природних, так і від набутих здібностей людей, їх знань, умінь і навичок. Іншими словами, обмінні процеси між «знаннями» і людським капіталом фактично закладені в джерелах його формування:

- природні, успадковані здібності та раннє сімейне виховання;
- формальне шкільне навчання;
- соціальне виховання (вміння висловлювати свої думки);
- формування професійної підготовки і перенавчання;
- неформальне професіональне навчання (в процесі трудової діяльності);
- мобільність (зміна себе та системи цінностей).

Як зазначалось вище, на підприємницькому рівні «знання» потрібні для особи, що приймає рішення [57, с.58].

Згідно ТЛК, перед нами розкривається цілий ланцюжок чинників, які, здавалося б, не залежать один від одного, але об'єднані єдиною метою - поліпшити економічні показники підприємства. У цьому контексті, людські ресурси, через призму використовуваного інтелектуального капіталу (ІК), виступають як один з чинників виробництва – трудові ресурси та їх праця. Прибутковість праці проявляється через рівень заробітної плати, який у свою чергу виступає як один з показників ефективності роботи підприємства. Але праця у свою чергу, впливає і на інші чинники виробництва - землю, капітал,

підприємницькі здібності і інформацію. Якщо розглянути окремо кожний чинник, у даному контексті, то наприклад: якість використання землі безпосередньо залежить від рівня знань і уміння власника раціонально використовувати цей ресурс; підприємницькі здібності - від бажання керівних посад вчитися і удосконалювати свої навички; і так далі.

Отже, людський капітал та його потенціал через інтелектуальну складову безпосередньо пов'язаний з поняттям інтелектуального капіталу та є його складовою. Але, ІК (від лат. “intellectualis capitalis” – “розумовий, головний”, “головні пізнання”) – це один із різновидів капіталу, що має відповідні ознаки капіталу і водночас відтворює характерні лише йому (інтелектуальному капіталу) специфіку і особливості.

Інтелектуальний капітал - це продукт, який носить форму нематеріального активу [58, с.110]. Інтелектуальний капітал як актив має оцінку в грошовій формі і враховується в господарській діяльності.

В ході дослідження поглядів різних вчених, було виявлено, що ІК складається з трьох компонентів (рис.1.10):

Рис. 1.10. Структура інтелектуального капіталу [102]

- людський капітал – капітал, втілений у працівниках організації у вигляді досвіду, знань, навичок, здатностей до нововведень, а також у загальній культурі, філософії організації; іншими його складовими є моральні цінності організації, культура праці і культура управління, загальний підхід до справи [102; 47];

- структурний капітал – найбільш різномісна частина інтелектуального капіталу; сюди відносять технічне і програмне забезпечення, організаційну структуру, патенти і все те, що дає змогу працівникам компанії реалізувати свій виробничий потенціал [102; 47];

- споживчий, або ринковий, капітал - капітал, до якого прийнято відносити товарні знаки і знаки обслуговування, фірмові найменування, ділову репутацію, присутність “своїх людей” в організаціях-партнерах або організаціях-клієнтах, наявність постійних споживачів, повторні контракти зі споживачами тощо [102; 47].

Людина, крім виконання звичайної праці зі створення нових продуктів та послуг, ще може виступати як ланка управління - суб'єкт людських ресурсів підприємства, який наділений повноваженнями приймати і нести відповідальність за стратегічно важливі рішення в процесі роботи суб'єкту господарювання. Тобто може бути особою що приймає рішення (ОПР). У будь-якій нестандартній ситуації існує безліч чинників, здатних вплинути на рішення, що приймаються, але уміння правильно класифікувати знання, які має ОПР, є основоутворюючим чинником в цьому процесі. У цьому контексті, людські ресурси, через призму використовуваного інтелектуального капіталу, виступають як один з чинників виробництва – трудові ресурси (рис.1.11). Прибутковість від використання трудових ресурсів проявляється через рівень заробітної плати, який у свою чергу виступає як один з показників ефективності роботи суб'єкту господарювання. «Але праця у свою чергу, впливає і на інші чинники виробництва - землю, капітал, підприємницькі здібності і інформацію. Якщо розглянути окремо кожний

чинник, у даному контексті, то наприклад: якість використання землі безпосередньо залежить від рівня знань і уміння власника раціонально використовувати цей ресурс; підприємницькі здібності - від бажання керівних посад вчитися і удосконалювати свої навички; і так далі» [58].

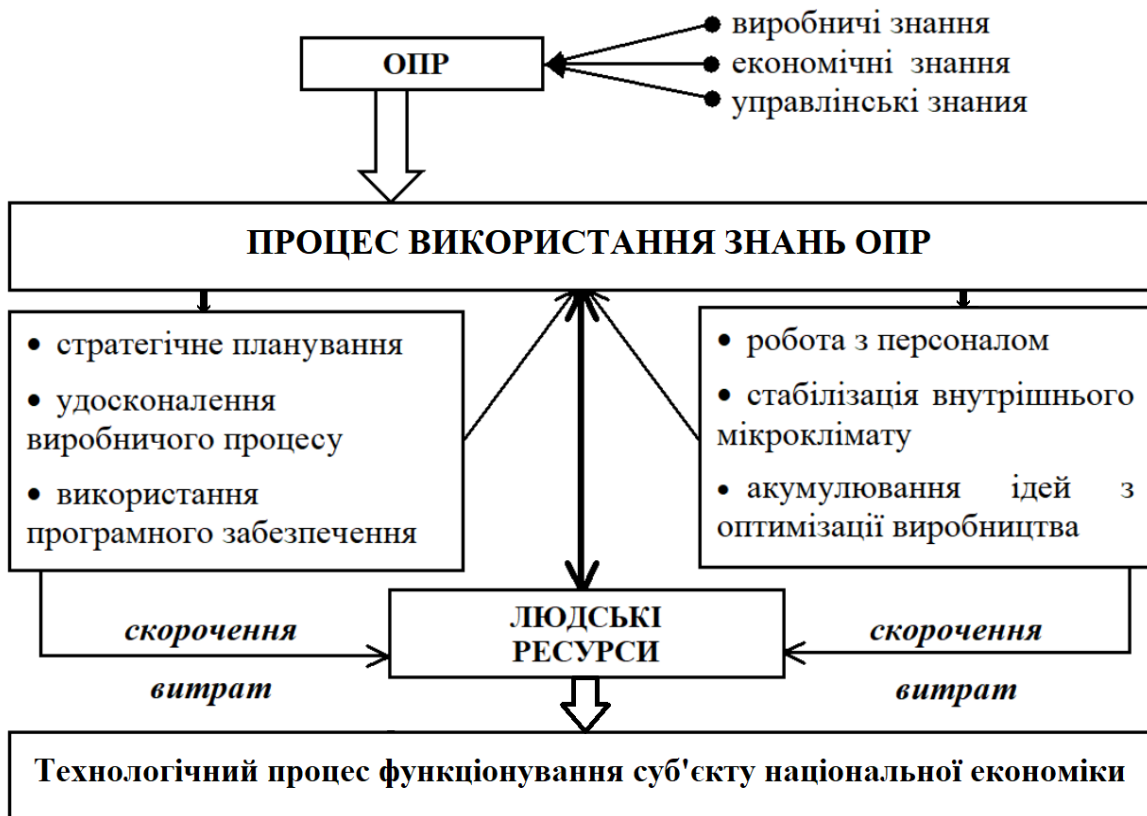

Рис. 1.11. Використання знань ОПР для управління розвитком СНЕ [56]

З цих позицій людський капітал – це дещо інше поняття. Він може бути представлений у вигляді знань, навичок, кваліфікацій, утворення яке мають працівники (носії знань). У його основі лежать людські ресурси (людський капітал), що відповідають за поліпшення ефективності виробництва і підвищення рівню рентабельності підприємства. Таким чином, людський капітал виступає потенціалом, який може бути реалізований суб'єктом національної економіки (рис. 1.12) [56].

Як людський потенціал, так і людський капітал регіонального рівня насамперед є властивістю населення, яке мешкає у відповідному регіоні. Саме

тому початком аналізу людського потенціалу завжди є аналіз демографічного стану населення регіону з визначенням його вікового складу. Моделювання демографічних змін дозволяє прогнозувати динаміку змін чисельності населення працездатного віку. Забезпечення процесів навчання і набуття знань і навичок сприяє підвищенню рівня людського потенціалу та людського капіталу розподіленого між суб'єктами господарювання регіону.

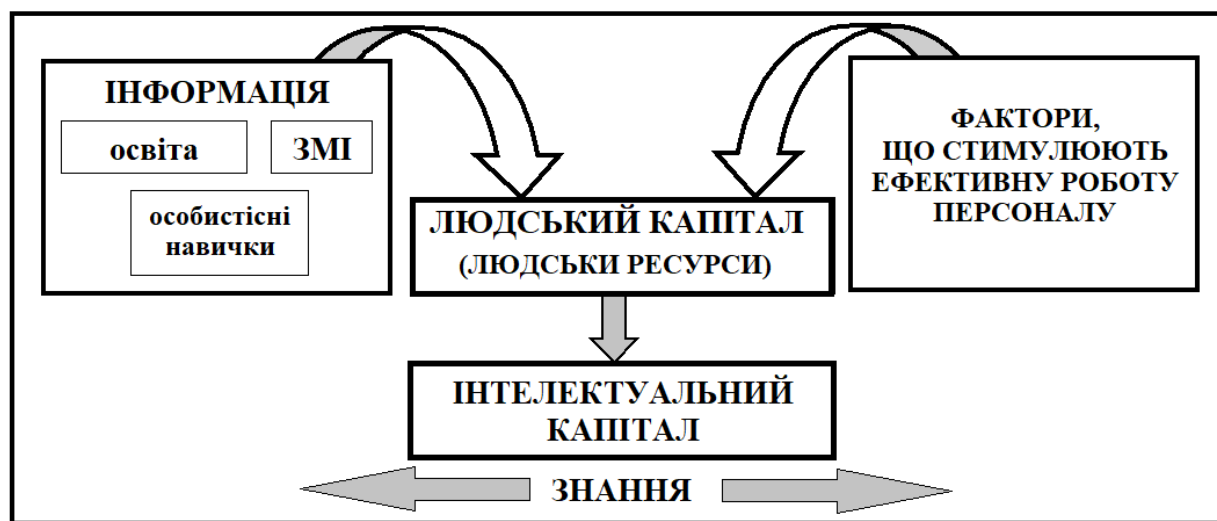

Рис. 1.12. Чинники, що впливають на поліпшення економічних показників суб'єкту господарювання [56].

Визначення можливостей регіону може бути виявлено шляхом інвентаризації всіх складових інтелектуального капіталу. Визначення мети та стратегії розвитку регіону дозволяє сформулювати вимоги до нової формули інтелектуального капіталу [53]. Таким чином можна визначити напрями модифікації інтелектуального капіталу за всіма його складовими включаючи людський потенціал.

Важливим показником стану людського капіталу є індекс людського розвитку та його динаміка.

Підводячи підсумки і узагальнюючи погляди вчених на поняття людський капітал і людський потенціал можна дійти до висновків, що людський капітал є реалізацією людського потенціалу у визначений момент

часу та у визначених умовах. Для підвищення ефективності трудових ресурсів треба сприяти повної реалізації людського потенціалу.

Таким чином людський капітал є стратегічним ресурсом розвитку будь-якого регіону [71].

Поняття “людський капітал” означає не лише усвідомлення вирішальної ролі людини в економічній системі суспільства, але й визнання необхідності інвестування в людину. Адже саме людський розвиток має забезпечити свободу повною мірою реалізувати потенціал кожного людського життя.

Сучасна теорія людського капіталу була сформульована перш за все у працях американського економіста Г.Беккера, автора дослідження “Людський капітал” (1964р.) та Т.Шульца “Людський капітал: питання політики та можливості дослідження” [117].

Кількість різновидів капіталу стрімко збільшується. Було виокремлено вісім форм капіталу: економічній, соціальний, культурний, фізіологічний, адміністративний, політичний, фізичний.

Дослідники єдині в тому, що не існує жодного виду капіталу у відриві від людини [71].

Безпосередньо з людиною крім поняття людського капіталу пов’язані поняття фізіологічний і соціальний капітал. Під фізіологічним капіталом розуміють показники здоров’я дітей, показники здоров’я дорослих людей (детерміновані при народженні). Під соціальним капіталом розуміють рівень розвитку інститутів громадянського суспільства показники довіри, характеристики домінуючих цінностей і норм поведінки в усіх сферах життя.

Чітко розмежувати людський і соціальний капітал складно через відсутність загальноприйнятих визначень цих понять і “часткового перетинання їх смислових полів”. “Якщо фізичний капітал повністю помітний, будучи втіленим в очевидних матеріальних формах, то людський капітал є менш помітним. Він проявляється у навичках і знаннях, набутих індивідом. Соціальний же капітал ще менш помітний, оскільки він існує тільки у взаємних індивідів”

Людський капітал не належить до числа капітальних активів унаслідок того, що він:

Не є фізичним капіталом;

Не може бути присвоєним (знання та навички людини не переміщуються від однієї людини до іншої і не може відображатися у балансах підприємств, на яких люди працюють;

Не піддається виміру;

Не сумісний з конвенціями та інституціями, що регулюють стандартні трансакції, які відображаються у фінансовій звітності.

Інвестиції в людський капітал є цілеспрямованими витратами на розвиток людини в грошовій або іншій формі (освіта, здоров'я, мобільність). Інвестиції в людський капітал розподіляються по трьом напрямам:

- витрати на освіту, включаючи загальну і спеціальну, формальну та неформальну, підготовку за місцем роботи;
- витрати на охорону здоров'я, що складаються з витрат на профілактику захворювань, медичне обслуговування, дієтичне харчування, поліпшення житлових умов;
- витрати на мобільність, завдяки яким працівники мігрують з місць з низькою продуктивністю.

Існує наявність тісного зв'язку між рівнем економічного розвитку країни і рівнем розвитку людського капіталу. Також велике значення для розвитку людського капіталу має сприятливість зовнішнього середовища, яку створила держава для своїх громадян.

За результатами досліджень багатьох науковців визначається, що рентабельність людського капіталу, яка правило, є вищою, порівняно з рентабельністю фізичного капіталу.

Іноді уряди роблять помилкові висновки, що недостатній розвиток людського капіталу можна компенсувати більш швидкими темпами проведення інституційних реформ за ініціативою держави.

Варіанти можливих показників наведено в таблиці 1.1 [71].

Таблиця 1.1

Показники людського капіталу

Натуральні	Вартісні
	За етапами інвестиційного процесу
	За показниками обсягу вкладень у людський капітал
	За показниками величини накопиченого капіталу
	За показниками ефективності функціонування людського капіталу
За можливістю кількісної оцінки	
Кількісні	Якісні
За ступенем впливу	
Прямі	Опосередковані
За способом побудови показників	
Агреговані	Синтетичні
За формою вираження показників	
Абсолютні	Відносні

Класифікація людського капіталу за ступеню активності визначає наступні його різновиди:

- Негативний;
- Пасивний;
- Позитивний.

Негативний людський капітал є деструктивним і активно заважає процесам розвитку. Негативний накопичений людський капітал формується на базі негативних рис менталітету, низької культури населення, включаючи ринкові складові. Негативний людський капітал може бути індивідуальним, корпоративним і національним. Індивідуальний людський капітал визначає людей які використовують свій накопичений запас особливих і специфічних знань, навичок, моральних і навіть психологічних відхилень для отримання доходів та інших благ за рахунок протиправної, аморальної або некомпетентної дії, а також дії, що заважає творчій діяльності інших. До таких осіб можуть бути віднесені некомпетентні управлінці, фахівці, особи з вищою

освітою та вченими званнями, діяльність яких завдає шкоди економіці та суспільству.

Корпоративний негативний людський капітал є поєднанням працівників корпорації, в який накопичений організацією негативний індивідуальний людський капітал, застарілий або неефективний інтелектуальний капітал, застарілі управлінські технології та інші інтелектуальні технології, що призводять до збитків, неконкурентоспроможної продукції і послуг, негативним результатам для працівників, організації, економіки та суспільства в цілому. Це капітал не інноваційних, нерентабельних організацій, які знижують сукупний національний людський капітал. Таки організації можуть існувати тільки в умовах відсутності конкуренції та дійсного контролю.

Національний негативний людський капітал поєднує негативну частку індивідуального та корпоративного капіталу, корумповані державні інститути. Також він поєднує некомпетентних та корумпованих чиновників, неефективні державні управлінські технології, неефективні частини системи виховання, науки, охорони здоров'я, безпеки, низька якість життя, застарілі та неефективні інструменти інтелектуальної праці.

Пасивний людський капітал не бере участі в інноваційних процесах, але не заважає таким процесам. Він поєднує частку низько конкурентоспроможного та не креативного людського капіталу будь-якого рівня, яка переважно спрямована на самовиживання і самовідтворення та не бере участі в інноваційних процесах розвитку.

Позитивний людський капітал є творчим і креативним та формує інновації, тобто це інноваційний людський капітал. Він визначається як накопичувальний та такий, що забезпечує позитивну віддачу від інвестицій у процеси розвитку та зростання. Зокрема від інвестицій у підвищення і підтримку якості життя населення, зростання інноваційного та інституційного потенціалів. До позитивного людського капіталу відносять основну частку фахівців високого рівня.

Слід відзначити, що між цими групами не існує чіткої межі.

Методи оцінки людського капіталу базуються на різних аспектах, тому єдиної одиниці виміру людського капіталу немає.

Науковці інституту економіки та прогнозування НАН України так визначають національне багатство: “Національне багатство – потенціал соціально-економічного розвитку країни, що є сукупністю наявних у державі ресурсів, на які встановлено право власності держави, юридичних і фізичних осіб – резидентів даної країни, що використовуються або можуть бути використані для забезпечення реалізації економічних інтересів фізичних та юридичних осіб з метою суспільного розвитку, за винятком непогашених зовнішніх фінансових зобов’язань” [9]. До якого включають:

- природно-ресурсний потенціал (у складі якого необхідно розрізняти земельні, водні, біотичні, рекреаційні, мінерально-сировинні та паливно-енергетичні ресурси й екологічну місткість довкілля);

- людський потенціал;

- основний капітал (основні засоби підприємств, організацій і населення, нематеріальні активи), об’єкти незавершеного капітального будівництва та оборотні кошти в запасах товарно-матеріальних цінностей (ТМЦ);

- елементи фінансового капіталу, які впливають на обсяг національного багатства (у т.ч. чисті іноземні активи депозитарних корпорацій).

Отже за цим визначенням людський капітал, людський потенціал та населення є складовими національного багатства країни.

У багатьох дослідженнях визначають позитивну кореляцію між людським капіталом і економічним зростанням [114].

Враховуючи, що позитивний людський капітал визначає його здібність до інноваційного оновлення, то доцільним є для оцінювання людського капіталу використовувати характеристики людського капіталу що сприяють

інноваційному розвитку. Починаючи з 2007 року Міжнародна бізнес-школа INSEAD, Корнельський університет (Cornell University), Всесвітня організація інтелектуальної власності (World Intellectual Property Organization, WIPO) за методикою Міжнародної бізнес-школи INSEAD, Франція, розраховується Глобальний індекс інновацій (ГІІ), або The Global Innovation Index (GII). У сучасному індекс поєднує найбільш повний комплекс показників інноваційного розвитку країн світу [101].

ГІІ складається «з 82 різних змінних, які детально характеризують інноваційний розвиток країн світу, що знаходяться на різних рівнях економічного розвитку. Автори дослідження вважають, що успішність економіки пов'язана як з наявністю інноваційного потенціалу, так і з умовами для його реалізації. Тому ГІІ розраховується як зважена сума оцінок двох груп показників» [30; 35] :

- Наявні ресурси та умови для проведення інновацій (Innovation Input Sub-Index);
- Досягнуті практичні результати реалізації інновацій (Innovation Output Sub-Index).

Наявні ресурси та умови для проведення інновацій складаються з наступних груп забезпечення:

- Інституційне забезпечення;
- Людський капітал та дослідження;
- Інфраструктура;
- Розвиток внутрішнього ринку;
- Розвиток бізнесу.

Інституційне забезпечення включає оцінку політичного середовища, політичної та операційної стабільності, ефективність уряду, нормативне середовище, якість регуляторів, верховенство права, складність звільнення з

роботи, оцінку бізнес середовища, простоту відкриття бізнесу, простоту вирішення неплатоспроможності.

Оцінка людського капіталу та рівня проведення досліджень здійснюється за наступними показниками:

- Рівень освіти;
- Витрати на освіту;
- Державне фінансування на одного середнього студента;
- Тривалість життя в школі;
- Оцінювання з читання, математики та фахової науки;
- Середнє співвідношення “учень-вчитель”;
- Вища освіта;
- Оцінювання знань;
- Кількість інженерів, науковців та технічних спеціалістів;
- Мобільність навчання;
- Обсяги проведення НДДКР (R&D);
- Кількість дослідників;
- Валові витрати на НДДКР (GERD);
- Глобальні науково-дослідні компанії, середні витрати - топ 3;
- Середній рейтинг університетів.

Для оцінки людського капіталу на міжнародному рівні застосовуються економічні рейтинги, що беруть за основи аналізу певні параметри, що за думкою міжнародних авторитетних організацій є ключовими:

Індекс людського капіталу (Human Capital Index). В основі розрахунку досліджуються шанси дожити до 5 років, тривалість освіти й витривалість дорослого населення. Даний індекс порівнює продуктивність працівника, яким стане новонароджений, із тим, якого рівня він (вона) могли б досягнути, якби були повністю здорові й мали якісну освіту. Оцінка для країни визначається у діапазоні від 0 до 1. У дослідженні 2020 року оцінка людського капіталу України склала 0.63, що тлумачиться наступним чином: українська

дитина, яка народилася сьогодні, буде на 63% продуктивною, коли виросте, як і могла б, якщо б мала повну освіту та хороший стан здоров'я. Даний показник нижчий середнього показника для Європи та Центральної Азії (середній складає більше 0.72), але вище середнього для країн із нижчим середнім рівнем доходу (середній за даною групою складає 0.48, до переліку країн відносять Нігерію, Пакистан, Непал, Узбекистан, В'єтнам тощо). У період розрахунку даного індексу з 2010 по 2020 рр. його значення для України залишалося приблизно однаковим на рівні 0.63 [93];

Іншим показником, який був запропонований для вимірювання характеристик людського капіталу є Індекс людського розвитку (Human Development Index). Цей показник використовується для порівняння ступеню накопичення людського капіталу серед країн світу. На світовому рівні він ґрунтується на трьох основних складових – середня тривалість життя, освіта (очікувана кількість років навчання, середня кількість років навчання у школі) та ВВП на душу населення. Оцінка для країни визначається у діапазоні від 0 до 1. У дослідженні 2020 року оцінка розвитку людського капіталу для України складала 0.779, що було представлено позицією 74 у світовому рейтингу, що на 14 позицій вище у порівнянні з 2019 роком (очікувана тривалість життя українця становить 72.1 року, середня тривалість навчання – 11.4 року, очікувана тривалість навчання – 15.1 року, ВВП на душу населення – 13,216 дол. США) [81].

Концепція людського розвитку охоплює найважливіші проблеми суспільного розвитку, такі як економічне зростання, зайнятість, розподіл матеріальних і духовних благ, соціальний захист, надання соціальних послуг, рівноправність. Вона розглядає їх з погляду інтересів людини, розширення індивідуальних можливостей вибору у всіх сферах діяльності та є вирішальною складовою суспільного прогресу. Людський розвиток – це безперервний процес нарощування можливостей людини через підвищення її потенціалу та розширення функцій, який має забезпечити кожному члену суспільства максимальну реалізацію можливостей в усіх сферах

життєдіяльності. При цьому основними умовами залишаються: довге та здорове життя, доступ до необхідних для забезпечення гідного рівня життя ресурсів, участь у житті суспільства. Людина є носієм людського потенціалу, вирішальною компонентою національного багатства, найважливішим стратегічним ресурсом кожної держави. Тому створення сприятливих можливостей для максимальної реалізації існуючого потенціалу населення в межах його потреб та інтересів визнається світовою спільнотою пріоритетною метою. Людський розвиток формує зміст сучасних підходів до проблем забезпечення сталого розвитку. В останні роки концепція людського розвитку значно збагатилася змістовно і трансформувалася в реальну основу довгострокової стратегії соціально-економічного розвитку більшості країн.

Висновки до розділу 1

Проведено дослідження сутності поняття державна політика. Визначено існуючі методологічні аспекти формування державної політики. При формуванні державної політики обов'язковим є визначення напрямку та очікуваних результатів. Для конкретизації державної політики треба сформулювати завдання та механізми їх вирішення. Так державна політика є основою для прийняття рішень з державного управління.

Моніторинг реалізації державної політики дозволяє оцінити її ефективність та ефект від управлінських рішень влади. Також він визначає сутність фактичної державної політики, яку реалізує влада. Це дозволяє своєчасно визначити ефект і ефективність державної політики і внести потрібні зміни за необхідністю.

За результатами дослідження також проведено формалізацію процедури імплементації державної політики через створення інституційної системи, формування законодавчої бази, підготовку організаційно-розпорядчих документів державного рівня.

Проведено аналіз сутності державної регіональної політики та її зв'язку з державною політикою.

Визначено необхідність формування державної регіональної політики збереження і розвитку людського капіталу регіонів.

За результатами розгляду поняття “людський капітал” і “людський потенціал” та їх дефініцій проведено його аналіз і синтез. Було визначено зв'язок цих понять з людиною і відповідно з характеристиками демографії населення.

З людиною також пов'язані і інші види капіталів. За результатами аналізу публікацій визначено вісім різних видів капіталів, які пов'язані з людиною і впливають на економічний розвиток.

Дослідження інноваційного характеру людського капіталу дозволило класифікувати його на негативний, пасивний і позитивний.

За результатами аналізу індексу інноваційного розвитку визначено складові людського капіталу. Також проведено дослідження сутності індексу людського розвитку.

Сформульовані можливі напрями сприяння розвитку людського капіталу.

РОЗДІЛ 2

СТАН ДЕРЖАВНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ТА АНАЛІЗ ДИНАМІКИ ЗМІН ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УМОВАХ ВІЙНИ

2.1. Динаміка змін людського потенціалу і завдання формування людського капіталу до початку війни

Людський капітал безпосередньо пов'язаний з економічним зростанням. За результатами багатьох досліджень визначено нову парадигму економічного зростання, яка базується саме на чисельності населення працездатного віку, та її інтелектуальній праці, що поєднує людський капітал і формує людський потенціал [47]. Людський капітал є активною складовою інноваційного розвитку. Тому забезпечення умов формування людського капіталу є основою економічного розвитку будь-якого суб'єкту господарювання.

Носієм людського потенціалу є людина. Саме тому людський потенціал є найважливішим стратегічним ресурсом. Виходячи з цього для максимальної реалізації існуючого потенціалу населення необхідним є створення сприятливих можливостей для людського розвитку.

В останні роки концепція людського розвитку набуває все більшого визнання й збагачується змістовно задля забезпечення сталого розвитку. Теоретичні аспекти визначення людського розвитку конкретизують складові формування людського розвитку, а також пропонують методики оцінювання.

“Концептуальний підхід до людського розвитку був розроблений групою експертів Програми розвитку ООН і, починаючи з 1990 року, щорічно готується глобальна Доповідь про людський розвиток. Розрахунки Індексу людського розвитку (ІЛР) для України були вперше включені у Звіт ПРООН з людського розвитку у 1993 році. На тому етапі Україна посідала 45 місце й була віднесена ПРООН до країн з високим рівнем людського розвитку” [76] .

Значення ІЛР для України на 2021 рік становило 0,773, що відносить країну до категорії високого людського розвитку, позиціонуючи її на 77 місці зі 191 країни та території.

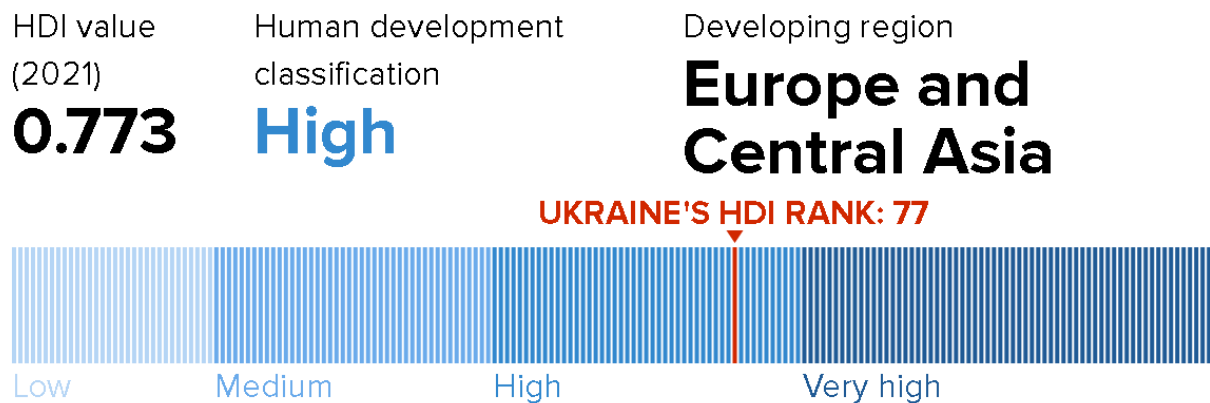

Рис. 2.1. Місце ІЛР України серед 191 країн [71]

Динаміку змін індексу людського розвитку за період з 1990 по 2021 рік наведено на рис. 2.2.

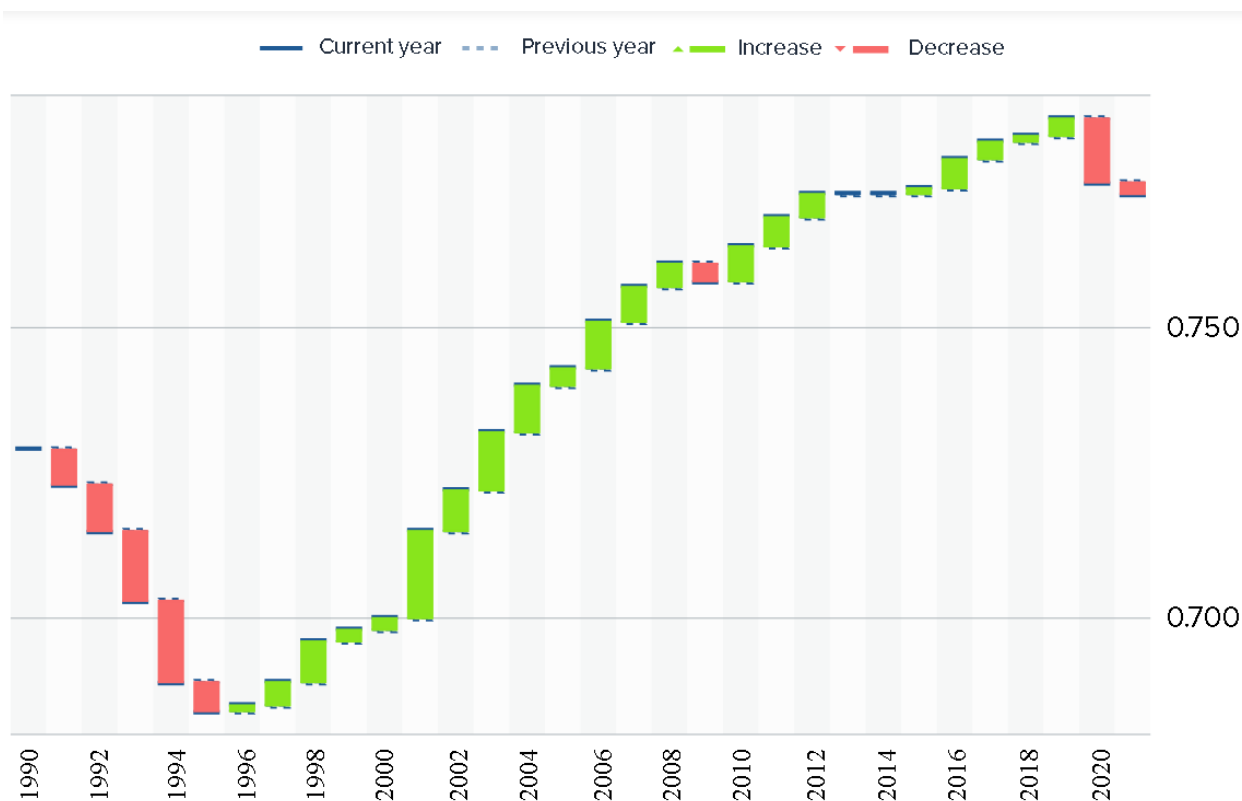

Рис. 2.2. Динаміка індексу людського розвитку в Україні за період 1990-2021 рік.

З визначенням ООН ІЛР є підсумковим показником для оцінки довгострокового прогресу в трьох основних вимірах людського розвитку: довге і здорове життя, доступ до знань і гідний рівень життя. З 1990 по 2021 рік значення ІЛР в Україні змінилося з 0,729 до 0,773, тобто на 6,0 відсотка. З 1990 по 2021 рік очікувана тривалість життя при народженні в Україні змінилася на 1,8 року, середня тривалість навчання в школі – на 1,9 року, а очікувана тривалість навчання – на 2,6 року. З 1990 по 2021 рік ВВП на душу населення в Україні змінився приблизно на -21,0 відсотка.

Розрахунок індексу людського розвитку що проводиться ООН не визначає подальшої конкретизації розрахунку всіх можливих показників. Тому для відстеження змін і можливості впливу на ІЛР в Україні було впроваджено регіональну методику розрахунку ІЛР. У перше її було затверджено у 2001 році. Відповідно методики розрахунку щорічних інтегральних показників були запроваджені на основі інформації починаючи з 1999 року. Методику було розроблено Держкомстатом разом з Інститутом демографії та соціальних досліджень НАН України.

За десятирічний період використання методики розрахунку ІЛР відбулись значні зміни в інформаційно-статистичному забезпеченні досліджень. Також значні зміни відбулися в соціально-економічній ситуації. Все це було враховано при розробці нової методики вимірювання регіонального людського розвитку, яку було затверджено рішенням Президії НАН України у 2012 році. До розрахунку регіонального індексу людського розвитку було включено 33 показники, які об'єднувались у шість блоків:

- блок “відтворення населення”;
- блок “соціальне становище”;
- блок “комфортне життя”;
- блок “добробут”;
- блок “гідна праця”;
- блок “освіта”.

Впровадження нової методики дозволило побудувати єдину шкалу для ранжування всіх регіонів України. Оцінка регіонального людського розвитку починаючи з 2001 року відбувається по областях.

Блок відтворення населення враховує народжуваність, смертність населення і визначає зміни чисельності.

Блок соціального становища враховує, що соціальна ситуація є доволі складним та комплексним поняттям. До складових цього блоку відносять стан суспільного здоров'я, соціальне самопочуття та соціальну напругу і безпеку.

Посилення соціальної нестабільності та напруженості у суспільстві обумовлено обмеженням можливостей у задоволенні потреб на охорону здоров'я, освіти, культуру та інші соціальні послуги значних верств населення. Це провокує погіршення, фізичного, психічного та духовного здоров'я людей. Обмеження можливостей щодо охорони здоров'я сприяє розповсюдженню таких хвороб як туберкульоз і інші. Зростає розповсюдження таких негативних явищ, як злочинність, проституція, соціальне сирітство. Посилення соціальної нестабільності та напруженості у суспільстві обумовлює розповсюдження наркоманії і алкоголізму. Все це враховується при визначенні блока показників "соціальне становище".

Комфортне життя визначає умови проживання у регіоні і характеризується забезпеченістю населення житлом (враховуючи рівень його обладнання), розвитком соціальної інфраструктури та станом навколишнього природного середовища.

Здоров'я та добробут людини великою мірою залежать від середовища, в якому живе людина – чистоти повітря, води та землі. В Україні загальний рівень забруднення навколишнього середовища в деяких регіонах є дуже високим і становить серйозну загрозу для здоров'я людей.

Рівень добробуту населення визначає матеріальну основу забезпечення якісного людського розвитку. Разом з рівнем добробуту розглядається бідність. Практично бідність і добробут є різними значеннями однієї характеристики. Як соціально-економічна категорія бідність та добробут

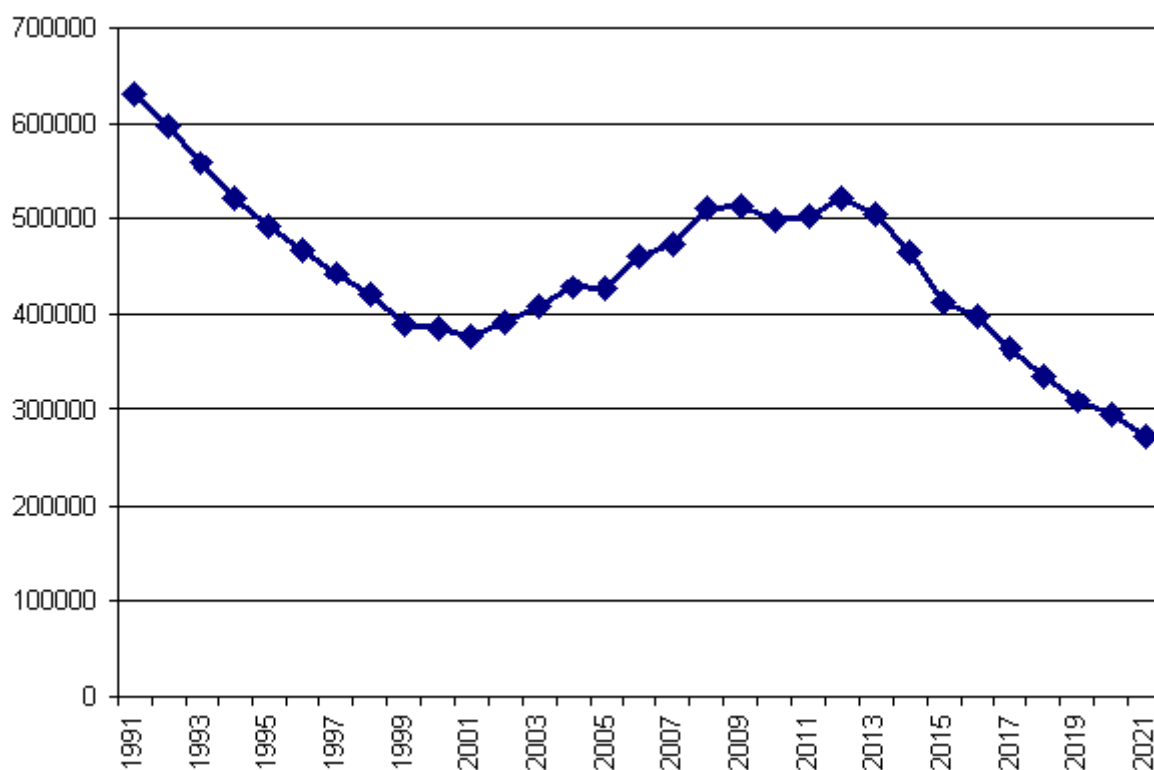
нерозривно пов'язані з різними аспектами людського розвитку, зокрема з тривалістю життя, рівнем освіти і можливостями ефективної реалізації своєї трудової активності. Застосування різних критеріїв бідності і добробуту є невід'ємною складовою всіх національних стратегій і програм. Якщо людина не має можливості забезпечити свій добробут, для неї розглядаються характеристики рівня бідності. Характеристикою рівня бідності виступає можливість людини забезпечити себе та свою родину найнеобхіднішим – продуктами харчування хоча б на рівні фізіологічного мінімуму.

Гідна праця визначає зайнятість, як основну форма реалізації економічної активності населення і засіб для забезпечення його добробуту та є однією з головних характеристик людського розвитку у регіоні. Рівень зайнятості характеризує ступінь використання працюючого населення у сфері суспільно корисної праці і виступає індикатором стимулів людського розвитку в сфері праці. З іншого боку доступність ринку праці як інституту забезпечення умов сталого людського розвитку, висвітлює рівень безробіття. На його підставі визначається як рівень незадоволеності пропозиції робочої сили, так і рівень економічної активності населення, яке не має роботи. Важливою характеристикою є компетентності і кваліфікація людини та відповідна потреба суб'єктів господарювання.

Ключовим елементом забезпечення сталого розвитку людського потенціалу є освіта. Людина готується до складнощів сучасного життя отримуючи освіту. Відповідний рівень освіти забезпечує людині свободу інтелектуального, професійного та соціального вибору. Освіта охоплює всі вікові групи починаючи від дітей дошкільного віку. Загальна середня освіта дає змогу здобути повну середню освіту у закладах освіти різних рівнів, також пройти соціальну адаптацію.

Аналізуючи стан компонентів можна стверджувати, що основною загрозою щодо розвитку людського капіталу в Україні до початку війни та ще до початку анексії Криму і часткової окупації частини Донецької та Луганської областей було зменшення чисельності населення за наслідками

демографічної кризи. Загроза демографічної катастрофи сформувалась ще на початку 1991 року, в період стрімкого падіння народжуваності в період з 1991-2000 рр. (рис.2.3).

** Побудовано автором за інформацією з Держкомстату*

Рис. 2.3. Динаміка зменшення кількості народжених

Падіння народжуваності з часом починає приводити до скорочення чисельності населення по віковим групам. Вже через 15-20 років починає зменшуватися чисельність населення працездатного віку. А населення працездатного віку зі старінням природно починає поповнювати чисельність населення пенсійного віку збільшуючи його чисельність. Використання імітаційної моделі на основі інформації до початку війни і анексії територій України дозволило спрогнозувати структурні зрушення трудових ресурсів та визначити прогноз зменшення загальної чисельності населення, а також зменшення чисельності населення працездатного віку та збільшення чисельності населення пенсійного віку в найближчій перспективі. Зміна співвідношень між чисельністю населення працездатного і пенсійного віку

визначає необхідність збільшення податкового навантаження на населення працездатного віку для утримання населення пенсійного віку [45, с.299] (рис.2.4).

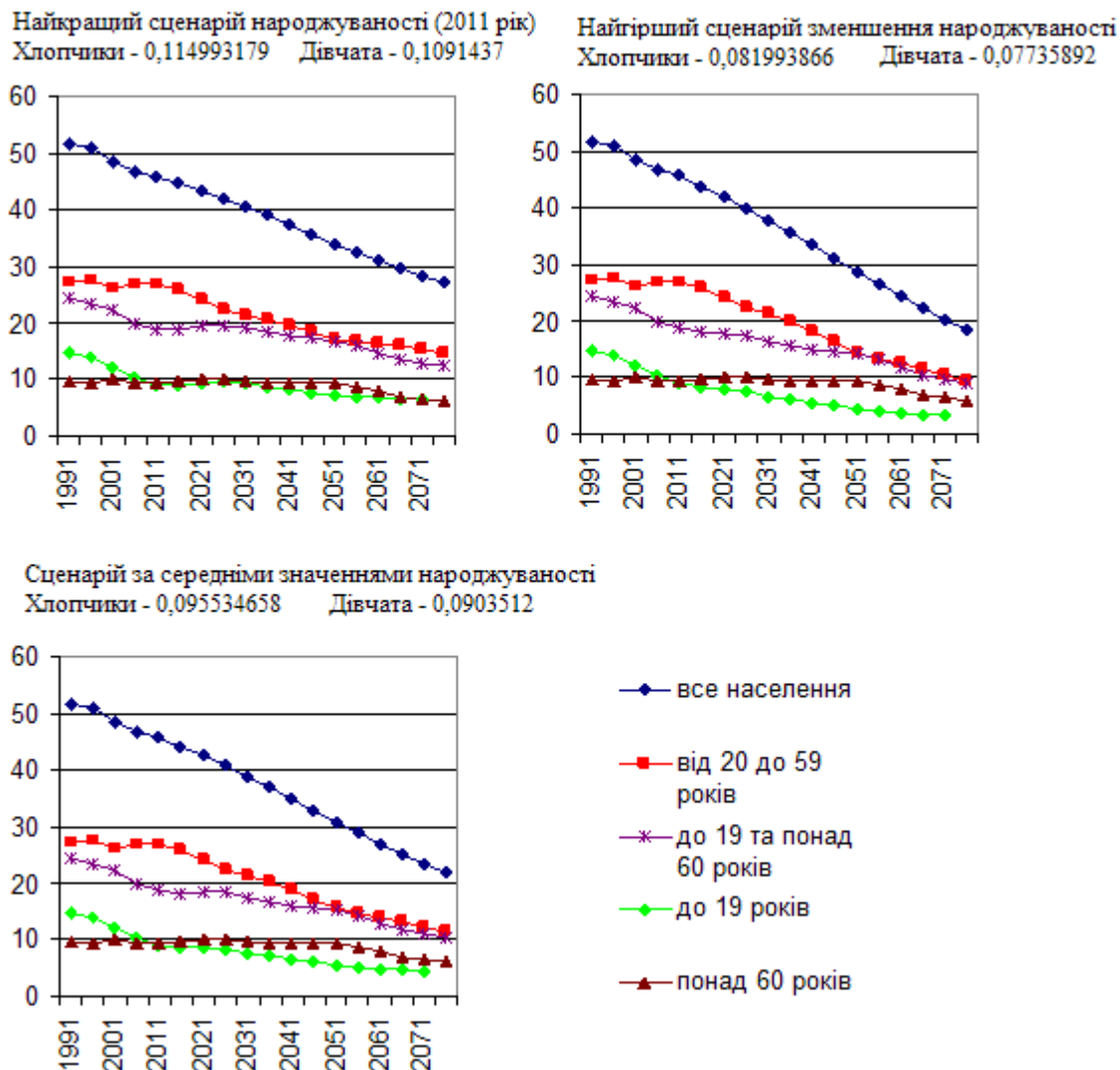

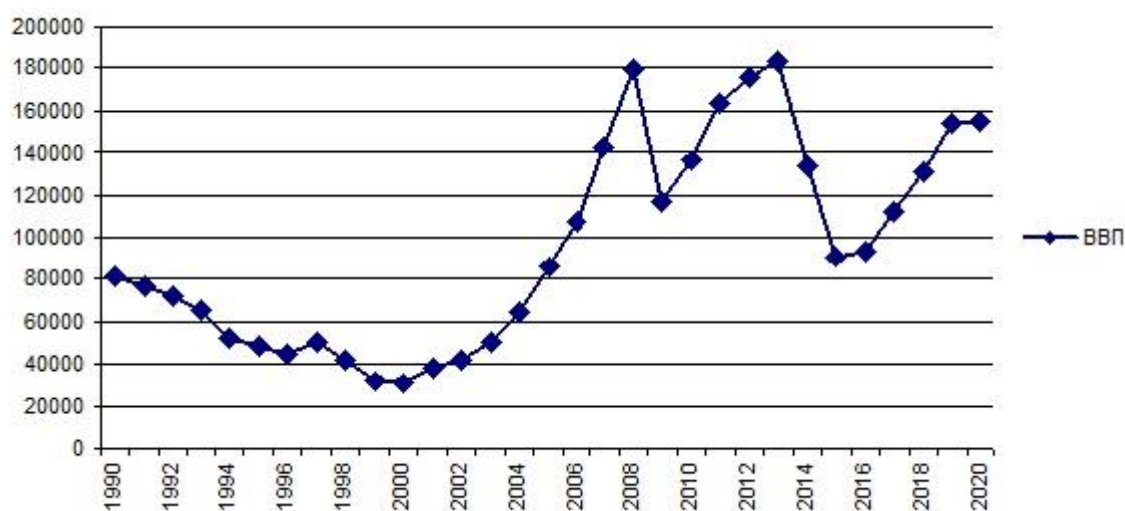
Рис. 2.4. Динаміка змін окремих груп населення України за визначеними сценаріями [45, с.300]

Вихід з ситуації – це підвищення народжуваності. Але, за результатами моделювання процесу дорослішання населення, навіть підвищення народжуваності до рівня 2011 року (рис. 2.3), коли був найвищий коефіцієнт народжуваності в Україні для відповідної чисельності жінок фертильного віку, не надасть змоги зупинити зменшення чисельності населення в Україні.

За наслідками демографічної кризи на регіональному рівні, майже по всіх областях України визначалося падіння чисельності населення працездатного віку.

Анексія Криму і окупація частини Донецької і Луганської областей ще більш погіршили стан трудових ресурсів України. Частина населення залишилась на окупованих територіях. Населення пенсійного віку залишаючись на окупованій території продовжує отримувати пенсії в Україні. Частина населення мігрувала з окупованих територій на вільну територію України і навіть за кордон. Все це негативно вплинуло на стан трудових ресурсів і зниження людського потенціалу України.

Наслідком агресії з боку Росії по відношенню к Україні став розрив торгівельних зв'язків з найбільшим торговельним партнером та відрізаність від, свого часу, найбільших продуктивних промислових потужностей, що були розташовані на сході. Україна опинилася на межі економічного колапсу. Хоча зростання ВВП відновилося у 2016-2019 рр. цей позитивний сигнал виявився досить поміркованим через незавершеність програми структурних реформ та несприятливі впливи конфлікту на сході країни. Як наслідок у 2020 році зростання ВВП призупинилося (рис. 2.5).

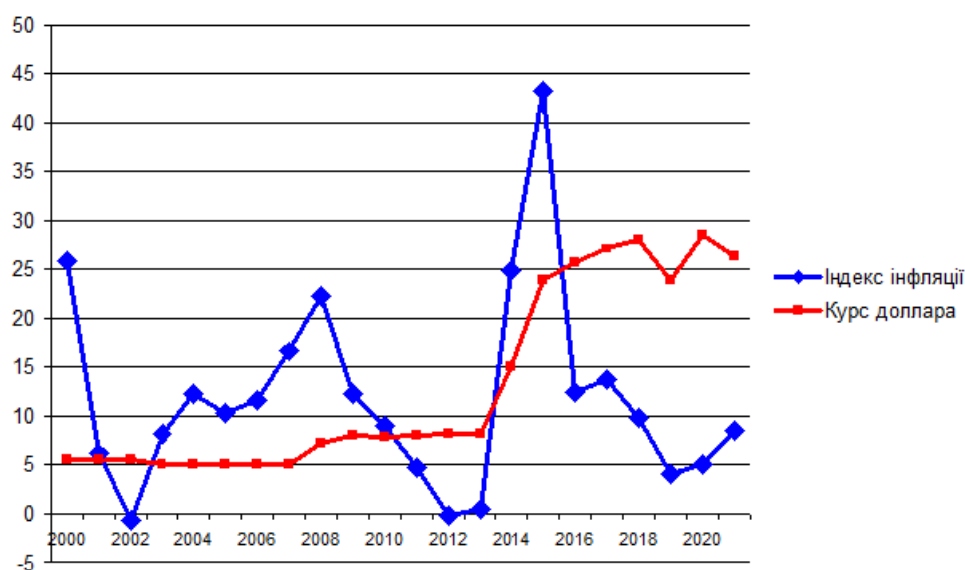

*Побудовано автором за інформацією з WoldBank [115]

Рис.2.5. Динаміка ВВП України у млн. дол. США

Географічна структура торгівлі України почала зрушуватись у бік країн Європейського союзу. Цьому сприяло підписання договору з ЄС. Збільшення експорту в країни Євросоюзу стимулювало розвиток внутрішньої економіки. Разом із тим більш жорсткі вимоги до якості продукції стали стимулом впровадження нових технологій.

Але, не зважаючи на невеличкі позитивні зрушення, процеси розвитку економіки України супроводжувалися тим, що гривня знецінилася приблизно на 70% по відношенню до долара, інфляція сягнула 60%, а сукупний дефіцит бюджету перевищив 10% ВВП. Динаміку курсу долара та індексу інфляції до початку широкомасштабного вторгнення російських агресорів на територію України наведено на рис.2.6.

* Побудовано за даними НБУ [68] та Держкомстату

Рис.2.6. Зміни офіційного курсу гривні до долара за даними НБУ та індексу інфляції у відсотках

Нестабільність економіки та, насамперед, падіння курсу гривні з одного боку є негативним фактором для загального стану економіки України, а з іншого, падіння української гривні спричинило зростання цін на імпортні товари. Тим самим українські споживачі почали зосереджувати увагу на

вітчизняного виробника. Впродовж тривалого падіння курсу гривні ринок товарів вітчизняного виробництва поступово розширювався й досить успішно. Ця тенденція продовжувалась не зважаючи на зміни валютного курсу у бік укріплення гривні. Ціни на імпортні товари залишалися занадто високими і навіть продовжували зростати.

Починаючи з 2014 року практично було встановлено плаваючий курс долару. З цього часу НБУ не використовував методів утримання фіксованого курсу валюти. Під час стрибків валютного курсу спостерігалось зростання індексу інфляції і, навпаки, при стабілізації валютного курсу інфляція зменшувалась. Висока інфляція і падіння курсу гривні унеможливлювали адекватну оцінку обсягів випуску продукції підприємств для аналізу. Графік на рис. 2.6 визначає зв'язок між індексом інфляції і курсом гривні. Зниження і стабілізація індексу інфляції позитивно впливало на укріплення гривні. Кінець 2019 і 2020 рік характеризувався укріпленням гривні, зменшенням інфляції, але підвищенням вартості трудових ресурсів і зростанням цін.

Незважаючи на цей значний прогрес, Україна залишалася мало привабливою країною для іноземного капіталу. Хоча деякі інвестори почали повертатися після 2014 року в експортно-орієнтовані виробництва, зокрема у Західній Україні, але цього недостатньо для заповнення дефіциту іноземного капіталу. Основними перепонами для здорового розвитку бізнесу залишалась корупція та високий рівень тіньової економіки.

В наслідок демографічної кризи загальна чисельність трудових ресурсів в Україні продовжувала скорочуватися. Офіційний рівень безробіття залишався досить високим – приблизно 9%, але при цьому багато людей працювали на тимчасових роботах у неформальній економіці. Як наслідок, підприємства вже почали відчувати дефіцит кваліфікованої робочої сили.

Робоча сила в Україні була і залишається дешевшою, ніж в інших країнах Східної Європи. Падіння курсу гривні і збільшення мінімальної заробітної плати суттєво впливають на ринок праці. Відносне зростання рівня заробітної плати у відсотках до рівня 2010 року наведено на рис.2.7.

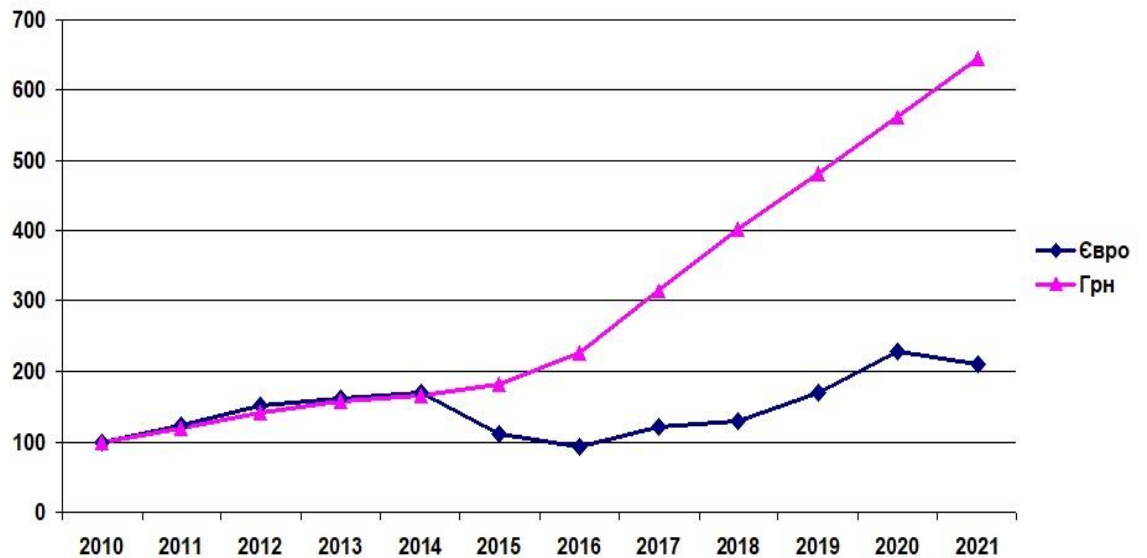

Рис. 2.7. Динаміка змін заробітної плати у відсотках відносно 2010 року [68]

Якщо в гривневому еквіваленті заробітна плата зросла більш ніж 500%, то в валюті після зростання 2014 році на 60% почалось падіння протягом двох років до рівня 2010 року, а зростання після 2016 року відбулось тільки на 100%.

На додаток до складної економічної ситуації та втрати експорту в Росію перед українськими виробниками виникають нові проблеми.

По-перше, суттєве збільшення мінімальної заробітної плати змусило виробників, або збільшувати заробітну плату робітникам, або скорочувати чисельність працівників та залучати робітників без офіційного оформлення, з виплатою тіньової заробітної плати.

По-друге, спрощення візового режиму та більша привабливість роботи за кордоном збільшило потоки міграції кваліфікованих працівників. Як наслідок, підприємства залишились без кваліфікованої робочої сили. Не задоволеність заробітною платою сприяє тому, що деякі спеціалісти почали працювати як самостійні виробники в різних організаційно-правових формах або в «сірій» зоні.

По-третє, різке збільшення вартості запозичень привело до значного обмеження можливостей для інвестицій у нові технології. Державна програма “5-7-9” підтримки бізнесу дешевими кредитами призвела до зниження відсотків депозитів, але доступність кредитів не покращилась. Для оновлення технологій та нового обладнання виробники вимушені використовувати як власні накопичення, так і резерви самофінансування. Масовий державний випуск ОВДП пере направили інвесторів з прямих інвестицій в підприємства і проєкти на портфельні, використання яких адмініструється державою.

В цих умовах, для забезпечення зростання економіки, необхідним є визначення шляхів підвищення продуктивності праці за рахунок впровадження нових інтелектуальних технологій. Це вимагає підвищення рівня знань людського капіталу [53, с.407].

Якісною оцінкою трудових ресурсів є їх кваліфікація. Хоча в цілому рівень грамотності та первинної освіти в Україні є високим, але на ринку праці в усіх регіонах є багато некваліфікованих працівників. В той же час для експлуатації сучасних високоавтоматизованих підприємств потрібні працівники зі спеціальною технічною та економічною освітою. Такі спеціалізовані знання потрібні в різних сферах, включаючи технічну та управлінську (маркетинг, бізнес-планування, виведення бізнесу на міжнародний рівень). Сьогодні міжнародні економічні процеси базуються на розвитку світової торгівлі та підкорюються її законам [74]. Тому сучасні ринкові умови, вимагають високого рівня конкурентоспроможності, який досягається шляхом розбудови потужного науково-інноваційного сектору.

Перетворення знань на основну продуктивну силу зумовлює низку викликів ХХІ століття, на які повинна дати відповідь освіта.

Глобалізація економічного, соціального, науково-технологічного, культурного та освітнього простору, що загострює конкуренцію (тепер виробник товару чи послуги конкурує практично з іншими виробниками подібних товарів і послуг з усього світу), зумовлює збільшення інтенсивності потоків товарів, людських, інформаційних та інвестиційних ресурсів між

країнами, зміни у розміщенні виробництва, прискорює оновлення технологій та основного капіталу. Глобалізація, точніше її наслідок — конкуренція, може істотно підвищити якість освіти та досліджень, водночас майже всі країни постали перед загрозою “відпливу інтелекту” до країн — центрів глобалізації — та зникнення національних наукових і освітніх шкіл. Протидіяти цим викликам лише економічними важелями проблематично. Досить сказати, що в дослідницьких університетах Європи бюджет формується з розрахунку не менше 1 млн. євро на дослідника [33]. Певною мірою нейтралізувати вплив фактору глобалізації українська освіта може вихованням національної свідомості, збереженням ідентичності, перспективами кар’єрного росту та росту престижу професій у суспільстві.

“Незважаючи на спроби активізації інноваційної діяльності, їх не було реалізовано у повному обсязі. Так, Державна цільова економічна програма “Створення в Україні інноваційної інфраструктури” на 2009-2013 роки [83], затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 14 травня 2008 р. № 447 (Офіційний вісник України, 2008 р., № 36, ст. 1201), не фінансувалася з державного бюджету, внаслідок чого заходи, передбачені Програмою, не було виконано, а завдання і заходи, передбачені Державною цільовою програмою розвитку системи інформаційно-аналітичного забезпечення реалізації державної інноваційної політики та моніторингу стану інноваційного розвитку економіки [83], затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 7 травня 2008 р. № 439 (Офіційний вісник України, 2008 р., № 34, ст. 1150), профінансовано частково. Заходи, передбачені планом з реалізації Концепції реформування державної політики в інноваційній сфері на 2015-2019 роки [84], затвердженим розпорядженням Кабінету Міністрів України від 4 червня 2015 р. № 575, не були реалізовані внаслідок їх несистемності та неврахування необхідності залучення широкого кола заінтересованих сторін - бізнесу, громадянського суспільства, наукової спільноти” [87].

Посиліються розшарування населення за доходами залежно від рівня освіти, формування навіть у високорозвинених країнах класу “відчужених”,

тобто людей, що не можуть знайти собі місця у сучасному знаннєвому істкому виробництві. Наприклад, у ФРН з цієї причини зростає бідність (більше 13% громадян живуть у злиднях), на теренах колишньої НДР понад 20% населення належить до так званих нових бідних, переважна частина з них має дуже низький рівень освіти. Ця тенденція вже проявилась і в трансформаційній економіці України. Протидіяти їй можна, піднявши рівень освіти, полегшивши доступ до повноцінної дошкільної, середньої та вищої освіти дітей і молоді з незаможних сімей та розвиваючи соціальний капітал.

Внутрішні суперечності розвитку самої освіти, пов'язані з диференціацією та ускладненням знань [62]. Подолати їх неможливо, оскільки це відображення діалектики розвитку освіти, але частково нейтралізувати потрібно шляхом розширення сфери міждисциплінарних досліджень (і дисциплін у ЗВО) та безперервного навчання працівника протягом усього періоду трудової діяльності.

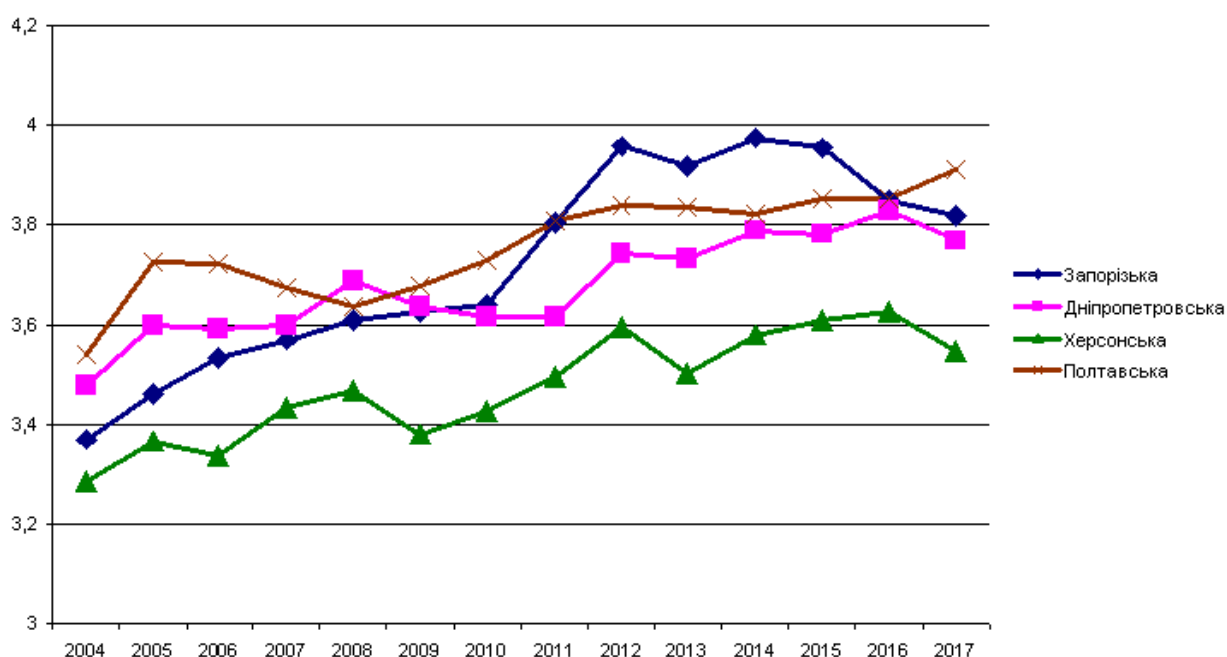
Процеси розвитку і формування людського капіталу до початку війни в Запорізької області мають регіональну специфіку.

Запорізька область утворена шляхом поділу Дніпропетровської області в 1939 році і межує з Дніпропетровською, Херсонською і Донецькою областями. Запорізька область до окупації мала площу 27180 квадратних кілометрів і чисельність населення близько 1,7 млн. осіб. Густота населення складала 60 осіб на квадратний кілометр. За своєю площею Запорізька область майже дорівнює такій країні Європи, як Бельгія з чисельністю населення майже 11 млн. осіб. Враховуючі родючі землі Запорізька область може прокормити населення, що в десять разів перевищує теперішній стан.

Динаміку змін регіонального індексу людського розвитку для Запорізької області та найближчих областей наведено на рис. 2.8.

На початку 2004 року Херсонська область мала найнижчий рівень. Трохи більший мала Запорізька область, Полтавська і Дніпропетровська області мали вищий індекс людського розвитку. Але, починаючи з 2011 року індекс людського розвитку Запорізької області займає лідируючі позиції до

2016 року. Починаючи з 2016 року першість переходить до Полтавської області. Зниження індексу людського розвитку починається з 2014 року, тобто з початком негативних подій на сході. Це може пояснюватись міграцією в Запорізьку область переселенців з Донецької, Луганської областей та Криму. Функціональний аналіз і побудова лінії тренду визначає, що найбільший коефіцієнт зростання має лінія тренду Запорізької області.

**Побудовано автором за інформацією [76] .*

Рис. 2.8. Динаміка індексу людського розвитку по Запорізькій області

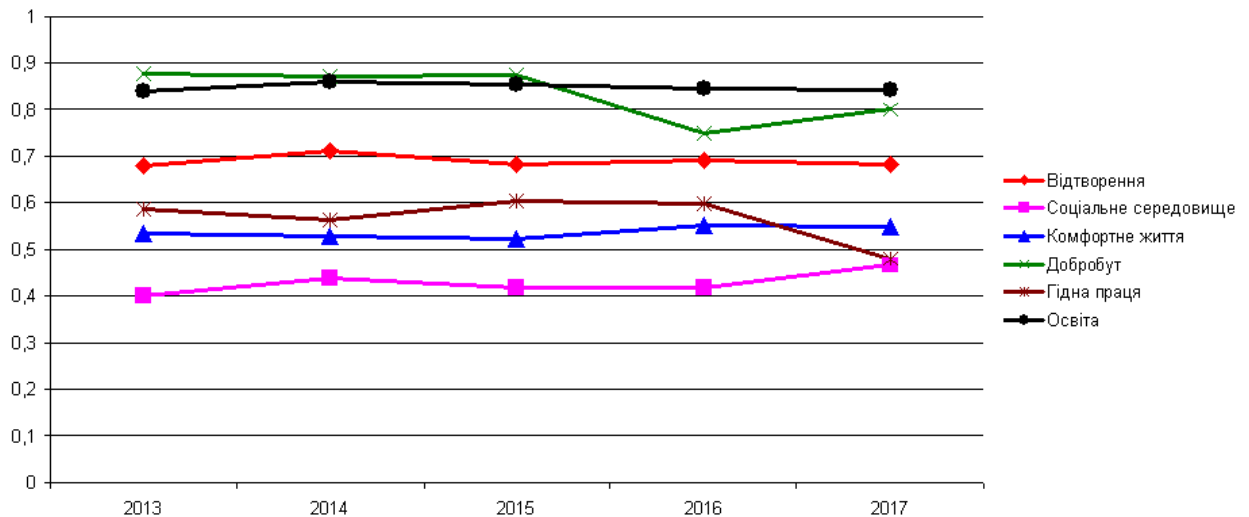
Динаміку змін основних складових індексу людського розвитку для Запорізької області починаючи з 2013 року наведено на рис. 2.9.

Стійкими для Запорізької області визначились наступні:

- соціальне середовище;
- освіта;
- комфортне життя.

Падіння визначає блок показників “гідна праця”, “відтворення” і “добробут”.

Погіршення блоку “відтворення” у першу чергу формується наслідками демографічної кризи 90-х років. Моделювання структурних зрушень по вікових групах дозволяє сформувати прогноз змін чисельності населення, а також чисельність груп: до працездатного віку (0-15 років), працездатного віку (16-60 років) і пенсійного віку (понад 60 років).

**Побудовано автором за інформацією [76] .*

Рис. 2.9. Динаміка складових індексу людського розвитку по Запорізькій області

Модель дозволяє прогнозувати що тільки починаючи з 2050 року (у кращому випадку) структурні зрушення вікових груп населення може почати приходити до норми. При цьому буде спостерігатися зростання чисельності населення працездатного віку та зменшуватися кількість населення інших вікових груп (рис.2.10) [49, с.50].

Але, навіть в умовах найкращого оптимістичного сценарію по народжуваності, прогноз визначає, що падіння чисельності населення працездатного віку може припинитися тільки у 2050 році, при цьому чисельність інших вікових груп буде майже у 1,5 рази її перевищувати.

Для оцінки впливу таких зрушень трудових ресурсів необхідним є також використання методу прогнозування за сценаріями. Відповідно [50,

с.198] основним фактором що пов'язує чисельність населення працездатного віку і ВРП є продуктивність праці, яка формується інтегрованим показником – фактором науково-технічного прогресу (ФТП). Цей фактор є інтегрованим показником реалізації потенціалів за рахунок впровадження технологій по всіх сферах життя [49, с.50].

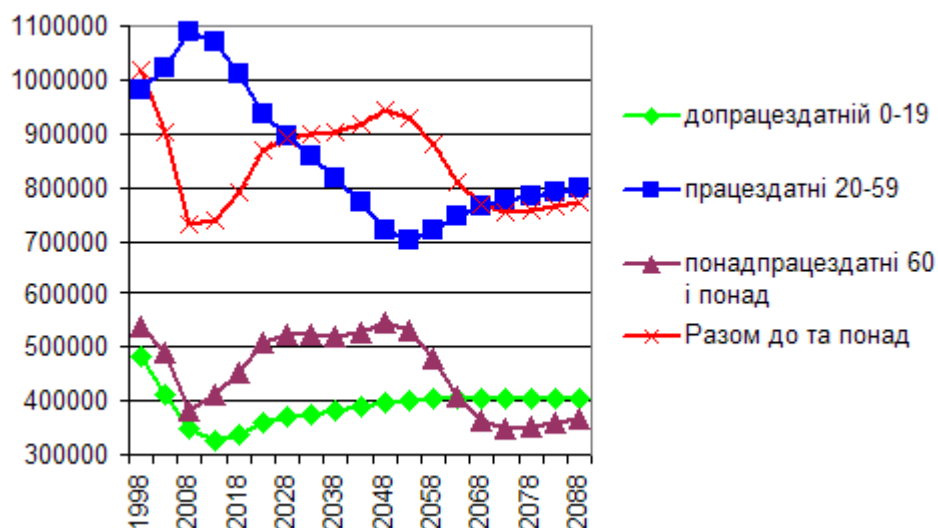

Рис. 2.10. Прогноз структурних зрушень між віковими групами населення Запорізької області до 2088 року [49, с.50]

Аналіз інформації дозволяє визначити наступне:

По-перше, внаслідок падіння народжуваності в період 1991–2000 рр., починаючи з 2008 р., заклади вищої освіти (ЗВО) працюють в умовах постійного зменшення кількості потенційних абітурієнтів, яке продовжувалося до 2017 р. Перехід шкіл на 11 років навчання ще більш погіршив ситуацію.

По-друге, до 2012 р. бізнес-середовище працювало в умовах надлишку населення працездатного віку. Починаючи з 2012 р. очікується суттєве зменшення чисельності населення працездатного віку, яке супроводжується збільшенням чисельності населення до та понад працездатного віку.

По-третє, скорочення чисельності працездатного населення безпосередньо впливає на зниження рівня ВРП.

Для управління розвитком Запорізької області Обласною радою було затверджено “Стратегія розвитку Запорізького регіону”. Перша програма стратегії була сформована у 2008 році. Зараз розвиток Запорізької області відбувається відповідно програми стратегії регіонального розвитку на період до 2027 року. Цю програму було прийнято в період до початку війни. На сьогодні ця програма втратила свою актуальність і виникла необхідність підготовки та прийняття нової програми стратегії розвитку Запорізької області.

Формування такої програми, враховуючи ситуацію що склалася, має передбачати збереження та розвиток людського капіталу.

2.2. Основні аспекти державної регіональної політики розвитку людського капіталу до початку війни

Державна політика України довоєнного періоду була орієнтована на покращення показників людського розвитку. Для цього було сформовано методику визначення регіонального людського розвитку з конкретизацією через 33 показника, які поєднувались у шість блоків за напрямками: відтворення населення; соціальне становище; комфортне життя; добробут; гарна праця; освіта. По кожному з цих напрямів державна політика визначала завдання і очікувані результати та передбачала формування механізмів їх реалізації. Все враховувалось в програмах стратегічного розвитку як країни в цілому та і в окремих регіональних програмах. Державна регіональна політика конкретизувала державну політику з врахуванням регіональної специфіки.

На державному рівні, визначаючи важливість освіти для формування і розвитку людського капіталу, у квітні 2019 року відбулися парламентські слухання за темою “Збалансований розвиток людського капіталу в Україні: завдання освіти і науки”. Метою парламентських слухань було обговорення проблем у сфері освіти і науки для забезпечення збалансованого розвитку і збереження людського капіталу в Україні. Також було зосереджено увагу на

ефективному використанні інтелектуального потенціалу для створення конкурентоспроможної ринкової економіки.

Передусім було визначено важливість обґрунтування напряму розвитку країни через розвиток продуктивних сил. Серед особистих елементів розглядались людина, людський потенціал, людський капітал та інтелектуальний капітал. Серед речових елементів розглядалися відтворювальний та природний капітал. Визначено, що саме поєднання цих складових є основою розвитку економіки та зростання добробуту людей.

Учасниками дискусії було відзначено важливість питання збереження та розвитку людського капіталу як стратегічного ресурсу та основного фактору економічного зростання. Було висловлено низку конкретних пропозицій, які заслуговують на увагу.

Ще раз визначено, що галузь освіти і науки є найбільш вагомим елементом формування бази знань людського капіталу. Вона формує загальні та професійні знання, культуру, професійні уміння та навички, розвиває інтелектуальні здібності людини, вчить думати, аналізувати, приймати обґрунтовані рішення [20].

Формування освітньої в Україні галузі почалось з 1991 року після набуття Україною державності та продовжується і зараз (Табл.2.1.)

Таблиця 2.1

Закони України щодо сектору науки і освіти

Закони України	Дата прийняття та номер
"Про науково-технічну інформацію"	25 червня 1993 року № 3322-XII
"Про наукову і науково-технічну експертизу"	10 лютого 1995 року № 51/95-ВР
"Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки"	11 липня 2001 року № 2623-III
"Про вищу освіту"	1 липня 2014 року, № 1556-VII
"Про наукову і науково-технічну діяльність"	26 листопада 2015 року № 848-VIII
"Про освіту"	5 вересня 2017 року, № 2145-VIII
"Про фахову передвищу освіту"	6 червня 2019 року, № 2745-VIII
"Про повну загальну середню освіту"	16 січня 2020 року, № 463-IX
"Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності"	13 грудня 2022 року, № 2834-IX

Відповідно до Законів України в сфері науки і освіти «здійснюється системна трансформація, основною метою якої є забезпечення нової якості освіти на всіх рівнях: починаючи від дошкільної освіти – до вищої освіти і продовжується освітою протягом життя» [63]. Зміни, яких зазнає система освіти і науки останнім часом, проявляються в різних формах: ускладненні самого процесу навчання, розширенні інституційних форм та структури організації цієї сфери діяльності, диверсифікації її фінансового механізму тощо. Це породжує безліч різних проблем, які потребують швидкого і ефективного вирішення.

Система освіти існує не у вакуумі. Завдання, які на неї покладені, успіхи, яких вона досягає, невдачі, котрих вона зазнає, обумовлені головним чином оточуючими її факторами, історично існуючими в національній культурі, і всіма обставинами конкретної соціально-економічної ситуації. Саме тому сучасна освіта переживає трансформаційні зміни, які проявляються в переосмисленні всіх аспектів освітньої діяльності. У сучасному світі вони усвідомлюються як життєвий процес, необхідний для пристосування людини до нових вимог [3].

Початкові умови формування потенціалу людського капіталу, його здібностей до інтелектуальної праці та залучення інтелектуального капіталу безпосередньо залежить від загального стану економіки знань в Україні [58]. А глобальний індекс інновацій в Україні дозволяє оцінити можливості інноваційного розвитку суб'єктів господарювання [56]. Людський капітал розподіляється серед суб'єктів господарювання, які сумісно формують розвиток національної економіки із застосуванням знань.

Як визначає Гузар У.Є. «економіка знань розкриває нову роль і місце інтелекту людини в сучасному суспільстві, вплив інформації як головної продуктивної сили і суб'єкта виробництва на розвиток економічної системи» [10, с. 28].

Перехід до стадії розвитку економіки, в якій знання є одним з ключових факторів, стає найважливішим завданням. Сучасне розвинене суспільство вже опанувало можливості як створення знань, так і перетворення їх на джерела прибутку шляхом трансформації інновацій в товар. Такий перехід першочергово актуалізує проблеми розвитку освіти в цілому і особливо вищої освіти, яка є вирішальним фактором як збереження, так і примноження знань. Людина, що навчається є кінцевим носієм, виробником і споживачем усіх означених елементів та здатна проектувати, виробляти, застосовувати і споживати знаннємісткі товари і послуги. У сучасному «світова економіка відчуває істотний вплив бізнес-моделей спільної економіки, або економіки спільного користування, яка працює на базі цифрових технологій» [78].

Основними складовими, які формують потенціал знань людського капіталу для забезпечення інноваційного розвитку з одного боку є рівень освіти, а з іншого - його кваліфікація, тобто здібність використовувати знання в господарчій та науковій діяльності. «У ХХІ столітті світовими лідерами стають країни, які навчилися краще за інші використовувати знання, вміння, компетенції людей, їх здатності до подальшого навчання – усе те, що охоплюється категорією “людський капітал” » [71]

Внесок системи освіти є найбільш вагомим. Високорозвинений інтелектуальний потенціал вітчизняної економіки, спроможний продукувати нові знання та трансформувати їх у виробництво як інновації, сформувався в Україні ще за радянських часів. Підґрунтям для цього була і є розвинена освітянська сфера, високий статус освіти та науки в країні, бажання населення здобути якісну освіту. Внаслідок цього Україна ще з тих часів мала високий рівень розвитку освіти, який і зараз визначається багатьма державами світу, та має вагомий науково-технічний потенціал [30].

Система освіти тих часів відповідала потребам народного господарства радянських часів. Але сучасні зміни економічного середовища висувають нові

вимоги до системи освіти і науки, які є надзвичайно важливим з позиції нового міжнародного розподілу праці в умовах економіки знань, згідно з яким всі країни світу поділяються на такі, що виробляють знання, і такі, що виробляють продукцію (на засадах трансферу знань у різних формах). Враховуючи цей розподіл та наявний інтелектуальний потенціал як у науково-технічній, так і в освітянській сферах, Україна могла б посісти належне місце серед першої групи країн, заробляючи на освітянських послугах і трансфері технологій, оскільки, за даними Світового банку, сьогодні більше заробляють ті країни, що генерують знання і вміло трансформують їх в економіку [77, 77].

Одним з основних чинників, що впливають на організацію системи освіти є суттєве зменшення кількості населення у віковій групі 0-17 років, на яких саме спрямована система освіти. На графіку рис. 2.1 наведено динаміку зменшення кількості населення у віковій групі 0-17 років [14].

Оскільки освіта є одним з чинників збільшення економічної ефективності виробничого процесу, то, отже, освітня сфера має прямий вплив на виробничу сферу [6]. Але створенню та впровадженню нових технологій і нових високотехнологічних виробів передуює проведення науково-дослідних та дослідно конструкторських робіт (НДДКР). Ці роботи в часи СРСР виконувались науково-дослідницькими центрами і організаціями. Таки організації мали бюджетне фінансування, або існували у складі великих підприємств за рахунок їх власного фінансування. Результати НДДКР впроваджувались у виробництво з централізованим плануванням і керуванням.

З розпадом СРСР наукові організації не отримували достатнього фінансування, крупні підприємства також не мали можливості фінансування власних НДДКР. Як наслідок, кількість організації що займались НДДКР почала скорочуватись, зменшилась потреба і в науковцях в сфері НДДКР [6].

В наслідок такої ситуації починаючи з 90-х рр., відразу після придбання незалежності, науковий потенціал України поступово почав процес регресу [88]. Кількість підприємств, які займаються науковими дослідженнями, поступово зменшується від нестачі фінансування. Для утримання споруд приміщення здаються в оренду під комерційні офіси, деякі споруди переходять в приватну власність та переобладнуються в торгівельні та розважальні комплекси.

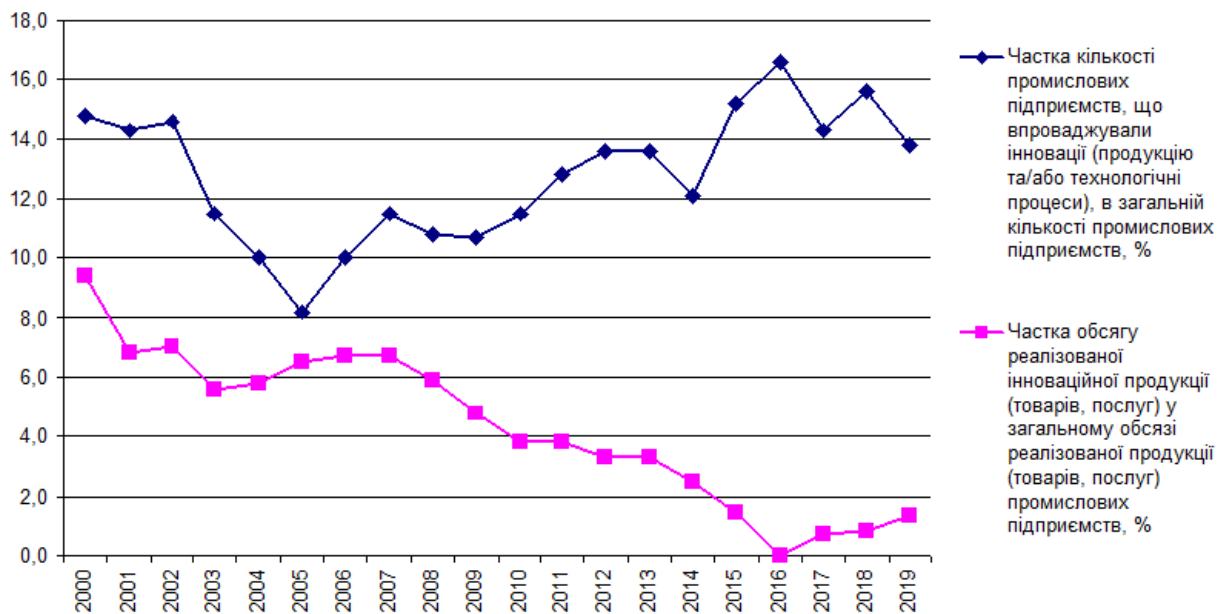
“Одним із основних завдань сталого соціально-економічного зростання та прискорення інноваційної динаміки України є перехід до економіки, яка базується на продуктивному використанні нових знань” [78]. Відповідно до цілей сталого розвитку “Саме знання виступають фактором постіндустріального розвитку та є невичерпним суспільним благом, яке збільшується у процесі свого використання” [75].

“Наша країна володіє високим інтелектуальним потенціалом, але держава нераціонально його використовує. Велика кількість молодих науковців виїжджає закордон, де вони можуть саморозвиватися і де для них інша держава створює сприятливі умови для життя” [32]. Відсутність достатньої кількості фахівців впливає на інноваційні процеси, які відбуваються на підприємствах (Рис. 2.11).

Для середньострокового та довгострокового економічного розвитку важливе значення має фактор технологічного прогресу [51]. У будь-якої країні підвищення стандартів життя та добробуту населення можна досягнути і без оновлення технологій, наприклад, шляхом збільшення інвестування, але це не забезпечує сталість розвитку.

Важливу роль щодо ефективності впровадження інновацій відіграє також бізнесове середовище, яке сприяє чи гальмує адаптацію передових іноземних технологій. На сьогодні, за результатами досліджень, можна виділити три головні бар'єри, які не дозволяють ефективно впроваджувати нові технології [21]:

- недостатня законодавча та інституційна база для стимуляції динамічної незалежної ризикової підприємницької конкуренції;
- скорочення кількості підприємців, у яких виникає бажання (мотивація) працювати на ринку високих технологій;
- низький рівень доходу на душу населення, що не створює стимулів і фінансових можливостей працювати на довгострокову перспективу.

* Побудовано автором за інформацією Державної служби статистики [28]

Рис. 2.11. Промислові підприємства що впроваджують інновації

“Україна залишається однією з найпотужніших наукових держав європейського континенту, українські вчені за великим переліком напрямків наукових досліджень усе ще перебувають на передових позиціях у світовому науковому просторі” [100].

“Однак при цьому для української науки характерні глибокі кризові явища, зумовлені насамперед відсутністю чіткої державної стратегії розвитку науки, вкрай обмеженими обсягами її фінансування, не сформованістю дієвої інноваційної системи, яка б забезпечувала неперервний зв'язок від наукових

досліджень через науково-технологічні розробки до сучасних високотехнологічних виробництв” [104].

Сучасне наукове середовище характеризується загальним падінням престижу наукової праці, “постаріння” науки через неможливість залучення до неї в достатніх обсягах талановитої молоді, відсутність належного попиту національної економіки на розробки вітчизняних науковців.

“Водночас посилюється процес наукової еміграції, коли Україна фактично інвестує своїм інтелектом інші держави” [100, с.207]. “Ці негативні процеси охопили всі сектори національної науки - академічний, університетський і виробничий (“галузевий”), причому особливих втрат зазнали університетський і виробничий сектори” [113].

Для фінансування науки держава застосовує фінансово-кредитні і податкові методи “для створення економічно сприятливих умов для ефективного здійснення наукової і науково-технічної діяльності згідно із законодавством України. Закон України “Про наукову і науково-технічну діяльність” закріпив основні форми і методи державного регулювання в науковій і науково-технічній діяльності” [85]. Тому, згідно цього закону “основними цілями державної політики в науковій і науково-технічній діяльності було визначено наступне:

- примноження національного багатства на основі використання наукових і науково технічних досягнень;
- створення умов для досягнення високого рівня життя кожного громадянина, його фізичного, духовного і інтелектуального розвитку за допомогою використання сучасних досягнень науки і техніки;
- зміцнення національної безпеки на основі використання наукових і науково-технічних досягнень;
- забезпечення вільного розвитку наукової і науково-технічної творчості» [85].

“Одним з основних методів здійснення державної політики у сфері наукової і науково-технічної діяльності є бюджетне фінансування. При

плануванні фінансування держава визначає пріоритетні напрями наукової і науково-технічної діяльності” [86].

Відповідно Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність” [85], держава має забезпечувати бюджетне фінансування наукової і науково-технічної діяльності (окрім витрат на оборону) в розмірі не менше 2% від ВВП України. Застосовуючи “фінансово-кредитні та податкові інструменти щодо створення економічно сприятливих умов для ефективного провадження наукової і науково-технічної діяльності відповідно до законодавства України Держава має забезпечити збільшення обсягу фінансування науки до 2025 року за рахунок усіх джерел до 3 відсотків ВВП - показника, визначеного Лісабонською стратегією Європейського Союзу. Витрати на наукову і науково-технічну діяльність захищені статтями витрат Державного бюджету України. Бюджетне фінансування наукових досліджень здійснюється шляхом базового і програмно-цільового фінансування» [86].

“Базове фінансування надається для забезпечення: фундаментальних наукових досліджень; найважливіших для держави напрямів, у тому числі в інтересах національної безпеки і оборони; розвитку інфраструктури наукової і науково-технічної діяльності; збереження наукових об'єктів, які складають національне надбання; підготовки нових наукових кадрів” [86].

“Програмно-цільове фінансування здійснюється, як правило, на конкурсній основі для: науково-технічних програм і окремих розробок, спрямованих на реалізацію пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки; забезпечення проведення найважливіших прикладних науково-технічних розробок, які виконуються по державному замовленню; проєктів, які виконуються в межах міжнародної науково-технічної співпраці” [23].

Для підтримки фундаментальних наукових досліджень в області природних, технічних і гуманітарних наук, які ведуться науковими установами, вищими учбовими закладами, ученими, створюється Національний фонд досліджень. Національний фонд досліджень здійснює відбір та фінансування на конкурсних засадах наукових проєктів із

проведення фундаментальних та прикладних досліджень і експериментальних розробок за всіма галузями науки, у тому числі в природничій, технічній, суспільній та гуманітарній сферах [64].

Державні наукові і науково-технічні програми діляться на: загальнодержавні (національні); державні (міжвідомчі); галузеві (багатогалузеві); регіональні (територіальні). Державні наукові і науково-технічні програми формуються Міністерством освіти і науки України на основі цільових проектів і розробок, відібраних на конкурсних основах.

Обсяги фінансування загальнодержавних (національних) науково-технічних програм щорічно визначаються Верховною Радою України при ухваленні Закону України про Державний бюджет України.

Міністерство освіти і науки України досі здійснює організаційно-методичне керівництво розробками і проектами по Державних науково-технічних програмах (ДНТП). На сьогодні ДНТП є єдиним інструментом реалізації визначених ще в 1992 році Верховною Радою України пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та оновлених в 2001 році. Тільки у 2021 році до розгляду Верховної ради представлено проект Закону України “Про основні засади формування та реалізації пріоритетних напрямів наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності в Україні”, яки передбачає оновлення пріоритетних напрямів та конкретизацію механізмів їх реалізації [86].

Державне замовлення на науково-технічну продукцію щорічно формується Міністерством освіти і науки України і Міністерством економіки України на основі переліку найважливіших розробок, спрямованих на створення новітніх технологій і продукції, і затверджується Кабінетом Міністрів України згідно із законодавством України.

“З метою фінансового забезпечення проведення державної політики в науковій і науково-технічній діяльності і заходів, спрямованих на розвиток і використання досягнень науки в Україні, було створено Державну інноваційну фінансово-кредитну установу (ДІФКУ) що діє згідно із Законом

України “Про інноваційну діяльність” [23]. Установа набула статусу правонаступника Державного інноваційного фонду.

“Кабінет Міністрів України затвердив порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для поповнення статутного капіталу ДІФКУ для забезпечення його статутної діяльності” [23].

Таким чином, від якості людського капіталу безпосередньо залежать результати економічного зростання. Індекс людського розвитку за методикою ООН визначає три складових, одна з яких є рівень освіти. В даний час «вага» цих складових у інтегральному показнику однакова (1/3), але в перспективі, враховуючи формування у світі економіки знань та вплив освіти на тривалість життя і темпи економічного росту, можна очікувати, що “вага” фактору освіти буде зростати.

Останні роки перед початком війни в Україні визначається падіння людського капіталу української науки. Кількісна динаміка цього показника визначається значенням кількості вчених-дослідників на 1 млн. мешканців (Табл. 2.2)

Таблиця 2.2

Динаміка змін питомої ваги кількості вчених-дослідників

Країна	Кількість вчених-дослідників, 2006 рік	Кількість вчених-дослідників, 2021 рік	Динаміка змін
Україна	1474	1037	-437
Польща	1533	2321	788
Латвія	1768	2159	391
Естонія	2603	3846	1243
Нідерланди	3233	5195	1962
Німеччина	3435	4862	1427
Туніс	1088	1660	572
Сенегал	265	564	299
Марокко	684	1074	390
Таїланд	323	1790	1467

В Україні спостерігається тенденція падіння кількості вчених-дослідників. За останні 15 років з 2006 до 2021 рік цей показник для України

впав на 437 одиниць і знаходиться нижче африканського Тунісу. Навіть країни Африки та Азії мають стійку тенденцію до зростання цього показника.

У більшості країн світу спостерігається пряма залежність між кількістю вчених і рівнем ВВП на душу населення. Це визначає необхідність державної підтримки і оновлення державної політики формування та розвитку людського капіталу. Зарубіжні країни цінують людський капітал у науці і враховують, що його відтворення потребує значного часу. Також відсутність достатнього рівня саме наукового капіталу уповільнює перехід до сталого розвитку країни і розвиток високотехнологічних галузей. А відсутність підтримки вчених приводить до їх відтоку до інших країн.

Ще в період до початку війни відсутність адекватної державної політики формування і розвитку людського капіталу привела до того, що велика кількість наукових співробітників втратила робочі місця. Науковці були вимушені або емігрувати з країни у пошуках нової роботи, або переходити в сферу освіти, або пройти перекваліфікацію для початку трудової діяльності за іншими, більше затребуваними професіями. У першому випадку, багато іноземних підприємств, наукові лабораторії навіть запрошували висококваліфікованих фахівців, які в результаті урядових дій залишилися без роботи, тим самим покращуючи науковий потенціал своїх країн. У теорії міграції населення, це явище має назву "Витік мозків". А ті вчені, які не мали можливості покинути межі України, вимушені були змінити сферу діяльності щоб бути в змозі заробляти на життя [103, с.165].

Разом із тим упродовж усіх років незалежності України, кількість кандидатів і докторів наук поступово зростала. Найбільша потреба у науковцях була у закладах вищої освіти (ЗВО). [7]

Але разом зі зростанням кількості науково-педагогічних працівників і створенням нових приватних навчальних закладів почала розвиватися тенденція зменшення кількості випускників шкіл, яка прогнозується падінням народжуваності [56]. Враховуючі тенденцію збільшення науково-педагогічних працівників у ЗВО і демографічну кризу та зменшення кількості

випускників шкіл з початку почала спостерігатися тенденція збільшення відсотку випускників шкіл, які були зараховані до навчання в ЗВО [56], а, потім, в наслідок падіння народжуваності, зменшення загальної кількості абітурієнтів і, відповідно контингенту здобувачів вищої освіти.

Таке становище зменшує ефективність конкурсного відбору кращих студентів. А можливість подання для участі в конкурсі на декілька спеціальностей і ЗВО, а також велика кількість ліцензійних місць у ЗВО створює умови для зарахування на навчання практично всіх бажаючих випускників у тому числі і попередніх років випуску. Але навіть за умови зарахування всіх бажаючих загальна кількість студентів в ЗВО продовжує зменшуватися у наслідок демографічної кризи провалу народжуваності. Також підвищується конкуренція у боротьбі за абітурієнтів з боку закордонних навчальних закладів. Відповідно зменшується і потреба у науково-педагогічних працівниках, що підвищує конкурентну боротьбу вже серед науково-педагогічних працівників за робочі місця.

Реформування вищої освіти проходило в декілька етапів. На початок реформування в закладах вищої освіти було впроваджено Булонську кредитно-модульну систему, яка передбачає визначення обсягів в кредитах, оцінку знань за 100 бальною системою та інші нововведення. Вища освіти поділяється спочатку на ступені освіти: бакалавр, магістр (спеціаліст), а потім на рівні: перший бакалаврський, другий магістерський, третій науковий.

Відповідно Закону України "Про вищу освіту" починаючи з 2015 року введений новий перелік спеціальностей для підготовки фахівців з можливістю ЗВО самостійно визначати освітні програми за відповідними спеціальностями. Вимоги до підготовки фахівців визначає стандарт по спеціальності.

На відміну від попередньої системи, стандарт не визначає конкретних нормативних дисциплін. Він тільки визначає компетентності і програмні

результати навчання. Заклад вищої освіти для можливості надавати дипломів про вищу освіту державного зразку має акредитувати освітню програму.

Освітню програму формує проєктна група на чолі з гарантом освітньої програми. Для забезпечення компетентностей і результатів навчання у складі освітньої програми визначаються основні освітні компоненти, які мають обсяг не більш 75% від загального обсягу освітньої програми. Не менш 25% від обсягу освітньої програми кожен здобувач має право обирати для формування вільної траєкторії навчання. Підготовку здобувачів вищої освіти за освітньою програмою здійснює група забезпечення. Для викладання, по кожній дисципліні науково-педагогічний працівник повинен мати відповідний рівень, якій визначається ліцензійними умовами. Функція акредитації освітніх програм покладається на національне агентство із забезпечення якості вищої освіти (НАЗЯВО). Для проведення акредитації залучаються експерти з відповідної спеціальності. Їх звіт розглядає галузева експертна рада (ГЕР) і затверджує НАЗЯВО.

Відповідно нової системи до процесу обговорення і покращення якості освітніх програм залучаються стейкхолдери: науково-педагогічні працівники, роботодавці, випускники та здобувачі вищої освіти. Це дозволяє створювати зворотній зв'язок для коригування освітніх програм і приведення їх у відповідність вимогам потреб зовнішнього середовища.

Слід відзначити також орієнтацію на забезпечення нових можливостей: академічної мобільності, обрання здобувачем вільної траєкторії навчання, запровадження можливості дуальної освіти та інших.

Трансформаційні зміни в системі освіти в основному мають структурний характер [56]. Для підвищення активності науково-педагогічних працівників в ЗВО застосовуються рейтингові системи оцінювання. Ліцензійні умови провадження освітньої діяльності потребують від науково-педагогічного працівника активності та відповідності вимогам.

Враховуючі можливості вільного вибору дисциплін здобувачем вищої освіти, створюється конкурентне середовище між НПП для впровадження нових методів навчання та передачі знань здобувачам вищої освіти.

Вплив розповсюдження нового вірусу COVID-19 та карантинні обмеження створили нові вимоги для покращення дистанційної форми навчання з використанням нових інформаційних технологій.

Виходячи з вищенаведеного, вочевидь, що знання займають провідну позицію в державному процесі побудови суспільства знань [56]. Світові економічні і політичні процеси, також мають відображення у даному контексті. Знання, на відміну від будь-якого іншого виду чинника виробництва, є унікальним фактором, оскільки знання мають канали поширення, тому вплив держави на знання, у рамках "нової теорії економічного зростання" не повинен обмежуватися реформуванням освітньої системи.

Все це визначало необхідність розробки і впровадження нової державної політики формування та розвитку людського капіталу. Основними напрямками було розроблення державної політики підтримки інноваційних результатів людського капіталу, державної політики формування людського капіталу і державної політики системи забезпечення умов інноваційного розвитку на всіх рівнях. Концептуальні моделі цих напрямів було запропоновано за результатами дослідження К.Литвин. [56]. Тобто проблему відсутності адекватної державної політики формування і розвитку людського капіталу науковці визначали навіть до початку війни.

2.3. Вплив війни на зміни людського потенціалу та нові завдання формування людського капіталу

Повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року застало Україну зненацька. Це призвело до окупації південно східної частини України і ще більшої міграції населення. Початок супротиву військової агресії з боку

України привів до великих втрат чоловічого населення серед військових, а також громадського населення. Навіть після часткового звільнення територій, ще велика частина України залишається в окупації, а бойові зіткнення продовжуються щоденно по всій лінії фронту.

Найбільших втрат людського капіталу вже зазнали регіони де ведуться бойові дії. Таки регіони розділяються лінією фронту на вільні та окуповані території. Прикладом такого регіону є Запорізька область, яка на 70% залишається окупованою. Частина населення окупованих територій мігрувала в місто Запоріжжя. Державні установи, офіси громад та державні навчальні заклади окупованих територій перенесли свої офіси до Запоріжжя. Таким чином місто Запоріжжя стало Хабом для всіх громад і закладів освіти Запорізької області, які знаходяться на окупованій території.

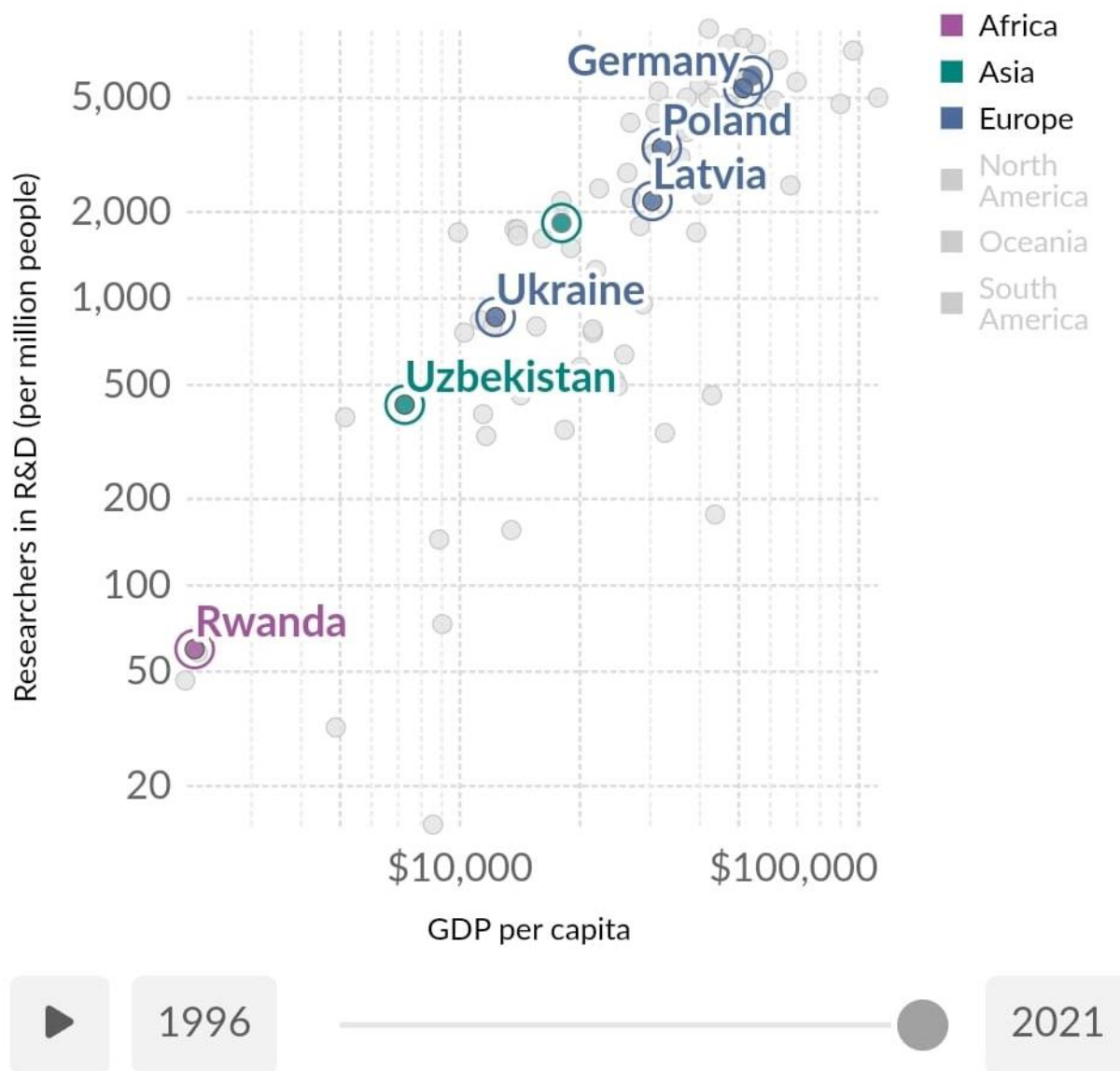
Слід відзначити, що з початком війни всі виявлені раніше проблеми формування і розвитку людського капіталу залишились, а за наслідками широкомасштабного військового вторгнення в Україну, захоплення територій, руйнування міст, селищ, інфраструктури, встановлення нових порядків на окупованих територіях додалися нові проблеми забезпечення збереження, формування і розвитку людського капіталу.

Пройшло два роки війни і вже за їх наслідками визначено 3,6% втрат людського капіталу в середньому по Україні, з яких 0,9% - через освітні втрати та 2,7% - через втрату навичок людей, зайнятих на ринку праці. При цьому прогнозується, що за період до 2035 року продуктивність праці зменшиться в середньому на 6,7%. Негативний ефект від війни через втрату людського капіталу зникне лише після 2085 року.

Люди, їх знання та навички є вкрай важливими для відновлення країни з огляду на темпи накопичення людського капіталу країнами, що розвиваються. Для України спроможність накопичувати людський капітал є основним питанням її відновлення, а значить і виживання. Уряд країни має цим займатися вже зараз, а будь які реформи, чи то освіти, чи то науки, чи то

соціальної політики та ринку праці мають фокусуватися на досягненні цієї мети - примноженні людського капіталу України [109].

Важливою оцінкою стану людського капіталу є визначення положення країни на полі співвідношення рівня питомої ваги кількості дослідників, що приймають участь в НДДКР і рівня питомої ваги ВВП на одну особу (рис.2.12).

Джерело: UNESCO (via World Bank)

Рис. 2.12. Співвідношення кількості дослідників R&D на мільйон населення і питома вага ВВП на одну особу

До початку війни за цією оцінкою Україна займала середнє положення серед країн Африки, Азії і Європи. З початком війни процедура збору і обробки статистичної інформації значно ускладнилася. Більш того, оцінка може бути сформована тільки для підконтрольної Україні території. В зоні бойових дій та на окупованій території це неможливо.

Відсутність або обмеження інформації унеможливорює визначення повноцінної оцінки втрат людського капіталу. Крім безпосередньо людських втрат, втрат населення разом з їх знаннями, професійними навичками та здібностями, втрат зазнає система освіти всіх рівнів, за рахунок обмеження можливостей здійснювати процес навчання у повному обсязі. А психологічний вплив війни ускладнює засвоєння знань як молоді так і дорослих, що впливає на результати навчання. Оцінку впливу війни на якість людського капіталу можна тільки обмежено визначити на основі інформації, яка міститься у де яких літературних джерелах. Так, збройні конфлікти спричиняють сильний негативний вплив на засвоєння знань учнів. Ступень такого впливу можна оцінити за результатами тестів, складання національного міждисциплінарного тесту (НМТ) під час вступу. Але цей тест складають майбутні абітурієнти, які знаходяться на підконтрольній Україні території або мають можливість прийняти участь у таких тестах в закордонних центрах, кількість та пропускна здібність яких суттєво обмежена. Інші категорії абітурієнтів: що знаходились в зоні бойових дій; з тільки що звільнених територій; ті, хто зміг виїхати з окупованої території; військові проходили НМТ безпосередньо в ЗВО.

Результати навчання знижуються через погіршення шкільної інфраструктури, зниження фінансування освіти через збільшення військових витрат, зниження інвестицій домогосподарствами в освіту внаслідок зменшення доходу, рівня накопиченого капіталу та психологічного впливу військового конфлікту на дітей [105]. Заклади вищої освіти в умовах війни

мають суттєве змінити менеджмент для підтримки можливості продовження надання освітніх послуг.

З початком агресії РФ проти України у найважчих умовах опинилися вищі навчальні заклади, що розташовані в особливо небезпечних районах України. Виникла потреба підтримки студентів вищих навчальних закладів, що перебувають як на окупованих територіях, так і тих, хто втратив домівку та змушений був переїхати на зовсім інші території й навіть за кордон. Змінилися й умови праці науково-педагогічних працівників, деякі з них також були змушені змінити житло. Особливої уваги потребують заклади освіти, які перебували на окупованій території, але перенесли свою юридичну адресу на підконтрольну Україні територію.

Здійснення освітньої діяльності ЗВО у зоні бойових дій, або можливих бойових дій також потребує змін у методах управління. У цих умовах виникає необхідність використання принципово нових механізмів забезпечення освітнього процесу.

В закладах вищої освіти Запоріжжя на сьогодні близько 49% студентів є мешканцями м. Запоріжжя, а 40% до початку проживало на окупованих територіях. Більша частина студентів – мешканців Запоріжжя вимушена була переїхати на безпечну територію і навіть за кордон. Частина студентів, що продовжують навчання в закладах вищої освіти Запоріжжя, залишилась на окупованих територіях (в умовах жорсткого контролю з боку окупантів немає можливості навіть виїхати на підконтрольну Україні територію). Близько 5% студентів тимчасово або повністю припинили навчання. Місто Запоріжжя і зараз знаходиться під постійними обстрілами з боку військ окупантів, тому ситуація з пересуванням науково-педагогічних працівників на інші території динамічно змінюється. ЗВО реагують на ситуацію на фронті і впроваджують заходи щодо продовження освітньої діяльності в цих умовах спираючись на цифрові сервіси. Досвід впровадження заходів для упередження впливу загроз

й забезпечення безперервності роботи цифрових сервісів підтримки освітнього процесу передбачає насамперед забезпечення захисту від відключення електроенергії всіх елементів цифрової інфраструктури, забезпечення резервних каналів Інтернет зв'язку, а також формування розподіленої інформаційної бази [108, с.82].

Ще одним наслідком війни та впливу на руйнування людського капіталу є втрати кваліфікації робітників під час війни. Втрата навичок працівників має більш безпосередній вплив на людський капітал порівняно з втратою людського капіталу за наслідками погіршення умов навчання. Причиною втрати навичок і кваліфікації є тривалий час відсутності роботи в наслідок безробіття, або необхідності зміни роду діяльності у зв'язку з вимушеним переміщенням в інші регіони або мобілізації на військову службу.

Втрата навичок може бути пов'язана з тим, що краще освічені люди, особливо жінки (з дітьми), мають більшу ймовірність покинути країну, іноді назавжди. Під час збройного конфлікту гинуть та отримують каліцтво молоді люди, які є більш досвідченими і краще засвоюють новітні технології ніж старші покоління.

Повоєнне відновлення України висуває нові вимоги до навичок, кваліфікації, нових знань, що засвоюються через нові спеціальності. Перенавчання та підготовка такого людського капіталу потребує часу.

Все це збільшує невідповідність готовності існуючого людського капіталу до виконання нових завдань. Виникає розрив між потребами реального сектору економіки і пропозиціями, які надає система освіти. Як наслідок виникає кваліфікаційна яма людського капіталу. Так, за даними звіту European Training Foundation, в Україні 32,2% власників дипломів про вищу освіту виконують роботу, яка не вимагає вищої освіти (vertical mismatch), а 53,28% - працюють за іншою спеціальністю, ніж та, за якою людина отримала вищу освіту (horizontal mismatch).

Щоб кількісно оцінити вплив війни, потрібно відкалібрувати три елементи [105]:

- втрата часу, проведеного в школі (кількість освіти): передбачається, що середня кількість років навчання скоротилася на два роки;
- втрати в навчанні через війну (якість освіти), на додаток до втрати часу на навчання: розрахунки передбачають втрату 0,8 стандартного відхилення в результатах тестів студентів;
- втрата навичок дорослих: передбачається, що вона зменшується на еквівалент 0,15 стандартного відхилення результатів тесту PIAAC, що означає, що половина тих, хто працював до війни, зазнає серйозної втрати навичок.

Крім того, за результатами орієнтовної оцінки, рівень безробіття під час війни зріс з 8% до 35%. Все це дозволяє провести аналіз втрат людського капіталу за два роки війни і спрогнозувати наслідки цих втрат. За результатами аналізу втрат людського капіталу серед дорослого населення, а також через вплив на студентів, які у майбутньому поступово поповнюють трудові ресурси значний негативний макроекономічний ефект можна буде спостерігати у 2035 році коли вони досягнуть свого піку і будуть дорівнювати приблизно 3,6% (0,9% через втрату навчання та 2,7% через втрату кваліфікації працівників). Ефект триватиме приблизно 35 років і зменшуватиметься тільки після того, як населення, що постраждало від війни вийде за межу віку 65 років. Це відбудеться тільки у 2085 році (рис. 2.13, А). Вплив війни на продуктивність оцінюється на основі регресії, що пов'язує людський капітал із TFP, з урахуванням інших детермінант. Відповідно, втрати людського капіталу, за оцінками, призведуть до зниження рівня продуктивності на 6,7% на піку в 2035 році (рис. 2.13, В).

Розглянутий очікуваний довгостроковий вплив війни в Україні на продуктивність праці через втрату людського капіталу, ймовірно, є заниженою оцінкою з чотирьох основних причин.

По-перше, калібрування нижчих тестових балів студентів ґрунтується на збройних конфліктах інших країн світу, здебільшого локальних, що може недооцінювати ситуацію повномасштабної війни російської федерації в Україні. Ця війна супроводжується знищенням великої кількості фізичної освітньої інфраструктури, падінням кількості кваліфікованих і добре підготовлених викладачів, а також втратами в навчанні студентів у більш широкому сенсі.

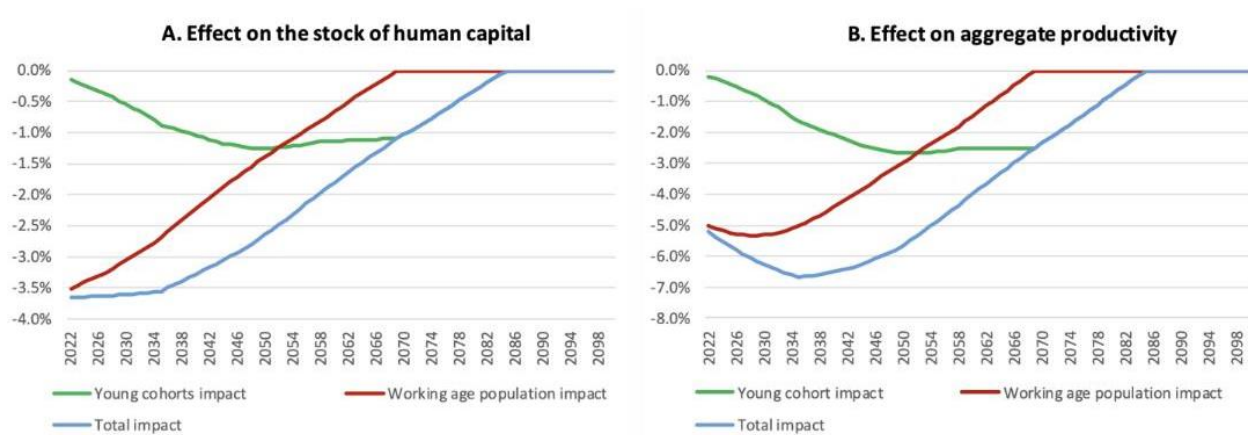

Рисунок 2.13. Негативний вплив дворічної війни на людський капітал і продуктивність в Україні [105]

По-друге, оцінки втрат у навчанні зосереджені на учнях початкової та середньої школи та виключають прямі втрати у вищій освіті.

По-третє, війна також створює сильні фізичні та психологічні наслідки для всього населення, які залишатимуть шрами на роки. Війна може мати довготривалі наслідки для психічного та фізичного здоров'я дітей. Однак ці наслідки дуже важко оцінити кількісно, оскільки вони відрізняються між людьми та залежать від інтенсивності та тривалості конфлікту.

Нарешті, війна може тривати довше двох років, передбачених моделюванням, що ще більше посилить негативний вплив на освіту. Тим не

менш, ці наслідки можуть бути пом'якшені тим фактом, що багато дітей шкільного віку покинули Україну та що європейські та неєвропейські приймаючі країни надають українським дітям доступ до державної освіти, зокрема навчання мови приймаючої країни.

Висновки до розділу 2

За результатами аналізу стану людського капіталу та державної регіональної політики довоєнного стану визначено динаміку змін. На світовому рівні стан розвитку людського капіталу відстежується ООН за показником індекс людського розвитку. Іншим, опосередкованим показником змін людського капіталу та його складових є глобальний індекс інновацій, який визначає можливості використання людського капіталу для інноваційного розвитку.

За результатами спостереження динаміки змін людського капіталу в Україні визначено позитивні зрушення.

Державна політика формування і розвитку людського капіталу постійно знаходиться під увагою держаних служб. Моніторинг, спостереження та підготовку пропозицій щодо внесення змін у державну політику формування та розвитку людського капіталу здійснюють науковці.

Основною загрозою формування та розвитку людського капіталу до початку війни визначалась демографічна криза, яка була наслідком падіння народжуваності 1991-2000 роки. За наслідками падіння народжуваності прогнозувалось зменшення кількості населення в Україні до 35 млн. у 2045 році. Також визначались структурні зрушення співвідношення чисельності працездатного населення та населення пенсійного віку і до працездатного віку. Погіршення цього співвідношення визначає необхідність внесення змін в бюджетну і податкову політику.

Якщо до початку війни було визначено основні завади формування і розвитку людського капіталу та запропоновано зміни до державної політики у

цьому напрямку для сприяння інноваційному розвитку України, то з початком війни найбільших втрат зазнав саме людський капітал.

На основі обмеженого аналізу статистичної інформації та аналізу через непрямі показники визначено падіння людського капіталу. Таке падіння формується через безпосередню втрату військових та громадського населення. Важливим є втрати в наслідок окупації і захоплення населення окупованих територій, більшість з них втрачає свої навички. Також на окупованих територіях повністю руйнується система освіти України і встановлюються свої порядки. Населення, що вимушено було мігрувати на підконтрольні Україні території та за кордон, також втрачає свої навички.

Суттєвих втрат зазнає система освіти всіх рівнів. Навчання проходить в умовах постійного стресу, що негативно впливає на процес навчання і засвоєння знань.

Отже, з початком війни до проблем формування і розвитку людського капіталу додалися нові, ще більш загрозливі проблеми. Враховуючі специфіку кожного регіону та його територіальне наближення до лінії фронту кожен регіон має використовувати свої механізми державної регіональної політики. Це вимагає проведення їх систематизації, встановлення пріоритетів і розроблення механізмів для оновлення державної регіональної політики формування та розвитку людського капіталу.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ОНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ФОРМУВАННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

3.1. Нові завдання формування та збереження людського капіталу в умовах війни

Нові завдання формування та збереження людського капіталу мають формуватись на основі аналізу складових людського капіталу та його характеристик, визначення стану людського капіталу та загроз війни на всі складові людського капіталу. Війна приводить до фізичного знищення військових та населення, а також погіршує умови існування, здійснює психологічний вплив на дітей і дорослих, який гальмує процеси навчання. В додаток до цього в цих умовах знижується народжуваність.

За результатами багатьох досліджень визначено багатовекторність поняття “людський капітал” та його зв'язок з іншими поняттями і залежність, насамперед, від чисельності населення та здоров'я нації, а потім від всіх складових, які сприяють формуванню і накопиченню знань, навичок, професійної майстерності. Є навіть складові, які зовсім не піддаються будь якій оцінці і виміру. Наприклад талант людини, який можна виявити і сприяти його розвитку.

Спроби на світовому рівні здійснювати облік стану людського капіталу виявили кілька різних індексів, що пов'язані з людським капіталом і є взаємозалежними. Основними індексами, що запропоновані ООН є індекс людського розвитку і глобальний інноваційний індекс. Якщо індекс людського розвитку безпосередньо дозволяє вимірювати стан людського капіталу, глобальний інноваційний індекс враховує складові, що формують людський капітал і складові, що визначають можливості реалізації людського

капіталу, тобто результативність людського капіталу і його участь в інноваційному оновленні та вплив на економічний розвиток.

В Україні було запропоновано впровадження регіонального індексу людського розвитку. З врахуванням методики, яку прийнято в Україні він складається з 33 різних змінних і базується на наступних складових:

- блок “відтворення населення”;
- блок “соціальне становище”;
- блок “комфортне життя”;
- блок “добробут”;
- блок “гідна праця”;
- блок “освіта”.

Глобальний інноваційний індекс (ГІІ) складається з 82 різних змінних, які впливають на інноваційний розвиток будь-якої країни світу і не залежать від того, на якому рівні економічного розвитку знаходиться країна. ГІІ розраховується як зважена сума оцінок двох груп показників та враховує, що інноваційне оновлення економіки залежить від інноваційного потенціалу і умов його реалізації (Рис.3.1).

Інноваційний потенціал зумовлює проведення інновацій і визначається як Innovation Input Sub-Index. Це сукупність всіх складових, що забезпечують можливості інноваційного розвитку.

Умови реалізації накопленого інноваційного потенціалу визначаються, як результат Innovation Output Sub-Index. Це сукупність досягнутих практичних результатів від впровадження інновацій.

Інноваційний потенціал Innovation Input Sub-Index визначає наявні ресурси та умови для проведення інновацій. Інноваційний потенціал зумовлюється наступними групами забезпечення:

- Інституційне забезпечення;
- Людський капітал та дослідження;
- Інфраструктура;

- Розвиток внутрішнього ринку;
- Розвиток бізнесу.

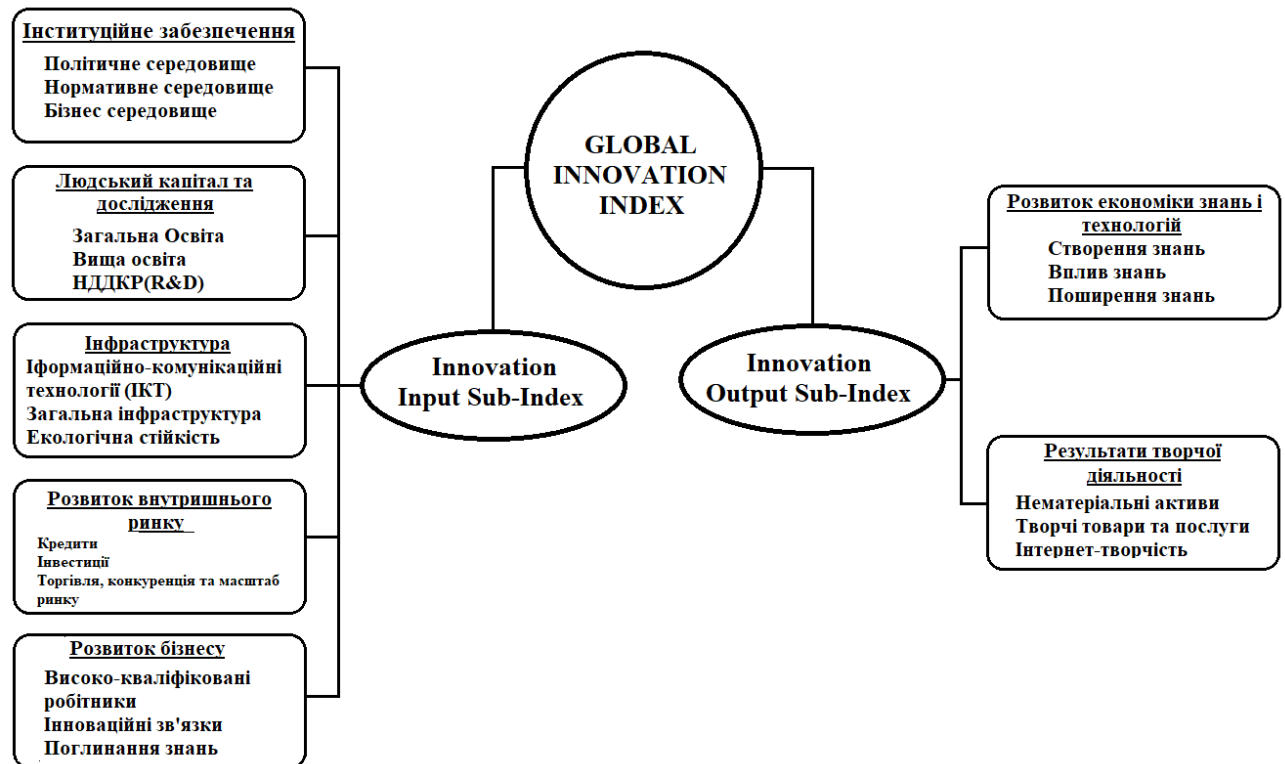

Рис. 3.1. Складові груп показників ГІ [56]

Центральне місце в системі складових займає людський капітал. Всі інші складові тільки створюють додаткові умови для формування і розвитку людського капіталу.

Так, інституційне забезпечення формування сприятливих умов включає оцінку політичного середовища, політичної та операційної стабільності, ефективність уряду, нормативне середовище, якість регуляторів, верховенство права, складність звільнення з роботи, оцінку бізнес середовища, простоту відкриття бізнесу, простоту вирішення неплатоспроможності.

Інфраструктура забезпечення інноваційної діяльності оцінюється по рівню розвитку інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), доступності їх використання, забезпечення он лайн-сервісу уряду, розвиненість Інтернет

мереж, загальна інфраструктура, обсяг генерації електроенергії, логістика, валовий капітал, екологічна стійкість, енергоємність ВВП, екологічні показники, екологічні сертифікати ISO 14001.

Розвиток внутрішнього ринку оцінюється за такими показниками, як можливість та простота отримання кредитів, рівень внутрішніх кредитів, валовий кредитний портфель мікрофінансових установ, інвестиції, захист інвесторів, ринкова капіталізація, угоди з венчурним капіталом, обсяг ринку, конкуренція, середньозважена тарифна ставка.

Розвиток бізнесу оцінюється за наступними показниками: кількість кваліфікованих робітників; зайнятість у наукоємних службах; кількість фірм, що пропонують формальне навчання; обсяги НДДКР, що виконуються бізнес-підприємствами; обсяги НДДКР, що фінансуються бізнесом; зайнятість жінок, що мають вищу освіту; інноваційні зв'язки; співпраця між університетами та галузями; стан розвитку кластерів; обсяги НДДКР, що мають закордонні джерела фінансування; спільні та стратегічні угоди; розповсюдження патентів; поглинання знань; рівень комерціалізації об'єктів права інтелектуальної власності (ОПВ); обсяги високотехнологічного імпорту; імпорт ІКТ-послуг; прямі іноземні інвестиції з інших країн, рівень дослідницького таланту в бізнесі.

При більш детальному розгляді всіх компонент ГП та їх об'єднанні навколо людського капіталу в [56] було запропоновано визначити схему їх взаємодії, де центром є людський капітал (Рис. 3.2).

В наведеній схемі всі компоненти суб-індексу Innovation Input тільки формують середовище для розвитку людського капіталу та створюють умови для реалізації його потенціалу. В цій системі саме людина у складі людського капіталу набуває знання і формує нові знання, а також в ході інтелектуальної діяльності створює нематеріальні активи і інші інтелектуальні продукти (технології, результати творчої діяльності), які формують суб-індекс Innovation Output.

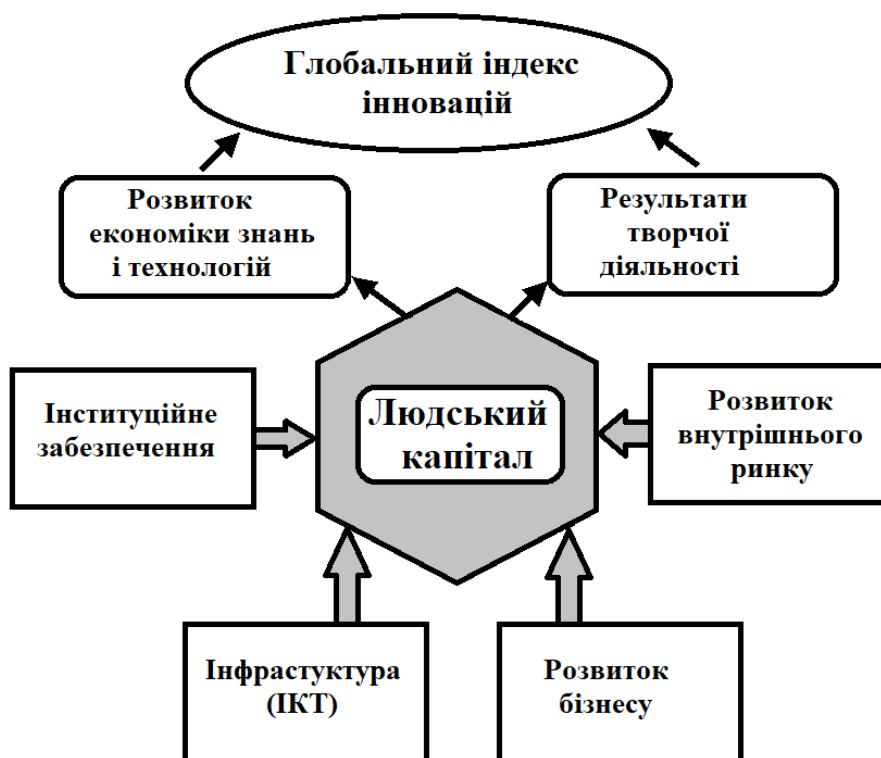

Рис. 3.2. Людський капітал в системі формування глобального індексу інновацій [56]

Детальний розгляд компонент людського капіталу за методикою ГП визначає наступні показники:

- Рівень освіти;
- Витрати на освіту;
- Державне фінансування на одного середнього студента;
- Тривалість життя в школі;
- Оцінювання з читання, математики та фахової науки;
- Середнє співвідношення “учень-вчитель”;
- Вища освіта;
- Оцінювання знань;
- Кількість інженерів, науковців та технічних спеціалістів;
- Мобільність навчання;

- Обсяги проведення НДДКР (R&D);
- Кількість дослідників;
- Валові витрати на НДДКР (GERD);
- Глобальні науково-дослідні компанії, середні витрати - топ 3;
- Середній рейтинг університетів.

Більш детальний аналіз компонент, що формують людський капітал за методикою ГП дозволяє дійти до висновку, що всі компоненти є деталізацією блоку “Освіта”, який є складовою людського капіталу за методикою побудови ІЛР. Всі інші складові забезпечення розвитку людського капіталу за методикою ГП розподіляються між блоками формування ІЛР. Все це підтверджує гіпотезу про центральне положення людського капіталу в ГП і підтверджує достовірність наведеної схеми на рис. 3.2. А також зв'язок між ГП та ІЛР.

Поєднання ГП і ІЛР та аналіз всіх складових людського розвитку окремо виходячи з умов сьогодення дозволяє сформулювати завдання для державної регіональної політики формування та розвитку людського капіталу в умовах війни.

Першим найважливішим завданням є забезпечення відтворення населення. Але цей блок треба розширити ще додатковим завданням – збереження населення. Завдання збереження населення має особливості від регіону для цивільного населення. Збереження людського потенціалу для військових має свої особливості. Також це завдання має свої особливості для різних вікових груп: населення до працездатного віку; населення працездатного віку; населення пенсійного віку. Для населення до працездатного віку можуть бути сформовані окремі завдання для більш диференційованих груп.

Наступним за важливістю є завдання підтримки освіти, науки, забезпечення підтримки дослідників. Але особливістю є орієнтація на вирішення завдань військового часу. Також завдання можуть бути диференційовані на тих хто навчається і тих хто навчає. Особливої уваги

заслугує забезпечення підтримки освітнього процесу в умовах війни, а також забезпечення академічної мобільності.

Завдання підтримки соціального становища має орієнтуватись на населення, що втратило житло і вимушено було мігрувати.

Комфортне життя, добробут і гідна праця в умовах війни мають обмеження. Завдання покращення цих складових залишається, але з нижчим пріоритетом.

3.2. Визначення очікуваних результатів державної регіональної політики в умовах війни

Основною складовою державної регіональної політики є визначення очікуваних результатів.

Необхідним є визначення очікуваних результатів відповідно до завдань державної регіональної політики. Кінцеві очікувані результати також є комплексними і складаються з окремих досягнень по кожному завданню. Тому для кожного завдання, крім комплексного очікуваного результату, доречним є визначення конкретизованих результатів.

Результатом вирішення завдання забезпечення відтворення населення є зниження втрат населення і підвищення народжуваності. Цей результат може бути конкретизований досягненням наступних уточнюючих завдань.

По-перше, це збереження існуючої чисельності населення і доведення рівня втрат чисельності населення по віковим групам до природного значення. Враховуючі попередній стан і динаміку народжуваності до воєнний період та коригуючи завдання умовами війни для цього необхідно:

- забезпечити піклування за вагітними жінками і створити умови для народження дітей, а також у наступному забезпечити різні види підтримки немовлят разом з їх мамами, враховуючі що кожне немовля – це майбутнє України;

- створити умови для зниження втрат населення під час обстрілів і інших військових дій з боку агресора;

- забезпечити лікування, реабілітацію і максимальне відновлення працездатності населення, що отримало поранення різної ступені важкості;

- надавати необхідної підтримки категорії поранених, яка не може відновити свій стан в наслідок втрати працездатності різного ступеню важкості та забезпечити індивідуальний підхід для максимально повернення людини до суспільства відповідно до її можливостей;

- надавати підтримку населенню, яке вимушено мігрувало з окупованих територій та територій бойових дій та можливих бойових дій, конкретизуючи це наступними складовими: проживання, харчування, одяг; у разі знищення житла через е-підтримку надання можливості придбання нового житла на підконтрольній Україні території; сприяння працевлаштуванню або релокації бізнесу;

- надати можливості відновлення втрачених документів;

- надати можливості евакуації з небезпечних регіонів;

- забезпечити повернення за програмами обміну військових;

- забезпечити повернення дітей, яких окупанти відірвали від сімей і утримували на окупованій території, або вивезли на територію росії;

- забезпечити максимальну підтримку населення, що залишилося в окупації, а також організувати максимально можливе повернення людей з окупованих територій, які не можуть і не бажають знаходитись в окупації;

- забезпечити репатріацію з російської федерації вивезених туди громадян України;

- забезпечити можливості міграції населення з окупованих і небезпечних територій на підконтрольну територію України та за кордон;
- забезпечити організацію підтримки громадян України за кордоном;
- забезпечити можливості повернення в Україну громадян, що вимушені були мігрувати за кордон.

По-друге, відтворення людського капіталу не можливе без забезпечення процесів навчання. Ця складова очікуваного результату також може бути конкретизована шляхом визначення очікуваних результатів для різних вікових груп з врахуванням окремих потреб реалізації людського капіталу. Цей результат може бути конкретизований досягненням наступних уточнюючих завдань:

- забезпечення шкільної освіти, яка може здійснюватися у різний спосіб в залежності від території; для території, що віддалена від лінії фронту і має відносну безпечність проведення навчання; території бойових і можливих бойових дій; окупованої території; навчання школярів, що знаходяться за кордоном;
- забезпечення позашкільної освіти для розкриття талантів дітей по різних напрямам;
- забезпечення проведення незалежного тестування для контролю набутих знань та виявлення недостатків і підвищення якості навчання;
- забезпечення навчання в коледжах і закладах вищої освіти;
- забезпечення процесів дипломування, а також складання єдиних кваліфікаційних іспитів по напрямам, що контролюються державою;
- забезпечення підготовки науковців на третьому науковому рівні освітніх програм;
- сприяння роботі докторантур;

- забезпечення підвищення кваліфікації через різні наукові структури і бізнес школи;
- стимулювання проведенню науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт;
- підтримка університетів;
- створення умов для фінансування НДДКР за рахунок грантів.

Очікувані результати для вирішення завдання підтримки соціального становища мають поєднувати наступне:

- створення умов для реалізації своїх навичок відповідно набутої професії шляхом працевлаштування;
- забезпечення можливості набути професійні навички відповідно існуючій потреби в суспільстві, можливості перенавчання;
- забезпечення можливості знайти і зайняти своє місце в суспільній ієрархії відповідно, віку, статті, сімейного стану, походження.

Очікувані результати для забезпечення комфортного життя, добробуту і гідної праці неможливо в умовах знаходження країни під обстрілами, руйнуваннями та окупації з боку агресора – російської федерації. Тому очікувані результати за цими напрямками безпосередньо пов'язані зі звільненням України і встановленням надійного захисту від спроб окупантів почати нові агресивні напади та військові дію. Насамперед це звільнення території. Потім встановлення надійного захисту кордонів та забезпечення захисту від можливих артилерійських та ракетних обстрілів, авіаційних бомбардувань. Перебудова економіки і реформування бюджету України з орієнтацією на протидію загрозам. Встановлення міжнародної підтримки України через вступ в НАТО.

Особливості державної регіональної політики залежать від визначення території регіону. Відповідно до реформи децентралізації влади самостійною адміністративною одиницею є територіальна громада будь якого рівня або об'єднана територіальна громада. Кожна така адміністративна одиниця має

визначену територію і населення, яке мешкає на цій території і, відповідно, набуває статус члена громади зі своїми правами і обов'язками перед громадою. На території громади діє система самоврядування а також адміністративна одиниця, що обирається відповідно системі голосування і є розпорядником бюджетних коштів громади.

На території громади діють суб'єкти господарювання, що зареєстровані на цій території і сплачують податки наповнюючи у тому числі і бюджет громади. Також є суб'єкти, діяльність яких фінансується з бюджету громади і направлена на забезпечення життєдіяльності населення громади, захисту здоров'я, підтримку правопорядку і інші.

Відповідно цього державна регіональна політика має бути орієнтована саме на збереження, формування і розвиток людського капіталу громади.

В умовах сьогодення громади також можна класифікувати на:

- громади, що знаходяться на підконтрольній території України і віддалені від зони бойових і можливих бойових дій;
- громади, що знаходяться в зоні можливих бойовий дій;
- громади що знаходяться в зоні бойових дій;
- громади, що знаходяться на окупованій території.

3.3. Оновлення державної регіональної політики формування та збереження людського капіталу в умовах війни

Державна регіональна політика збереження, формування і розвитку людського капіталу територіальної громади з одного боку має підтримувати відповідну державну політику України, а з іншого має формуватись майже однаково для всіх громад. Різниця реалізації державної регіональної політики збереження, формування і розвитку людського капіталу для окремих територіальних громад буде визначатися належністю громади до відповідної класифікаційного угруповання і специфічним особливостями визначеної громади.

Виходячи з визначених завдань державної регіональної політики збереження, формування і розвитку людського капіталу а також з визначених очікуваних результатів можна сформувати концептуальну модель державної регіональної політики. Основою концептуальної моделі є взаємозв'язок завдань і очікуваних результатів державної регіональної політики через застосування відповідних механізмів (рис. 3.3).

Механізми виконання поставлених завдань поєднують перелік операцій з визначенням їх послідовності, а також методів виконання операцій і інструментів. Фактично механізми визначають технологію публічного управління та адміністрування. При впровадженні і реалізації державної регіональної політики механізми можуть модифікуватися і, навіть, повністю змінюватися. Але завдання і очікувані результати залишаються. При зміні завдань і очікуваних результатів змінюється сама концептуальна модель державного регіонального управління.

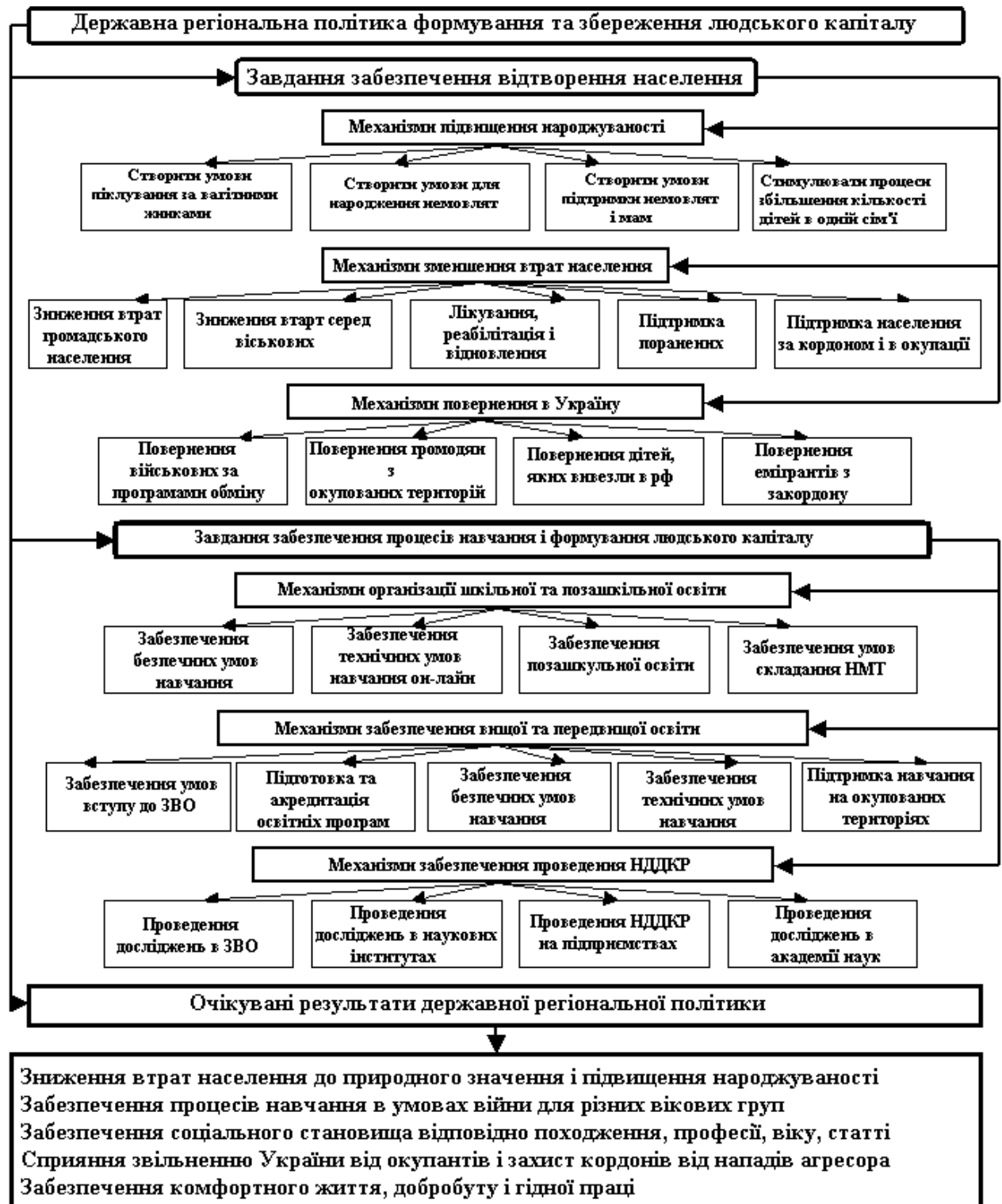
В залежності від належності суб'єкту державної регіональної політики до відповідного класу, який визначається по відстані від лінії фронту, можуть змінюватися як акценти на важливості окремих завдань, так і механізми їх реалізації, які мають враховувати специфіку регіону.

У складі Запорізької області представлені майже всі варіанти класифікації територіальних громад. Громади Бердянського району знаходяться повністю на окупованій території. Лінія фронту проходить через громади Василівського району, Запорізького району, Мелітопольського району, Пологівського району. Частина громад цих районів знаходиться на окупованій території, частина – на підконтрольній Україні території і частина безпосередньо в зоні бойових дій.

Державна регіональна політика формування та збереження людського капіталу має визначатись для кожної категорії громад.

Для громад, що знаходяться на окупованій території, механізми підвищення народжуваності практично не можуть бути застосовані. Немає

можливості створення умов піклування за вагітними жінками і забезпечення умов народження немовлят.

* Авторська розробка

Рис. 3.3. Концептуальна модель державної регіональної політики формування та збереження людського капіталу

Немає також можливості реєстрації народження немовля і видачі відповідного свідоцтва українського зразку про народження дитини. Відповідно немає можливості призначити допомогу від держави при народженні малюка. Звісно це може бути зроблено після де окупації, але треба ще визначити механізм реєстрації народження малюка. Також немає можливості стимулювання збільшення кількості дітей в одній сім'ї.

На окупованій території також не працюють механізми зменшення втрат населення та механізми повернення в Україну.

На окупованій території громади завдання забезпечення процесів навчання і формування людського капіталу громади також не може бути виконано за допомогою визначених механізмів.

Але багато представників громад виїхали з окупованих територій та знаходяться в різних регіонах України і навіть за кордоном. Адміністрації таких громад також перенесли свій офіс в місто Запоріжжя зі створенням свого представництва і практично виконують свої функції і віддаленому форматі. Для проведення державної регіональної політики формування і збереження людського капіталу основним завданням такої категорії громад є створення умов для обліку людського капіталу і підтримки зв'язку всіма можливими засобами комунікаційного зв'язку з мешканцями громади. Причому зв'язок має підтримуватися і з тими, хто залишився на території громади і з тими, хто виїхав до інших територій. За таких умов громада може частково вирішувати всі завдання і використовувати механізми за допомогою віддаленого адміністрування.

Існуючі інформаційно-комунікаційні технології дозволяють створити віртуальне представництво громади в соціальних мережах, до якого можуть приєднатися практично всі мешканці громади, які можуть користуватись будь-якими засобами комунікацій. Враховуючі особливості існуючого положення для реалізації механізмів навчання людського капіталу на державному рівні приймаються відповідні постанови та організаційно-розпорядчі документи, які визначають можливість навчання в режимі он-лайн,

а також проведення іспитів і тестування. Так, школярі, що закінчують школу на окупованій території, мають можливість підтвердження своїх знань у визначених навчальних закладах з отриманням атестату українського зразку та наступним вступом до закладу вищої освіти через тестування безпосередньо в ЗВО. В закладах освіти створені умови для заняття в он-лайн форматі в синхронному та асинхронному режимі. Все дозволяє проводити навіть державну атестацію і захист дипломних робіт в режимі он-лайн.

В громадах, де безпосередньо ведуться бойові дії, нажаль будь який зв'язок ускладнюється. Підтримка здійснюється тільки для тих, хто мігрував на інші території.

В громадах, що знаходяться в зоні можливих бойових дій всі завдання і механізми виконуються. Працюють комунікації та інфраструктура, що забезпечує життєдіяльність. Громада працює безпосередньо на своїй території і приймає заходи щодо забезпечення захисту населення громади та допомоги постраждалим від обстрілів.

Механізми забезпечення підвищення народжуваності передбачають наявність лікувальних закладів та наявність логістичного зв'язку з перинатальними центрами міста Запоріжжя та дозволяють створювати умови піклування за вагітними жінками, а також здійснювати їх підтримку при народженні дитини. На території таких громад працюють ЦНАПи, які забезпечують населення обслуговуванням і наданням необхідних документів, здійснюють проведення реєстрацій через державні реєстри, а також надають інші послуги. ЦНАП може функціонувати як на постійній основі з розміщенням у виділеному приміщенні так і в режимі пересувного мобільного ЦНАПу з виїздом до мешканців окремих населених пунктів за розкладом. Через ЦНАП або через систему Дія оформлюється допомога при народженні дитини. Механізми стимулювання збільшення кількості дітей в одній сім'ї працюють за законодавством на рівні держави, але громада може за рахунок власного бюджету також вирішувати стимулювання цих процесів.

Механізм стимулювання народжуваності свого часу здійснювався не тільки через виплати допомоги. Був період коли держава вводила податок на “малосімейних”. Такий податок сплачували чоловіки до народження дитини.

Механізми зниження втрат громадського населення передбачають не тільки наявність бомбосховища або іншого укриття. Важливим є наявність ПВО для захисту від обстрілів.

Зниження втрат серед військових у більшій ступені залежить від командування збройних сил України, їх досвіду та можливості забезпечення виконання бойових завдань з найменшими втратами.

Лікування, реабілітація і відновлення в основному здійснюється в спеціалізованих закладах. Але після демобілізації мешканців громади і їх повернення громада має піклуватись про них.

Серед завдань формування та збереження людського капіталу громади важливим є приділення уваги військовим, які отримали поранення та демобілізованим. Важливим є максимальне повернення їх в соціальну сферу: реабілітація, забезпечення роботою, проведення навчання і перекваліфікації за необхідності. Для вирішення цих завдань можна формувати відповідні заклади освіти та центри підтримки. Таки центри мають допомагати військовим, що повернулися з війни. Це може бути матеріальна підтримка, лікування, психологічна підтримка, культурна програма загального характеру і по напрямкам відповідно до потреб, що виникають. Можливо також проведення навчання і підготовка до продовження навчання в закладах освіти.

Механізми повернення в Україну військових за програмами обміну реалізуються на державному рівні, але знаходження мешканців громади, що опинились в полоні може здійснюватись за участю громади.

Також на державному рівні за участю міжнародних організацій здійснюється повернення в Україну дітей, що були вивезені окупантами в російську федерацію.

Повернення громадян з окупованих територій частіше за все здійснюється або за власні кошти таких громадян обхідними шляхами через інші країни, або за участі волонтерів.

Підтримка зв'язку з населенням, яке знаходиться в західній частині України та за кордоном має сприяти їх поверненню після війни.

Завдання забезпечення процесів навчання і формування людського капіталу для територіальних громад що функціонують безпосередньо на своїй території виконується за допомогою організаційних механізмів державного рівню, але безпосередньо управління процесами проходить на рівні громад.

Так механізми організації шкільної та позашкільної освіти передбачають створення безпечних умов навчання шляхом можливості проведення занять в бомбосховищах і інших спорудах, що надійно захищенні від можливих бомбардувань і обстрілів під час навчання.

На території громади має функціонувати розгорнута широкопasmова, швидкісна інтернет-мережа, присутні станції зв'язку мобільних операторів. Для цього в громаді мають бути задіяні також резервні канали через старлінк, або інші. Важливим є забезпечення комунікаційних пристроїв безперервним живленням. Все це також необхідно для забезпечення позашкільної освіти, та створення доступу до систем підготовки до складання НМТ. Також громада має піклуватись про забезпечення логістики до найближчих до громади пунктів складання НМТ. Всі учні старших класів, що готуються до вступу в коледжі та ВНЗ також мають бути допущені до отримання повної інформації і визначення майбутньої спеціальності і закладу освіти.

Якщо на території громади є заклади вищої та передвищої освіти, то громада також має співпрацювати з такими закладами і допомагати їм працювати. Основну свою діяльність такі заклади здійснюють за кошти власних бюджетних і спеціальних фондів. Але громада та суб'єкти господарювання громади у якості стейхолдерів мають приймати участь у формуванні освітніх програм, що забезпечують навчання студентів відповідно

до потреб суспільства, потреб великих підприємств, а також сфери малого і середнього бізнесу.

Забезпечення навчання для студентів, що знаходяться на окупованій території також має здійснюватися он-лайн через комунікаційні програми і розгорнуту інтернет-мережу.

Механізми забезпечення проведення НДДКР здійснюються на рівні держави, але виконують їх ЗВО та наукові установи, що працюють на території громади.

Слід зазначити, що проблема повернення демобілізованих військових до життя в суспільстві є дуже багатовекторна і потребує додаткового дослідження і розробки механізмів реалізації. На теперішньому етапі можна тільки визначити загальні завдання. Рішення такої проблеми є новим завданням, що визначено за наслідками війни.

Слід відзначити додаткові функції для підтримки військових, що знаходяться на території громади, забезпечення їх за необхідності харчуванням, лікуванням та проживанням і задоволенням інших потреб.

Висновки до розділу 3

За підсумками проведеного дослідження розглянуті шляхи оновлення державної регіональної політики формування та збереження людського капіталу в умовах військового стану. Визначені нові завдання, очікувані результати і побудовано нову концептуальну модель державної регіональної політики формування та розвитку людського капіталу в умовах війни.

Визначено, що державна регіональна політика в умовах війни поповнюється новим завданнями, які потребують застосування нових раніше не відомих механізмів досягнення очікуваних результатів. Навіть очікувані результати потребують свого коригування виходячи з нових проблем розвитку суспільства, що виникли під час війни.

Нові завдання формування і збереження людського капіталу формувались виходячи з аналізу показників регіонального індексу людського розвитку і глобального індексу інновацій. Проведене дослідження визначило зв'язок цих індексів саме через людський капітал. Це дозволило визначити фактори впливу та сприяння формуванню і розвитку людського капіталу регіонального рівня, а також визначити завдання реалізації потенціалу людського капіталу.

За результатом аналізу нових завдань, що виникли в умовах війни проведено визначення очікуваних результатів, які є невід'ємною частиною моделі державної регіональної політики.

За підсумками дослідження сформовано концептуальну модель державної регіональної політики формування і розвитку людського капіталу в умовах війни. Проаналізовано всі складові моделі і визначено особливості її реалізації за умови розподілу і сумісної роботи механізмів як на державному так і на регіональному рівні для виконання завдань і досягнення очікуваних результатів.

Запропоновано методичні рекомендації щодо застосування концептуальної моделі державного регіонального управління формування та збереження людського капіталу.

Сутність методичних рекомендацій міститься в обрані механізмів для вирішення завдань в залежності від територіального віддалення від фронту. Для громад, що знаходяться в окупації застосовуються механізми, що значно відрізняються від механізмів виконання завдань та досягнення результатів в громадах, які знаходяться на території, що підконтрольна Україні. Зовсім інші завдання і механізми використовуються в громадах, по території яких, проходить лінія фронту.

Також визначено важливість забезпечення повернення до соціального суспільства демобілізованих військових, які мають різні наслідки впливу на стан здоров'я і втрати працездатності. Зосереджено увагу на забезпечення адаптації і підтримки цей категорії людського капіталу з використанням

індивідуального підходу. Ці функції мають покладатись на нові організаційні форми, що підтримуються як на державному рівні, так і на рівні громади.

ВИСНОВКИ

За підсумками проведеного дослідження та поглибленого аналізу понять сутності людського капіталу, закономірностей його формування й розвитку та змін процесів в умовах війни визначено, що для виконання цього потребується державне регіональне управління та визначення відповідної державної політики.

При виконанні дослідження виконані наступні завдання:

1. Узагальнено вітчизняний та закордонний досвід у вивченні суті понять “людський капітал”, “людський потенціал” “інтелектуальний капітал”, “трудові ресурси” регіону. Визначено взаємозв’язок між поняттями, а також зв’язок рівня розвитку людського капіталу з економічним розвитком. Виходячи з цього людський потенціал і людський капітал як результат реалізації людського потенціалу представляють важливіший стратегічний ресурс будь-якої країни.

2. Проведено дослідження процесів формування і розвитку трудових ресурсів регіону та можливості забезпечення державного регіонального управління. За підсумками дослідження виявлено що демографічна криза падіння народжуваності в Україні спричинила структурні зрушення трудових ресурсів та співвідношення між чисельністю населення працездатного віку, до працездатного віку і пенсійного віку. Все це створює підвищення навантаження на трудові ресурси, що гальмує економічний розвиток. Також наслідком демографічної кризи 90-х років є скорочення чисельності населення України.

3. Проведено дослідження існуючої державної регіональної політики формування та розвитку людського капіталу. Визначено, що розроблення державної політики щодо розвитку людського капіталу проводилось до війни. Також після формування державної політики почався інтенсивний розвиток територіальних громад за програмою реформи по децентралізації влади. Все

це викликає необхідність розроблення нової державної регіональної політики формування і розвитку людського капіталу в умовах війни.

4. Визначено завдання державної регіональної політики збереження та розвитку людського капіталу в особливих умовах наближення до фронту та поновлення після де окупації. При визначені завдання було враховано особливості формування і розвитку людського капіталу, а також системи його оцінювання. Проведено дослідження методики формування регіонального індексу людського розвитку і глобального індексу інновацій. Співвідношення цих індексів дозволило виявити не тільки складові формування і розвитку людського капіталу, а і творчий результат реалізації людського капіталу. Умови війни визначили завдання, які ніколи не ставилися раніше. Крім того умови війни вплинули на зрушення пріоритетів в завданнях.

5. Сформульовано очікувані результати від реалізації державної регіональної політики збереження та розвитку людського капіталу. На основі аналізу потреб суспільства визначено комплексні очікувані результати.

6. Визначено механізми, які можуть дозволити вирішити завдання збереження та розвитку людського капіталу. Для виконання визначених завдань і досягнення очікуваних результатів запропоновано механізми їх досягнення. За результатами дослідження визначено, що механізми залежать від особливостей регіону, а саме від наближення територіальної громади до лінії фронту, або знаходження в стані окупації. Запропоновано класифікацію громад за цією ознакою. Це дозволило конкретизувати механізми досягнення результатів, а також визначити умови їх застосування.

7. Розроблено концептуальну модель державної регіональної політики збереження та розвитку людського капіталу в умовах війни, в якій визначено пріоритетні напрями збереження і формування людського капіталу. Як найважливіше завдання в умовах війни відзначено проблему відтворення населення.

8. Надано пропозиції щодо здійснення державного управління на регіональному рівні процесами збереження та розвитку людського капіталу.

Особливу увагу приділено реабілітації демобілізованих військових для прискорення їх повернення до суспільства. Визначені основні проблеми, що пов'язані з цей категорією населення. За результатами дослідження запропоновано створення відповідних організацій, які мають здійснювати підтримку, перенавчання військових, їх працевлаштування. Допомогти знайти себе у мирному житті

Виконанні завдання дозволили одержати наступні наукові результати, які можуть бути визнаними науковою новизною.

Удосконалено визначення нових факторів впливу на людський капітал і нових процесів, що почали відбуватися у суспільстві і умовах війни. Такі фактори не були відомі раніше. Також, тім більш, були невідомі наслідки впливу на людський капітал цих факторів. Деформований людський капітал під впливом війни викривляє трудові ресурси, які не сприяють економічному розвитку. Для збереження і формування людського капіталу в цих умовах потребується якісно нова державна регіональна політика.

В ході дослідження удосконалено систематизацію понять “людський капітал”, “людський потенціал”, “трудові ресурси”. Визначено взаємозалежність факторів їх формування через регіональний індекс людського розвитку і глобальний інноваційний індекс. Це дозволило спрогнозувати структурні зрушення трудових ресурсів за наслідками демографічної кризи. Демографічна криза навіть без впливу війни заклала підвалини зменшення загальної чисельності населення і погіршення співвідношення між чисельністю працездатного населення, чисельністю населення до працездатного віку і пенсійного віку. Втрати людського капіталу під час війни ще більш погіршили співвідношення чисельності населення за різними віковими групами.

Враховуючі це було виконане удосконалення механізмів вирішення нових завдань збереження та розвитку людського капіталу в умовах війни, що дозволило визначити напрями державної регіональної політики розвитку та збереження людського капіталу в умовах війни.

З врахуванням нових умов запропоновано удосконалену концептуальну модель державної регіональної політики збереження, розвитку та відновлення людського капіталу в умовах війни.

За підсумками історіко-логічного аналізу подальшого розвитку дістали поняття “людський капітал”, “людський потенціал”, “трудові ресурси” та особливості факторів впливу під час військових дій, окупації і де окупації, що дозволило визначити необхідність державного регіонального управління процесами збереження, розвитку та відновлення людського капіталу суб’єктів господарювання після де окупації регіонів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні виклики та загрози економічній безпеці України в умовах воєнного стану. Експертно-аналітична доповідь. Національний інститут стратегічних досліджень. 2023. 16 с. URL: <http://surl.li/mpviv> (дата звернення: 01.11.2023).
2. Аніщенко О. В. Неформальна освіта дорослих в умовах російсько-української війни: стан, проблеми і перспективи розвитку. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2022. № 21 (1). С. 18–34. DOI: [https://doi.org/10.35387/od.1\(21\).2022.18-34](https://doi.org/10.35387/od.1(21).2022.18-34). (дата звернення: 01.11.2023).
3. Антонюк, В.П. Ризики і втрати людського капіталу внаслідок війни. *Економічний вісник Донбасу*, 2022. № (1(67)). С.110-116.
4. Базилевич В. Д. Інтелектуальна власність: підручник. Київ: Знання, 2006. 458 с.
5. Бахрушин В.Є Відновлення системи вищої освіти України в повоєнний період: ефективність мережі та Євро інтеграційні аспекти / *Освіта України в умовах воєнного стану: управління, цифровізація, євро інтеграційні аспекти : збірник тез доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції (наукове електронне видання)*, 25 жовт. 2022 р. Київ : ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2022. 360 с.
6. Белінська Я., Шараєнко О. Особливості оцінки людського капіталу. Нарощування фінансово-економічного потенціалу суб'єктів економічних відносин як основа поступального розвитку територіально-господарських систем : монографія. Т.: ФОП Паляниця В.А., 2021. С. 168–174. URL: <http://surl.li/ocywk> (дата звернення: 20.05.2023).
7. Бібліотека: "Зелені" та "Білі" книги, рекомендації щодо їх написання. Платформа ефективного регулювання. Міністерство економіки України. URL: <https://regulation.gov.ua/library/4-zeleni-ta-bili-knigi-rekomendacii-sodo-ih-napisanna> (дата звернення: 20.05.2023).

8. Біла книга як документ державної політики. Європейський інформаційно-дослідницький центр. Київ 2016. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28870.pdf> (дата звернення: 20.05.2023).
9. Бобух І., Луцков В. Визначення взаємозалежності компонентів національного багатства. – *Актуальні проблеми економіки*, 2012. №5. с.68-78.
10. Богиня Д. П., Грішнова О. А. Основи економіки праці. К.: Знання, 2000. – 313 с.
11. Близнюк В. В. Людський капітал як фактор економічного розвитку (еволюція методологічних підходів та сучасність). *Економіка і прогнозування*. 2005. №2. С. 64–78.
12. Браун П. Посібник з аналізу державної політики : пер.з англ.-К.: Основи, 2000. 243с.
13. Брокгауз Ф. А., Ефрон И. А. Энциклопедический словарь. С-Петербург: Типо-Литография И.А. Ефрона, 1896. – (ВикиТека). – (Т. 24). – С. 620.
14. Брюховецкий Я. С. Интеллектуальный капитал как важный фактор повышения конкурентоспособности предприятия. *Стратегія і механізми регулювання промислового розвитку*. 2014. С. 219-234. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sim_2014_2014_18 (дата звернення: 20.05.2023).
15. Бутнік-Сіверський О. Б. Інтеллектуальний капітал (теоретичний аспект). *Інтелектуальний капітал*. 2002. № 1. С. 16–27
16. Бутнік-Сіверський О. Б. Управління активами Інтеллектуальної власності у Бізнесі. URL: <https://www.slideshare.net/Comedianua/ss-50845849> (дата звернення: 20.05.2023).
17. Васильців, Т.Г., Тульська, О.П., Лупак, Р.Л., Бідак, В.Я. Збереження людського капіталу в умовах війни (чинник соціальної вразливості населення): постановка проблеми. *Вісник ЛТЕУ. Економічні науки*, 2022. № (67). С.43-48.

18. Вступ до аналізу державної політики. Навчальний посібник. – В. Романов, О. Рудік, Т. Брус. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. – 238 с.
19. Геець В.М., Близнюк В.В., Никифорок О.І. Актуальні аспекти політики соціальної якості в пост конфліктній економіці України. Економіка України, 2022. №6. С.03-22. URL: http://economyukr.org.ua/?page_id=774&aid=541 (дата звернення: 20.05.2023).
20. Геець В.М. Трансформационное переобразование в Украине: переосмысливая тенденции и думая о будущем. *Общество и экономика*. 2006. № 3. С. 23–53.
21. Геець В. М. Стратегічні виклики ХХІ століття суспільству та економіці України. в 3 т. - т. 1: Економіка знань – модернізаційний проект України / За ред. акад. НАН України В.М. Гейця, акад. НАН України В.П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б.Є. Квасюка. К.: Фенікс, 2007. 544с.
22. Давидюк Т. В. Еволюція поняття “людський капітал”: між нар. зб. наук. пр. - 2016. №3(12). С. 175–182. електронний ресурс, Режим доступу: <http://pbo.ztu.edu.ua/article/viewFile/68127/64003> (дата звернення: 18.04.2023).
23. Державна інноваційна фінансово-кредитна установа. Офіційний сайт. URL: <https://sfii.gov.ua/> (дата звернення: 21.08.2023).
24. Данн В. Н. Державна політика: вступ до аналізу. Одеса, 2005. 504 с.
25. Державна політика: аналіз та механізм впровадження: навч.посіб./ Укл. О.С.Лесная. Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2009. 76 с.
26. Державна політика: аналіз та механізми впровадження: конспект лекцій / Укладачі: В. П.Садковий, С. М. Домбровська, І. М. Лопатченко, А. В. Антонов Х. : НУЦЗУ, 2019. 65 с.
27. Державна політика : підручник / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) [та ін.]. К. : НАДУ, 2014. 448 с.
28. Державна служба статистики України : сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 20.08.2023).

29. Деякі питання удосконалення системи моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики : Постанова Кабінету Міністрів України № 1029 від 20.12.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1029-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.11.2023).

30. Жукович І. А. Інтегральні індекси у вимірюванні економіки знань за методологією Світового банку. *Статистика України*. 2013. № 1. С. 47–54

31. Загорський В.С. Державне управління в системі формування і реалізації регіональної політики в сучасних умовах. *Регіональна економіка* 2016. №3. С. 19-25

32. Згуровський М. З. Шлях до суспільства, заснованого на знаннях. *Дзеркало тижня*. 2006. 21-27 січня. №2 (581)

33. Згуровський М. З. Дослідницькі університети: шанс для Європи. *Дзеркало тижня*. – 2006. – 14 жовтня. – с. 14

34. Зелена книга з питань оборонної політики України. Документ для консультацій із зацікавленими сторонами. Київ. 2010. 60с. URL: http://cdn.regulation.gov.ua/90/7d/e8/1f/regulation.gov.ua_File_189.pdf (дата звернення: 17.08.2023).

35. Золотых И. Б. Экономика знаний: методологические подходы её измерения. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 6. С. 162–167.

36. Економіка миротворення в системі економічної безпеки держави: подолання наслідків гібридної окупації: кол. Моногр. / за наук. Ред. О.І. Іляш. 2022. 244с.

37. Економіка регіонів України в умовах війни: ризики та напрями забезпечення стійкості: науково-аналітичне видання / наук.ред. Сторонянська І.З. Львів, ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишного НАН України”. 2022. 70с.

38. Збалансований розвиток людського капіталу в Україні: завдання освіти і науки. URL: <https://kno.rada.gov.ua/print/75312.html> (дата звернення: 17.08.2023).

39. Зовнішньополітичні орієнтації громадян України, оцінка зовнішньої політики влади, ставлення до іноземних держав та політиків (лютий–березень 2023 р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/zovnishnopolitychni-orientatsii-gromadian-ukrainy-otsinka-zovnishnoi-polityky-vlady-stavlennia-do-inozemnykh-derzhav-ta-politykiv-liutyi-berezen-2023r> (дата звернення: 17.08.2023).

40. Індекс людського розвитку : Україна посіла 88 позицію серед 189 країн. URL: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/pressreleases/2018/human-development-indices--where-does-ukrainerank--.html> (дата звернення: 17.08.2023).

41. Карпенко А. В. Розвиток інтелектуальних активів людського потенціалу: теорія та практика: монографія. – Запоріжжя: ФОП В. В. Мокшанов, 2018. – 510 с.

42. Карп'як М.О., Горбова Х.В. Збереження людського потенціалу як основного стратегічного ресурсу розвитку регіонів України в умовах російської агресії. *Регіональна економіка*. 2022, №2. С.57-62.

43. Кириленко В. І., Чалюк Ю. О. Оцінка готовності країн до дистанційного навчання. *Приазовський економічний вісник*. 2022. Вип. 1 (30). С. 24–33. DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2022-1-4>. (дата звернення: 17.08.2023).

44. Корольков В.В. Загроза демографічної катастрофи в Україні / Економічна безпека держави: міждисциплінарний підхід: колективна монографія / за науковою редакцією д.е.н., професора Хлобистова Є.В/ - Черкаси: видавець Чабаненко Ю.А., 2013. – 642с.(с.164-171)

45. Корольков В.В. Імітаційна модель структурних зрушень трудових ресурсів / Сучасні концепції прогнозування розвитку складних соціально-економічних систем: Монографія / За ред. О.І.Черняка, П.В.Захарченка.- Бердянськ: Видавець Ткачук О.В., 2013.-556 с. (с.297-308)

46. Корольков В.В., Литвин К.В. Інтелектуалізація Інтернет-середовища та новий інструментарій для дослідження споживчого попиту. *Вісник національного університету "Львівська політехніка", Серія: Логістика*, 2018. - №892. С.127-134

47. Корольков В.В. Новая парадигма экономического роста в условиях интернационализации // "ECONOMIC GROWTH IN CONDITIONS OF INTERNATIONALIZATION". Fourth Edition of International Scientific Conference (3-4 september, 2009). – Chisinau, 2009. – 506p. (P.32-42).

48. Корольков В.В., Павлюченко В.В. Державна регіональна політика формування та збереження людського капіталу в умовах військового стану. *«Інновації для відродження: національний, регіональний, міжнародний контекст»». Тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції, Запоріжжя, 12-13 жовтня 2023 р.* Запоріжжя: НУ «Запорізька політехніка», 2023. С. 74-76

49. Корольков В.В. Прогнозування економічного розвитку регіону з використанням фактору технічного прогресу. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. №3 (72). 2013р. с.50-57

50. Корольков, В.В. Продуктивність праці як інтегрований фактор розвитку економічних систем, заснованих на знаннях // Прогнозування соціально економічних процесів: сучасні підходи та перспективи. Монографія / Під ред. О.І.Черняка, П.В.Захарченко. – Бердянськ: Видавець Ткачук О.В., 2011. – 436с. (с.198-210).

51. Корольков В.В. Технологічна домінанта забезпечення розвитку економіки, заснованої на знаннях: еволюція моделі виробничої функції. *Економіка і прогнозування, науковий журнал – Київ: Інститут економіки та прогнозування НАН України*. 2011. №1 (с.131-143).

52. Корольков В. В., Соріна О. О., Тельчаров Е. А. Управління знаннями при реалізації стратегії інноваційного оновлення підприємства. *Ефективна економіка*. 2021. № 11. – URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9529> (дата звернення: 08.05.2023). DOI: [10.32702/2307-2105-2021.11.71](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.11.71)

53. Корольков В.В. Трудові ресурси як активна складова в моделях сталого розвитку / Сталій розвиток – XXI століття: управління, технології, моделі колективна монографія [Аверкіна М.Ф., Андрєєва Н.М., Балджи М.Д., Векліч О.О., Корольков В.В. та ін..] / НАН України, ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»; НТТУ «Київський політехнічний інститут»; Вища економіко-гуманітарна школа; Міжнародна асоціація сталого розвитку / за наук.ред. проф. Хлобистова Є.В. – Черкаси: видавець Чабаненко Ю.А., 2014. – 540 с.(с.404-412)

54. Кондратюк Т.В. Державна політика як складова частина системи механізмів державного управління. *Інвестиції: практика та досвід* №12/2011. *Механізми державного управління*. С. 67-70.

55. Куценко В. І., Євтушенко Г. І. Людський капітал як фактор соціального захисту населення: проблеми зміцнення. *Зайнятість та ринок праці: Міжвідомчий науковий збірник*. – 1999. – №10. – С. 136–145 (137)

56. Литвин К.В. Державна політика формування людського капіталу в інноваційному розвитку національної економіки : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03. Запоріжжя, 2021. 268 с.

57. Литвин К. В. Економічна науковість як оцінка знаннєвого потенціалу продуктивності людського капіталу на підприємстві. *Науковий вісник Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка “Економіка і регіон”* 2018. № 3 (70). С. 57-64

58. Литвин К. В. Інтелектуальний капітал, як новий вид активів економіки, що заснована на знаннях. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*, 2018. №1 (253). С. 108–130

59. Лондар Л. П. Щодо забезпечення дистанційного навчання в Україні в умовах війни / Освіта України в умовах воєнного стану: управління, цифровізація, євро інтеграційні аспекти : збірник тез доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції (наукове електронне видання), 25 жовт. 2022 р. Київ : ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2022. 360 с.

60. Міністерство розвитку громад та територій України. Розрахунок індексу регіонального людського розвитку за 2019 рік. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2020/10/rozrahunok-indeksu-regionalnogo-lyudskogo-rozvytku-za-2019-rik.pdf>. (дата звернення 17.05.2023).

61. Населення України 2021. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ. 2022. 187с.

62. Національна доктрина розвитку освіти. Затв. Указом Президента України від 17 квітня 2002 р. №347/2002//Офіційний сайт Верховної Ради України. Законодавство. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text> (дата звернення: 13.08.2023).

63. Національна економічна стратегія на період до 2030 року. Постанова КМУ від 03 березня 2021 р. №179. URL: <http://surl.li/nihxo> (дата звернення: 01.11.2023).

64. Національний фонд досліджень України. Офіційний сайт. URL: <https://nrfu.org.ua/contests/funding-directions/research-and-development/> (дата звернення: 17.05.2023).

65. Новикова О., Залознова Ю., Азьмук Н. Відновлення людського капіталу України у післявоєнний період з використанням переваг цифровізації. *Журнал Європейської економіки. Видання західноукраїнського національного університету*. Том 21. №4(83), Жовтень-грудень 2022. С. 407-427

66. Освіта і наука України в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник. Інститут освітньої аналітики. Київ, 2023. 64 с. URL: <http://surl.li/cxswm> (дата звернення: 17.05.2023).

67. Освіта України в умовах воєнного стану : інформ.-аналіт. зб. / ДНУ «Інститут освітньої аналітики». 2022. URL: https://iea.gov.ua/wpcontent/uploads/2022/08/education-of-ukraine_2022.pdf (дата звернення: 17.05.2023).

68. Офіційний сайт Національного Банку України. Електронний ресурс, режим доступу: <https://www.bank.gov.ua/markets/exchangerate-chart?cn%5B%5D=USD&startDate=01.01.2007&endDate=01.12.2019>, (дата звернення 24.11.2023)

69. Павленко І., Нагірний В., Потапенко В., Маляревський Є. Аналіз загроз національній безпеці у сфері внутрішньої політики (експертне опитування). *Центр внутрішньополітичних досліджень, НІСД*. URL: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.06> (дата звернення: 01.11.2023).

70. Панцир С.І., Шумі хін С.В., Резніченко К.М. Зелена книга політики підтримки малого підприємництва внутрішньо переміщених осіб. Центр міжнародного приватного підприємництва Документ для публічного обговорення. Київ. 2015. 51с. URL: https://cdn.regulation.gov.ua/60/eb/d5/0a/regulation.gov.ua_File_190.pdf (дата звернення: 01.11.2023).

71. Пищуліна О., Юрочко Т., Міщенко М., Жаліло Я. Розвиток людського капіталу: на шляху до якісних реформ. Центр Разумкова. 2018. 367с.

72. Показники адресного розміщення державного замовлення за спеціальностями (спеціалізаціями) і закладами освіти / Єдина державна електронна база з питань освіти. URL: <https://vstup.edbo.gov.ua/statistics/konkursuniversities/>. (дата звернення: 17.05.2023).

73. Показники національно-громадянської української ідентичності. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1131&page=9> (дата звернення: 17.05.2023).

74. Про основні засади формування та реалізації пріоритетних напрямів наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності в Україні. Проект Закону України. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2021/05/26/Proyekt.Zakonu.Pro.osn.zasady.form.prior.napr.naukovo-yi.diyal.26.05.docx> (дата звернення: 5.06.2023).

75. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року Указ Президента України 30 вересня 2019 року № 722/2019 / Урядовий кур'єр від 02.10.2019 — № 188

76. Регіональний людський розвиток. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ. 2018. 72с.

77. Сімнадцяте загальнонаціональне опитування: ідентичність. патріотизм. цінності (17–18 серпня 2022 р.). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/s_mnadcyate_zagalnonac_onalne_opituvannya_dentichn_st_patr_otizm_c_nnost_17-18_serpnya_2022.html (дата звернення: 17.05.2023).

78. Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#Text> (дата звернення 25.08.2023).

79. Пол Браун М. Посібник з аналізу державної політики. Переклад з англійської. – К.: Основи, 2000. – 243 с.

80. Програма соціально-економічного та культурного розвитку Дніпропетровської області на 2023 рік. URL: <http://surl.li/nihtd> (дата звернення: 01.11.2023).

81. Програма розвитку організації об'єднаних націй. Індекс розвитку людського потенціалу. URL: Latest Human Development Index Ranking | Human Development Reports (undp.org) (дата звернення 19.05.2023).

82. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки. Постанова КМУ від 5 серпня 2020 року №695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.11.2023).

83. Про затвердження Державної цільової економічної програми "Створення в Україні інноваційної інфраструктури" на 2009-2013 роки. Кабінет міністрів України. Постанова від 14 травня 2008 р. N 447. Київ. Офіційний вісник України, 2008 р., № 36, ст. 1201, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447-2008-%D0%BF#Text> (Дата звернення: 17.05.2023)

84. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції реформування державної політики в інноваційній сфері на 2015-2019 роки Кабінет міністрів України. Постанова від 4 червня 2015 р. № 575-р, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/575-2015-%D1%80#n8> (Дата звернення: 17.05.2023)

85. Про наукову і науково-технічну експертизу : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/51/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.06.2023).

86. Про основні засади формування та реалізації пріоритетних напрямів наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності в Україні. Проект Законе України. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2021/05/26/Proyekt.Zakonu.Pro.osn.zasady.form.prior.napr.naukovo-yi.diyal.26.05.docx> (дата звернення: 5.06.2023).

87. Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року. Розпорядження кабінет міністрів України від 10 липня 2019 р. № 526-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#n12> (Дата звернення: 17.05.2023)

88. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020 / Президент України Володимир Зеленський : офіц. інтернет-представництво. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (Дата звернення: 17.05.2023)

89. Пухир С.Т. Сучасні підходи у формуванні та реалізації державної політики регіонального розвитку. *Регіональна економіка*. 2016, №3. С.26-33
90. Резнікова О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища. Київ: НІСД, 2022. 532 с.
91. Резнікова О. Стратегічний аналіз безпекового середовища України. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/strategichnyy-analiz-bezpekovo-ho-seredovyshcha-ukrayiny> (Дата звернення: 17.05.2023)
92. Рябченко О. Зміст державного регулювання господарської діяльності. *Право України*. 2006. № 1. С. 81-84.
93. Світовий банк. Індекс людського капіталу. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/human-capital#Index> (дата звернення 14.05.2023).
94. Своробович Л.М. Роль людського капіталу в розвитку територіальних соціально-економічних систем. Вісник соціально-економічних досліджень. №3(67), 2018. С. 184-198.
95. Сидорова Е. О., Нормативно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики в гуманітарній сфері. *Юридична наука* № 12(114)/2020. С.95-102
96. Соколенко А. Як війна відкрила можливості для розвитку людського капіталу. *Економічна правда*. 10 травня 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/05/10/699977/> (дата звернення: 01.11.2023).
97. Стратегія регіонального розвитку Запорізької області на період до 2027 року. Рішення обласної ради від 12.12.2019 №134. 148 с. URL: <http://surl.li/hhobd> (дата звернення: 01.11.2023).
98. Терещенко Д.А. Вплив міграційних процесів на розвиток людського капіталу. *Держава та регіони. Серія: Державне управління: збірник наукових праць*. Запоріжжя : КПУ, 2019. № 4 (68). С. 207–214. URL: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/4_2019/34.pdf. (Дата звернення: 17.05.2023)

99. Тертичка В. В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні. – К.: Основи, 2002. – 750с.
100. Україна: реформа патентного законодавства URL: <https://eba.com.ua/ukrayina-reforma-patentnogo-zakonodavstva/> (Дата звернення: 17.05.2023)
101. Чорній Л. Аналіз Державної політики. Центр громадської експертизи. URL: https://platforma-msb.org/wp-content/uploads/2014/12/2014112925.CIPE_State-policy.ppt (дата звернення: 01.11.2023).
102. Чухно А. Інтелектуальний капітал: сутність, форми і закономірності розвитку. *Економіка України*. - 2002. - № 11. - С. 22-30.
103. Шиманська К.В. Міжнародна трудова міграція в контексті соціально-економічного розвитку України: тенденції, негативні наслідки та шляхи їх подолання. *Вісник ЖДТУ*. 2017. № 1(71). С. 165–170
104. Babenko, V. O., Petuhova, V. O., and Perepelitsia, A. S. Forming of informatization strategic prospects for Ukraine in conditions of world economy globalization, *Scientific Bulletin of Polissia*, vol. 1, no. 2 (10), 2017, pp. 24-34. URL: [https://doi.org/10.25140/2410-9576-2017-1-2\(10\)-24-34](https://doi.org/10.25140/2410-9576-2017-1-2(10)-24-34) (Дата звернення: 16.05.2023)
105. Balázs Égert, Christine de La Maisonneuve The impact of the war on human capital and productivity in Ukraine, *VoxEU/CERP Debate/* 26 oct 2023 URL: <http://surl.li/onanu> (Дата звернення: 17.05.2023)
106. Bowen H.R. *Investment in Learning*. – San Francisco, 1978. – P. 362
107. Fisher I. *The Natura of Capital and Income*. – London, 1927. – P.5, 51 – 52, 68 – 69 (51)
108. Greshta V. et al. Universities in times of war: Challenges and solutions for ensuring the educational process // *Problems and Perspectives in Management*. – 2023. – Т. 21. – С. 80-86.

109. Howard J. Shatz, Gabrielle Tarini, Charles P. Ries, James Dobbins
Reconstructing Ukraine: Creating a Freer, More Prosperous, and Secure Future
Published by the RAND Corporation, Santa Monica, Calif.

110. Human Development Reports // United Nations Development
Programme. URL: [https://hdr.undp.org/data-center/specific-country-](https://hdr.undp.org/data-center/specific-country-data#/countries/UKR)
[data#/countries/UKR](https://hdr.undp.org/data-center/specific-country-data#/countries/UKR) (дата звернення: 14.11.2023).

111. Human Development Indicators and Indices : 2018 statistical update
team. URL:
[http://hdr.undp.org/sites/default/files/2018_human_development_statistical_update.](http://hdr.undp.org/sites/default/files/2018_human_development_statistical_update.pdf)
pdf (access date: 15.08.2023).

112. GLOBAL INNOVATION INDEX 2020 Who Will Finance
Innovation? World intellectual property organization URL:
https://www.wipo.int/global_innovation_index/en/2020/

113. Guide for building the ICT entrepreneurial ecosystems

114. Korolkov V., Lytvyn K. Modeling Ukraine Economic growth based
with knowledge Factors *Economic Annals of Kujawy and Pomorze University in*
Bydgoszcz, 2020/ №13 pp.87-97
URL: <http://kpsw.edu.pl/pobierz/wydawnictwo/re13/korolkov.pdf> (Дата
звернення: 17.05.2023)

115. The Human Capital Project // World Bank Group. URL:
<http://www.worldbank.org/en/publication/humancapital> (access date: 20.08.2018).

116. Shultz T. Investment in Human Capital. – N.Y.; L., 1971. – P. 64 – 65

117. Schultz T. Human Capital: Policy Issues and Research Opportunities.
In: Human Resources. Fiftieth Anniversary Colloquium .VI. N. Y /1975

118. Thurow L. Investment in Hyman Capital. – Belmont, 1970. – P. 15

119. World Bank Open Data URL: <https://data.worldbank.org/> (Дата
звернення: 16.05.2023)